

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐԸ

ՀՅՈՒՄԻՍԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
**ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ
ԲԱՐԻՔՆԵՐԸ**

Երևան 2012

ՀՏԴ 911.2 (479.25): 630*2

ԳՄԴ 26.89 (2h)+43

Խ 266

Նագիկ Խանջյան

Կենսաբանական գիտությունների դոկտոր
անտառային բարիքները,

Ն. Խանջյան: WWF-Հայաստան,
Եր. «Արտ-Սայթ» ՍՊԸ, 2012, 144 էջ:
ISBN 978-99941-2-702-3

Հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում WWF հայաստանյան մասնաճյուղին գրքի պատրաստման և հրատարակության համար հնարավորություն ընձեռելու, ինչպես նաև աջակցություն ցուցաբերելու համար:

WWF հայաստանյան մասնաճյուղը և հեղինակը շնորհակալություն են հայտնում լուսանկարների բոլոր հեղինակներին, ովքեր սիրով տրամադրեցին դրանք գրքում օգտագործելու համար:

Գիրքը նվիրված է Հյուսիսային Հայաստանի անտառների ոչ բնափայտային արտադրանքի աղբյուր հանդիսացող ծառերի, թփերի, խոտաբույսերի և սնկերի հիմնական տեսակներին: Բերվում են հակիրճ տեղեկություններ դրանց մասին, ներառյալ օգտագործման ոլորտները: Հրատարակությունը նախատեսված է անտառային ոլորտի մասնագետների, դասախոսների, մանկավարժների, ուսանողների, քաղաքացիների, անտառներով ու բույսերով հետաքրքրվողների և ընթերցողների լայն շրջանակի համար:

ՀՏԴ 911.2 (479.25): 630*2

ԳՄԴ 26.89 (2h)+43

© WWF-Հայաստան, 2012

© Նագիկ Խանջյան, 2012

Քարտեզները.

© WWF-Հայաստան / Տ. Մելքունյան

Այս հրատարակությունը պատրաստվել է Եվրամիության և Ավստրիական զարգացման համագործակցության կողմից ֆինանսավորվող «Անտառային օրենսդրության կիրառման և անտառային ոլորտի կառավարման բարելավում Եվրոպական հարևանության քաղաքականության արևելյան երկրներում և Ռուսաստանում» (ENPI-FLEG) տարածաշրջանային ծրագրի շրջանակներում որպես WWF հայաստանյան մասնաճյուղի կողմից իրականացված գործողություն: Հրատարակությունում զետեղված բովանդակության համար պատասխանատվություն է կրում միայն WWF հայաստանյան մասնաճյուղը: Հրատարակության բովանդակությունը որևէ ձևով արտահայտում Եվրոպական միության, Ավստրիական զարգացման համագործակցության կամ ծրագրի գործընկերների տեսակետները:

This publication has been produced in the framework of the regional project Improving Forest Law Enforcement and Governance in the European Neighborhood Policy East Countries and Russia (ENPI FLEG) financed by the European Union and the Austrian Development Cooperation as an activity implemented by WWF-Armenia. The contents of this publication are the sole responsibility of WWF-Armenia and can in no way be taken to reflect the views of the European Union, the Austrian Development Cooperation or the Implementing Organizations.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	5
Գրքի կառուցվածքը	6
1. Անտառը և նրա նշանակությունը	7
2. Հյուսիսային Հայաստանի ֆիզիկա-աշխարհագրական բնութագիրը	9
3. Հյուսիսային Հայաստանի անտառները	12
4. Հյուսիսային Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքները	14
5. Անտառի կողմնակի կամ ոչ բնափայտային օգտագործում	20
6. Հյուսիսային Հայաստանի անտառային ոչ բնափայտային պաշարներ	23
▪ Ծառեր և թփեր	24
▪ Խոտաբույսեր	66
▪ Սնկեր	118
 Գրականություն	 132
 Հավելվածներ	
1. «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի անտառտնտեսությունները	133
2. Բույսերի և սնկերի հայերեն անունների ցանկ	134
3. Բույսերի և սնկերի լատիներեն անունների ցանկ	138
4. Բույսերի և սնկերի ռուսերեն անունների ցանկ	141

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

2011թ. անտառների միջազգային տարին էր: Այդ առիթով կարելի է մեկ անգամ ևս հիշել, որ անտառը բնության ամենամեծ պարզևն է, առանց որի անհնար է պատկերացնել մարդու կյանքը: Դեռ հնուց մարդն անտառն օգտագործել է որպես բնափայտի աղբյուր, սնունդ հայթայթելու, պատսպարվելու և պաշտպանվելու միջոց, ինչպես նաև հանգստանալու, բուժվելու և գեղագիտական հաճույք ստանալու համար: Այն ներկայումս էլ չի կորցրել իր այդ բազմաբնույթ նշանակությունը:

Անտառը մեծ հարստություն է ցանկացած երկրի համար: Բացի բնափայտից, այն մարդուն տալիս է կյանքի համար անհրաժեշտ ոչ բնափայտային բազմաթիվ բարիքներ, այսպես կոչված, կողմնարդյունք: Վեջինիս նպատակային և տնտեսապես արդյունավետ օգտագործումն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է ճանաչել անտառի ոչ բնափայտային կողմնարդյունքը: Ներկա հրատարակության հիմնական նպատակն է օգնել ընթերցողին, հատկապես, երիտասարդ սերնդին, ճանաչելու, պահպանելու և արդյունավետ օգտագործելու անտառի հարստությունը, այդ թվում ոչ բնափայտային արտադրանքը:

Հյուսիսային Հայաստանի անտառաշատ տարածքներում են գտնվում Վանաձորի, Դիլիջանի, Հանքավանի, Ծաղկաձորի, Սևանա լճի ավազանի հանգստյան և առողջարանային գոտիները, բազմաթիվ հյուրանոցներ, հանգստյան տներ, առողջարաններ, բուժհիմնարկներ: Այստեղ են գտնվում նաև «Դիլիջան» և «Սևան» ազգային պարկերը, բազմաթիվ արգելավայրեր, բնության հուշարձաններ և դենդրոպարկեր: Տեղաբնակների, հանգստացողների, բազմաթիվ այցելուների և հովեկների ծանոթությունն անտառային բույսերի և դրանց հատկությունների հետ կարող է նպաստել ոչ միայն դրանց ճիշտ օգտագործմանը, այլև պահպանությանը:

ԳՐՔԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԸ

Գիրքը կազմված է ընդհանուր բաժիններից, որոնք ներկայացնում են Հյուսիսային Հայաստանի ֆիզիկա-աշխարհագրական պայմանները, այնտեղ գտնվող անտառները և դրանց նշանակությունը, բնության հատուկ պահպանվող տարածքները, ոչ բնափայտային անտառօգտագործման օրենսդրական հիմքերը, ինչպես նաև անտառային բույսերին և սնկերին նվիրված բաժիններից: Գրքում ներկայացված են Հայաստանի չորս՝ Իջևանի, Լոռու, Ապարանի և Սևանի ֆլորիստիկական շրջաններում հանդիպող անտառային բույսերի 138 և սնկերի 19 տեսակ: Բացի անտառային տեսակներից, ընդգրկվել են նաև մի շարք տեսակներ, որոնց կյանքն այս կամ այն չափով կապված է անտառի հետ: աճում են անտառեզրերին, հանդիպում են անտառի ստորին սահմանի մոտ, կամ անտառի վերին սահմանի անտառամերձ մարգագետիններում, ինչպես նաև անտառային գոտում գտնվող բնակավայրերում և դրանց շուրջը: Նկատի ունենալով, որ հնարավոր չէ ներկայացնել անտառային ֆլորան ամբողջությամբ, ընտրվել են մարդու համար արժեքավոր հատկություններով օժտված և ավելի մեծ կիրառություն ունեցող տեսակները, ինչպես նաև Հյուսիսային Հայաստանում ավելի մեծ տարածում ունեցող կամ միայն այդ տարածքին հատուկ բույսերը: Բոլոր տեսակները խմբավորված են երեք բաժիններում: Բարձրակարգ բույսերի տեսակները տրվում են երկու բաժիններում, ըստ կենսաձևի, ծառաթփային բույսեր և խոտաբույսեր: Առանձին բաժնում ներկայացված են սնկերը:

Բաժիններում բույսերը և սնկերը դասավորված են ըստ իրենց հայերեն գիտական անունների այբբենական կարգի: Յուրաքանչյուր բույսի համար տրվում են ցեղի և տեսակի հայերեն, լատիներեն և ռուսերեն անունները, ընտանիքի հայերեն և լատիներեն անունները (փակագծում), հակիրճ նկարագրությունը, աճման բարձունքային միջերը և էկոլոգիական պայմանները, տարածումը ըստ ֆլորիստիկական շրջանների՝ Հյուսիսային Հայաստանում և Հայաստանում ընդհանրապես: Վերջում բերվում են տեղեկություններ մարդու համար բույսի օգտակար հատկությունների և կիրառության վերաբերյալ:

Հատուկ նշաններով առանձնացվում են.

- թունավոր բույսեր
- Հայաստանի Կարմիր գրքում գրանցվածներ

Անհրաժեշտ է նշել, որ Կարմիր գրքում գրանցված տեսակների օգտագործումն արգելվում է: Հավելվածներն ընդգրկում են բույսերի և սնկերի հայերեն, լատիներեն և ռուսերեն անունների ցանկերը: Մի շարք բույսերի համար տրվում են նաև տեղական բնակչության կողմից օգտագործվող հնուց պահպանված հայերեն անունները:

«Անտառ» հասկացությունն ունի գիտականորեն հիմնավորված տարբեր բնորոշումներ: Սակայն սովորական մարդու համար անտառը ծառերի գերակշռությամբ տարածք է, որտեղ առկա է անտառային բույսերի, կենդանիների և սնկերի մեծ բազմազանություն: Անտառում կարելի է հավաքել տարբեր պտուղներ, բույսեր, սերմեր, սնկեր, հանգստանալ, կազդուրվել և օգտվել անտառային այլ բարիքներից:

Գիտնականների մեծ մասը համակարծիք են, որ անտառային էկոհամակարգի հիմնական բաղադրիչները հետևյալներն են.

- ծառուտ
- մատղաշ
- ենթանտառ
- կենդանի ծածկոց
- անտառային թաղիք կամ մեռյալ ծածկոց
- կենդանական աշխարհ

Այդ բաղադրիչներից ամենագլխավորները՝ ծառուտն ու մատղաշը հանդիսանում են գոյություն ունեցող անտառի հերթափոխը և ապագա անտառի հիմքը: Սակայն մյուսները նույնպես կարևոր են անտառի գոյության համար, քանի որ յուրաքանչյուրն, իրականացնելով դրանցից ընթացքում հղկված և բնության կողմից իրեն վերապահված գործընթացը, նպաստում է անտառի գոյությանը և պահպանմանը:

Ծառուտն անտառի հիմնական և գլխավոր բաղադրիչն է, որը որոշակի տարածքում աճող ծառերի ամբողջությունն է:

Մատղաշը մայրական սաղարթի տակ աճող անտառակազմող տեսակի փոքր հասակի ծառերն են, որոնք հետագայում կազմելու են անտառի հիմնական ծառուտը: Մատղաշով է պայմանավորված ապագա անտառի գոյությունը:

Ենթանտառն անտառի սաղարթի տակ աճող տարբեր տեսակի ցածրահասակ ծառերն ու թփերն են: Դրանք հիմնականում ստվերասեր տեսակներ են: Ենթանտառում ընթանում են տարբեր գործընթացներ, որոնք նպաստում են անտառակազմող գլխավոր ծառատեսակի բնական վերականգնմանը:

Կենդանի ծածկոցն անտառի սաղարթի տակ աճող խոտաբույսերի, ցածրահասակ կիսաթփերի, մամուռների և քարաքոսերի ամբողջությունն է: Այն իր բազմաթիվ գործընթացների շնորհիվ նպաստում է անտառի կենսագործունեությանը:

Անտառային թաղիքը կամ մեռյալ ծածկոցը կազմված է բուսերի թափուկներից՝ տերևներ, ճյուղեր, բողբոջներ, սերմեր և այլն, ինչպես նաև մահացած կենդանիների մնացորդներից: Դրանց մեխանիկական և կենսաբանական քայքայման արդյունքում առաջանում են հանքային նյութեր և հումուս, իսկ վերջնական արդյունքում՝ ջուր և ածխաթթու գազ:

Կենդանական աշխարհը կազմված է ցածրակարգ օրգանիզմներից մինչև բարձրակարգ ողնաշարավորների ներկայացուցիչներ, որոնք բազմաթիվ սննդային շղթաներով կապված են միմյանց և անկենդան բնության բաղադրիչների հետ:

Անգնահատելի է անտառի դերը կենսոլորտի և մարդու համար: Անտառի կենսոլորտային նշանակությունը հսկայական է և անփոխարինելի: Ծառերի կանաչ տերևները ֆոտոսինթեզի միջոցով մթնոլորտից կլանում են ածխաթթու գազ և արտադրում թթվածին, դրանով ապահովելով կյանքի գոյության և պահպանման համար այնքան անհրաժեշտ թթվածնի անընդհատ հոսքը դեպի կենսոլորտ: Անտառն ունի նաև մեծ նշանակություն կենսոլորտում ածխածնի շրջապտույտի համար: Բուսական օրգանիզմներից միայն բնափայտային բույսերն են, որ կլանելով մթնոլորտի ածխաթթու գազը, ստեղծում են փայտանյութ, որի չոր քաշի կեսը ածխածինն է: Փայտանյութի մեջ կուտակված ածխածինը պահպանվում է հարյուրավոր տարիներ և նորից վերադառնում մթնոլորտ ծառերի մահանալուց և քայքայվելուց հետո:

Անտառն ունի նաև անմիջական անփոխարինելի տնտեսական նշանակություն մարդու համար: Մարդու կողմից օգտագործվող անտառային հարստությունը կամ արտադրանքն ընդունված է բաժանել երկու խմբի. նյութական, որը տեսանելի է և հեշտությամբ կարելի է հաշվել չափի միավորներով, և ոչ նյութական կամ անկշիռ, որն անտեսանելի է և հնարավոր չէ հաշվել: Վերջինս հաճախ անվանում են նաև անտառի էկոհամակարգային ծառայություններ և դրանք կապված են հիմնականում անտառի բնապահպանական հատկությունների հետ, որոնցից մարդն օգտվում է միջնորդված ձևով: Դրանք ավելի են կարևորվում հատկապես Հայաստանի նման լեռնային երկրի համար: Անտառի հողապաշտպան հատկությունը շատ կարևոր է հողերի դեգրադացիայի դեմ պայքարելու համար, իսկ ջրակուտակիչ և կլիմայակարգավորիչ հատկությունները, կլիմայի գլոբալ փոփոխության տեսակետից, կատարում են շատ կարևոր դեր անապատացման դեմ պայքարելու առումով:

Անտառի նյութական արտադրանքը նախևառաջ փայտանյութն է, որը շատ մեծ նշանակություն ունի մարդու կյանքում: Բնափայտը կիրառվում է ամենատարբեր բնագավառներում՝ քաղաքաշինության, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, նավաշինության մեջ, թղթի արտադրության համար, կենցաղում, անփոխարինելի է երկաթգծերի փայտակոճեր, հանքահորերի հենասյուներ պատրաստելիս և այլն:

Անտառի նյութական արտադրանքի մեջ կարևոր նշանակություն ունի նաև ոչ բնափայտային արտադրանքը կամ կողմնակի անտառօգտագործման արգասիքները, որոնք կապված են ուտելի, դեղատու, ներկատու, ձիթատու, եթերայուղատու, մեղրատու, համեմունքային, միջատասպան և մարդու համար այլ օգտակար հատկություններով օժտված բույսերի, սնկերի և կենդանիների հետ:

Անտառի ռեկրեացիոն՝ մարդու համար առողջարար, կազդուրիչ և ուժերը վերականգնող հատկությունը կապված է անտառային հատուկ միջավայրի հետ, որտեղ թթվածնով հարուստ օդը, շրջապատի կանաչ գույնը, աղմուկի բացակայությունը և այլ գործոնները բարերար են ազդում նյարդային համակարգի և, ընդհանրապես, մարդու առողջության վրա: Դրա հետ է կապված մեծ քաղաքների տարածքում անտառային կղզյակների պահպանման և անտառային տարածքներում առողջավայրեր կառուցելու հնուց հայտնի իմաստուն սովորույթը:

Անտառի ծառափային տեսակներից շատերն արտադրում են ցնդող նյութեր՝ ֆիտոնցիդներ, որոնք ունեն մանրէասպան հատկություն: Դրա համար էլ, ի տարբերություն քաղաքի օդի, անտառային օդը զերծ է վնասակար շատ նյութերից, իսկ մանրէները քիչ են կամ բացակայում են: Այս գործոնները ստեղծում են ավելի բարենպաստ պայմաններ մարդու կյանքի համար:

Շատ երկրներում տնտեսապես չահավետ և բարձր է գնահատվում անտառի հետ կապված սպորտի զարգացման և տուրիզմի, հատկապես, էկոտուրիզմի կազմակերպման նշանակությունը: Այն հեռանկարային է և ներկայումս զարգացման բուռն փուլ է ստանում նաև Հայաստանում:

Մեծ է անտառի գիտահետազոտական և ուսուցողական նշանակությունը, հատկապես, անտառագիտության և էկոլոգիական կրթության համար: Անտառային էկոհամակարգի բաղադրիչների՝ կենսացենոզների և կենսատուների բնականորեն հավասարակշռված կենսագործունեության մոդելի ուսումնասիրությունն ու ըմբռնումը կարող են օրինակելի և կիրառելի լինել մարդու համար կյանքի այլ բնագավառներում՝ նպաստելով մարդու կյանքի համար անհրաժեշտ միջավայրի պահպանությանը:

Անտառն ունի նաև հոգևոր և գեղագիտական արժեք, ձևավորում է ճաշակ, բարություն, նրբագեղություն, կարող է հանդիսանալ դրական զգացմունքների, ոգեշնչման աղբյուր, ստեղծագործական աշխատանքի հիմք, հատկապես, նկարիչների, երաժիշտների, գրողների և այլ մասնագետների համար:

Ներկա հրատարակության համար Հյուսիսային Հայաստանի հասկացությունը ներառում է հետևյալ տարածքը. Տավուշի մարզն ամբողջությամբ և դրան սահմանակից Լոռու մարզի արևելյան, ինչպես նաև Սևանի և Կոտայքի մարզերի հյուսիսային անտառապատ տարածքները: Աշխարհահռչակ գիտնական ակադեմիկոս Ա. Լ. Թախտաջյանի կողմից 1954 թ. կազմված Հայաստանի բուսա-աշխարհագրական բաժանման համաձայն այն ընդգրկում է Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանն ամբողջությամբ և դրան հարող Լոռու, Ապարանի և Սևանի ֆլորիստիկական շրջանների համապատասխան անտառային տարածքները (տես քարտեզ 1. Հայաստանի ֆլորիստիկական և վարչական շրջանները):

Ընդունված սահմաններում Հյուսիսային Հայաստանը գտնվում է Հայկական լեռնաշխարհի հյուսիս-արևմտյան մասում: Այն Փոքր Կովկասի լեռնահամակարգի կենտրոնական հատվածն է և կազմում է Հայաստանի տարածքի մոտ 1/3 մասը: Հյուսիսային Հայաստանը հյուսիսից սահմանակից է Վրաստանին, իսկ հյուսիս-արևելքից՝ Ադրբեջանին:

Երկրաբանական կառուցվածքի տեսակետից Հյուսիսային Հայաստանի տարածքը գտնվում է հյուսիսային և հյուսիս-արևելյան ծալքաբեկորային լեռնաշղթաների մարզում, որտեղ պահպանվել են գրեթե բոլոր երկրաբանական ժամանակաշրջանների գոյացությունները՝ սկսած հնագույն միմչքեմբրյանից մինչև նորագույն անթրոպոգենը: Տարածքի առավելագույն բարձրությունը թեժ լեռն է 3101 մ բարձրությամբ, իսկ ամենացածր կետը 375 մ է և գտնվում է Դեբեդ գետի ստորին հոսանքում:

Լեռնագրության առումով հյուսիս-արևմտյան մասում, Վրաստանի սահմանի երկարությամբ, ձգվում է Վիրահայոց լեռնաշղթան ամենաբարձր Լավվար (2543 մ) գագաթով: Դրանից հարավ, գրեթե զուգահեռ, տարածվում է Բազումի լեռնաշղթան, իսկ մի փոքր էլ հարավ՝ Հալաբի լեռներն են Բովաքար (3016 մ) գագաթով: Դրանցից ավելի հարավ գտնվում է Փամբակի լեռնաշղթայի արևելյան բարձրադիր հատվածը թեժ լեռ ամենաբարձր գագաթով և իր Ծաղկունյաց լեռնաբազուկով, որտեղ թեղենիսը (2846 մ) ամենաբարձրն է:

Հյուսիսային Հայաստանի արևելյան հատվածում, սկսած գրեթե Վրաստանի սահմանից, հյուսիսից հարավ տարածվում է Գուգարաց լեռնաշղթան Զաթին (2244 մ) լեռնագագաթով, որից դեպի հյուսիս-արևելք ձգվում են Ոսկեպարի, Մթնասարի և Իջևանի, իսկ դեպի արևմուտք՝ Սևորոյան ցածրադիր լեռնաբազուկները: Նույն արևելյան հատվածում Գետիկ գետի հովտի երկարությամբ տարածվում է Միափորի լեռնաշղթան Մուրղուզ (2993 մ) բարձրագույն գագաթով, որից դեպի հյուսիս-արևելք, գրեթե միմյանց զուգահեռ, հյուսիսից դեպի հարավ հաջորդականությամբ ձգվում են Հախումի, Կեմաց, Տավուշի և Խնձորուտի լեռնաբազուկները: Սևանա լճի հյուսիս-արևելյան ափի երկայնքով ոչ բարձրադիր Արեգունի լեռնաշղթան է, որին, դեպի հարավ-արևելք, սկսած Շորժա բնակավայրից, հաջորդում է Սևանի լեռնաշղթան:

Տարածքում գտնվում են երկու լեռնանցքներ՝ Սևանի (2114 մ) և Պուլշկինի (2038 մ): Առաջինը Փամբակի և Արեգունի լեռնաշղթաների հանդիպման տեղում է և կապում է Սևանի ավազանը Դիլիջանի գոգավորության հետ, իսկ երկրորդը Բազումի լեռնաշղթայի վրա է և միացնում է Փամբակ և Գարգառ գետերի հովիտները: Նեկայումս երկու լեռնանցքների անցումները կրճատվել են բունելային ավտոճանապարհներով:

Հյուսիսային Հայաստանի ջրագրական ցանցը կազմված է հիմնականում Դեբեդ և Աղստև գետերից ու դրանց վտակներից, ինչպես նաև Հրազդան գետի աջակողմյան վտակ Մարմարիկ գետից, որոնք բոլորն էլ պատկանում են Կովկասի ամենախոշոր Կուր գետի ավազանին: Նշված բոլոր գետերն ունեն խառը սնուցում և սկիզբ են առնում ստորգետնյա աղբյուրներից և հալոցքային ջրերից:

Աղստև գետը սկիզբ է առնում Փամբակի լեռնաշղթայի թեժ լեռան հյուսիս-արևմտյան լանջից: Հայաստանի տարածքով մոտ 81 կմ հոսելու ընթացքում նրան միանում են Բլդան, Հաղարծին, Գետիկ, Սառնաջուր, Պայտաջուր և Ոսկեպար խոշոր վտակները: Այն, անցնելով ևս 33 կմ Ադրբեջանի տարածքով, աջից թափվում է Կուր գետի մեջ:

Դեբեդ գետը կազմավորվում է Ջորագետ և Փամբակ գետերի միախառնումից: Այն աջից ընդունում է Մարց և Շնող, իսկ ձախից՝ Ախթալա խոշոր վտակները: Հայաստանի տարածքում հոսում է 152 կմ (Փամբակի հետ միասին), այնուհետև Վրաստանում՝ ևս 26 կմ և թափվում Կուրի աջակողմյան վտակ Նարամ գետը:

Մարմարիկ գետը՝ Հրազդան գետի ամենամեծ վտակը, սկիզբ է առնում Փամբակի լեռնաշղթայի կենտրոնական բարձրադիր հատվածի Մայմեխ (3081 մ) և Դեբախլի (2820 մ) գագաթներից և, հոսելով 37 կմ համանուն անտառապատ հովտով, Հրազդան քաղաքի մոտ աջից միախառնվում է Հրազդան գետին, որն իր հերթին թափվում է Հայկական Լեռնաշխարհի մայր գետի՝ Արաքսի մեջ:

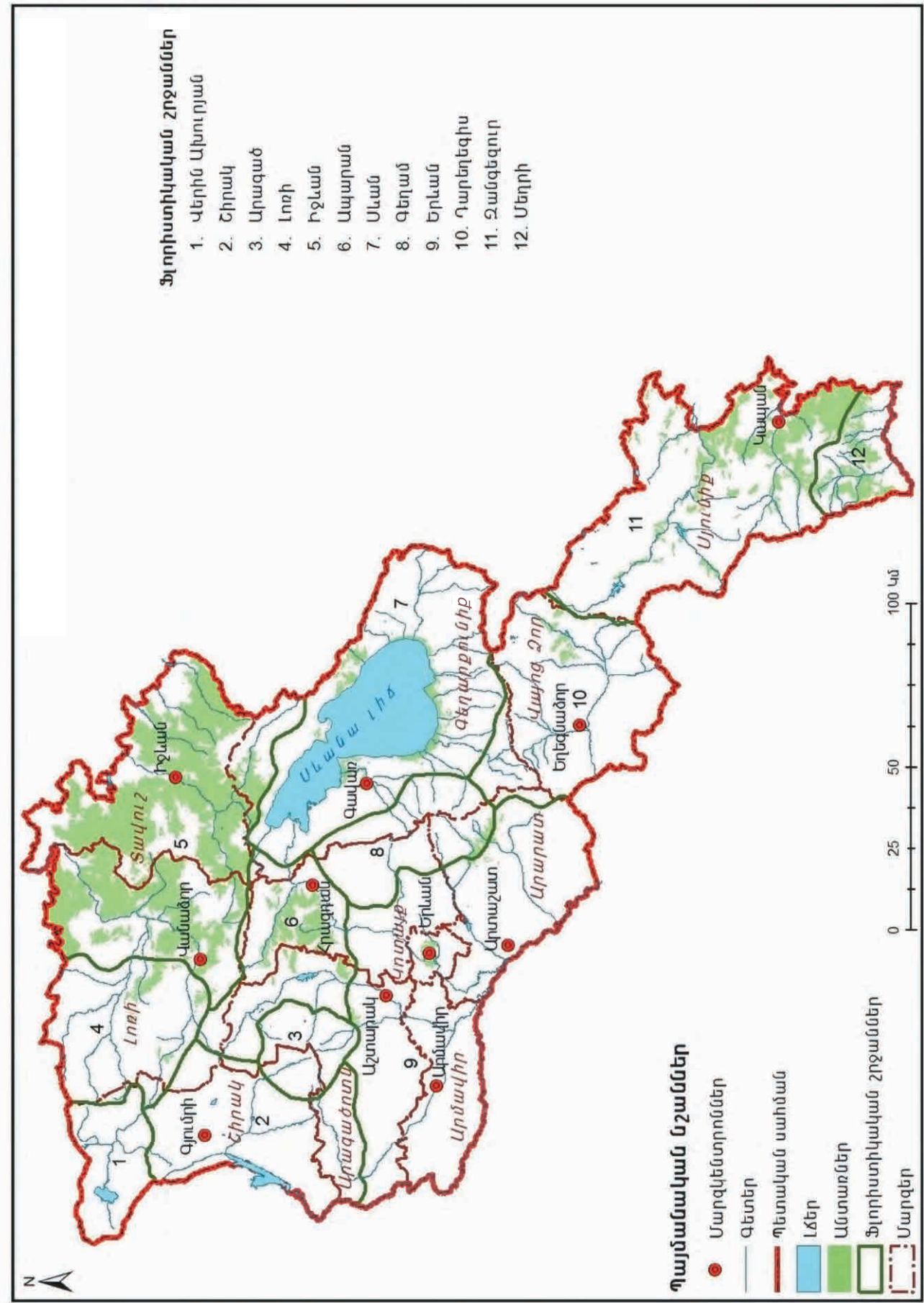
Հյուսիսային Հայաստանը հայտնի է իր չոր մերձարևադարձային կլիմայով, ինչպես նաև վերջինիս տարատեսակը հանդիսացող չափավոր շոգ կլիմայով: Մինչև 900 մ բարձրություններում ձևավորվում է չոր մերձարևադարձային կլիման, որին բնորոշ են կարճատև մեղմ ձմեռը՝ ոչ հաստատուն ձյունածածկույթով, տաք ու կարճատև գարունը, չոր տևական ամառը՝ շոգ եղանակի գերակշռությամբ և տաք ու մեղմ տևական աշունը՝ վերջում անձրևային եղանակով: Այստեղ կլիմայական պայմանները նպաստավոր են ջերմասեր բույսերի համար:

900-1300 (1500) մ բարձրություններում ձևավորվում է չափավոր շոգ կլիման, որին բնորոշ են չափավոր ցուրտ, հաստատուն ձյունածածկույթով ձմեռը, մեղմ անձրևային գարունը, չափավոր շոգ ու համեմատաբար խոնավ ամառը և արևոտ ու զով աշունը: Կլիմայական պայմանները և անտառային լանդշաֆտը նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում հանգստի և բուժման համար:

1500-2400 մ բարձրություններում լեռնալանջերին ձևավորվում է բարեխառն կլիման: Ձմեռը ցուրտ է, հաստատուն ձյունածածկույթով, գարունը մեղմ է և տևական, ամառը տաք է և չափավոր խոնավ, իսկ աշունը՝ տաք և անհողմ: Կլիմայական պայմանները նպաստավոր են հողագործության, լեռնային հանգստավայրերի և առողջարանների համար:

2400 մ-ից ավելի բարձր ձևավորվում է ցուրտ լեռնային կլիման, որին բնորոշ են հաստատուն ձյունածածկույթով տևական ձմեռը, կարճատև զով ամառը և կարճատև ցուրտ աշունը:

ՔԱՐՏԵԶ 1. Հայաստանի ֆլորիստիկական և վարչական շրջանները

Հայաստանի անտառային տարածքները սահմանափակ են: Դա կապված է հանրապետության աշխարհագրական դիրքի, բնակլիմայական պայմանների, մարդու գործունեության և այլ գործոնների հետ: Հայկական լեռնաշխարհը, լինելով մարդկային քաղաքակրթության հնագույն կենտրոններից մեկը, շատ է ենթարկվել տնտեսական գործունեության բացասական ազդեցության: Գիտնականների վկայությամբ, հնագույն ժամանակներում Հայաստանի տարածքի մոտ 40%-ը ծածկված է եղել անտառներով, այդ թվում մշտադալար փշատերև անտառներով: Սակայն Հայաստանը, ինչպես նաև անտառածածկ հյուսիսային հատվածը, տևականորեն ենթարկվել է անխնա շահագործման: Ավելին, XX-րդ դարի երկրորդ կեսից, կապված կլիմայական պայմանների զլորբալ փոփոխությունների, մարդածին գործոնների ազդեցության մեծացման և ուրբանիզացիայի հետ, տեղի է ունեցել անտառային տարածքների զգալի կրճատում, իսկ որոշ վայրերում, նույնիսկ, իսպառ վերացում:

Ներկայումս Հայաստանում անտառային հողերը կազմում են 344,2 հազ. հա, որից անտառածածկ տարածքները՝ 277,1 հազ. հա: Հայաստանի անտառները լեռնային են: Դրանք հիմնականում տարածված են հանրապետության հյուսիսային և հարավային շրջաններում: Կենտրոնական Հայաստանում անտառները քիչ են և ներկայացված են առանձին կղզյակների կամ չորասեր նոսրանտառների տեսքով: Հանրապետության արևմտյան հատվածը և Արարատյան դաշտավայրը գրեթե անտառազուրկ են:

Հյուսիսային Հայաստանի բնական անտառները հիմնականում կոմկասյան տիպի մեզոֆիլ անտառներ են: Անտառկազմող հիմնական ծառերն են հաճարենին (*Fagus L.*), կաղնին (*Quercus L.*) և բոխին (*Carpinus L.*): Դրանք առաջացնում են ինչպես միատարր համակեցություններ՝ հաճար-կուտներ, կաղնուտներ և բոխուտներ, այնպես էլ խառն անտառների տարբեր ենթատիպեր: Անտառային գոտում, միջին և, հատկապես, վերին սահմանի մոտ, որպես ուղեկցող տեսակներ, հանդիպում են թխկին (*Acer L.*), լորենին (*Tilia L.*), հացենին (*Fraxinus L.*), թեղին (*Ulmus L.*), իսկ վերին սահմանում, որտեղ տարածվում են նոսրացած ծառուտները, աճում են կեչին (*Betula L.*), տեղ-տեղ՝ կաղամախին (*Populus tremula L.*), այծուռին (*Salix caprea L.*): Ենթանտառի տարբեր շարահարկերում հանդիպում են ավելի ցածրահասակ և ստվերասեր ծառեր ու թփեր: Անտառներում շատ են վայրի պտղատու ծառերը՝ տանձենին (*Pyrus L.*), խնձորենին (*Malus Mill.*), սալորենին (*Prunus L.*), ընկուզենին (*Juglans L.*), թխենին (*Padus Hill*) և այլն, ինչպես նաև թփերը՝ սովորական տխլենին (*Corylus avellana L.*), հաղարջենին (*Ribes L.*), կոկոռչենին (*Grossularia Hill*), ազնվամորին (*Rubus idaeus L.*), թխա-կապույտ մոշենին (*Rubus caesius L.*) և այլն:

Գիտական տվյալների վկայությամբ, Հյուսիսային Հայաստանի բոխուտային անտառները հանդիսանում են կաղնու, իսկ տեղ-տեղ՝ հաճարենու անտառների հերթափոխության արդյունք: Ավելի տարածված կաղնուտա-բոխուտային անտառները, բոխու մատղաշի բարձր կենսունակության, ինչպես նաև մարդու գործունեության հետևանքով (սովորաբար հատվում է բարձրարժեք բնափայտով օժտված կաղնին) փոխարինվում են բոխուտներով: Հերթափոխության հաջորդ փուլում բոխու սովորական (*Carpinus betulus L.*) տեսակը փոխարինվում է ավելի մեծ ճկունությամբ օժտված բոխու արևելյան (*Carpinus orientalis Mill.*) տեսակով:

Չորասեր նոսրանտառները Հյուսիսային Հայաստանում կազմված են հիմնականում մշտադալար գիհու երկու՝ գարշահոտ (*Juniperus foetidissima Willd.*) և բազմապտուղ (*Juniperus polycarpus K. Koch*) տեսակներից: Գիհուտները տարածվում են Դեբեդ և Աղստև գետերի հովիտներում մեծ թեքությամբ աչքի ընկնող առավել զառիթափ ժայռոտ և ծերպավոր լեռնալանջերին: Ընդ որում, նշված գետերի հովիտներում գարշահոտ գիհին ունի բավականին լայն տարածում, իսկ բազմապտուղ գիհին հանդիպում է հատուկեմտ ծառերի կամ փոքր ծառախմբերի տեսքով:

Աղստև գետի հովտում գարշահոտ գիհուց կազմված նոսրանտառները տարածվում են հովիտը երիզող լեռնաշղթաների հովտահայաց լեռնալանջերին: Գիհուտային նոսրանտառներն այստեղ տարածվում են մոտ 700 - 2100 մ բարձրությունների վրա և առաջացնում բավականին մեծ զանգվածներ, որոնք գետափերին բնորոշ սաղարթավոր ծառերի նեղ շերտից դեպի վեր բարձրանում են մինչև լեռների կատարները՝ կազմելով համատարած գոտի: Աղստևի ձախ ափին գիհուտները տարածվում են 20-21 կմ երկարությամբ՝ սկսած Թեղուտ գյուղից մինչև Իջևան քաղաքը, իսկ աջ ափին՝ սկսած Գետիկի հովտից մինչև Իջևան քաղաքը ձգվում են մոտ 10 - 11 կմ երկարությամբ:

Դեբեդ գետի հովտում գարշահոտ գիհու նոսրանտառները տարածվում են գետի աջ ափի երկարությամբ Հաղպատից մինչև Ախթալա՝ զբաղեցնելով լեռնալանջերի մոտ 800-1500 մ բարձրությունները: Գիհուտներում աճում են բազմաթիվ ցածրահասակ ծառեր և խիտ ճյուղավորված, հաճախ փշոտ թփեր՝ ցաքին (*Paliurus* Mill.), չմենին (*Cotoneaster* Medik.), դժնիկը (*Rhamnus* L.), հասմիկը (*Jasminum* L.) և այլն:

Բազմապտուղ գիհուց կազմված նոսրանտառների առավել մեծ զանգվածներ գտնվում են Սևանի ավազանում: Դրանք Արեգունու և հատկապես Սևանի լեռնաշղթաների երկարությամբ մինչև Արեգունի գյուղն առաջացնում են յուրահատուկ համատարած գոտի՝ տարածվելով միջին լեռնային գոտում, տեղ-տեղ հասնելով մինչև 2200 մ բարձրությունները: Գիհուտների առավել զարգացած և ավելի խիտ ու համակցված տեղամասերը գտնվում են Ջիլ - Ծափաթաղ - Փամբակ գյուղերի հատվածում, իսկ Արտանիշի թերակղզու գիհուտները խիստ նոսրացած են և ունեն ճնշված բնույթ:

Լուսասեր, չորադիմացկուն և հողի նկատմամբ քիչ պահանջկոտ գիհուտային նոսրանտառներն ունեն էրոզիան կանխող հրաշալի հատկություն, որը շատ կարևոր է Հայաստանի նման լեռնային երկրի համար:

Սոճին (*Pinus* L.) Հյուսիսային Հայաստանում ունի լայն տարածում հիմնականում արհեստական տնկարկների շնորհիվ: Սոճուտները, դժնիկանման չիչխանի (*Hippophae rhamnoides* L.) հետ միասին, տարածվում են Սևանի ավազանում՝ զբաղեցնելով ջրից ազատված գոտիները, Դիլիջան քաղաքում և շրջակայքում՝ սկսած Սևանի ոլորաններից մինչև Հաղարծին, ինչպես նաև Դեբեդի և նրա վտակների հովիտներում: Սոճու տնկարկների հիմնումն ակտիվորեն շարունակվում է: Անտառագետների ներկայիս կարծիքի համաձայն, սոճու շատ փոքր բնական կղզյակներ պահպանվել են միայն Լոռու անտառներում:

Հատուկ ուշադրության են արժանի Հյուսիսային Հայաստանի մերձարևադարձային բնույթի անտառները, որոնք տարածվում են Դեբեդի ստորին հոսանքում, զբաղեցնելով ձախափնյա հովտահայաց լեռնալանջերը՝ սկսած Ալավերդի քաղաքից մինչև Ախթալա: Այստեղ ժայռոտ ու քարքարոտ լեռնալանջերին, գիպսակիր և կրային հողերի վրա տարածվում են ջերմասեր ծառերից և թփերից կազմված ցածրահասակ, աշնանը գունագեղ գրավչությամբ զարդարուն անտառները: Թեղու, բոխու, թխկենու, երբեմն կաղնու հետ միասին առատորեն աճում են կովկասյան փռչնին (*Celtis caucasica* Willd.), բթատերև պիստակենին (*Pistacia mutica* Fisch. & C. A. Mey.), սովորական դրախտածառը (*Cotinus coggygria* Scop.), սզնու (*Crateagus* L.) տարբեր տեսակները, ավելի ցածրահասակ թփերի՝ ասպիրակի (*Spiraea* L.), ցաքիի, դժնիկի, չմենու և ջերմասեր նոնենու (*Punica granatum* L.), թզենու (*Ficus carica* L.), խուրմայի (*Diospyros lotus* L.) և զկռենու (*Mespilus germanica* L.) հետ միասին:

Հանրահայտ է, որ կենդանի օրգանիզմների և դրանց բնակության միջավայրի պահպանության լավագույն ձևերից է պահպանվող տարածքների ստեղծումը: Հայաստանում բնության հատուկ պահպանվող տարածքները դասակարգվում են ըստ չորս կատեգորիայի՝ պետական արգելոցներ (3), ազգային պարկեր (4), պետական արգելավայրեր (26) և բնության հուշարձաններ (230), որոնցից 19-ը բնության կենսաբանական հուշարձաններ են:

Հյուսիսային Հայաստանում (2-րդ բաժնում ընդունված սահմանների համաձայն) կան երեք կատեգորիաների պատկանող պահպանվող տարածքներ՝ 2 ազգային պարկեր («Դիլիջան» և «Սևան»), 13 պետական արգելավայրեր և 9 կենսաբանական հուշարձաններ (տես քարտեզ 2. Հայաստանի անտառները և բնության հատուկ պահպանվող տարածքները):

Ազգային Պարկեր

- **«Դիլիջան» ազգային պարկը** ստեղծվել է 2002 թ. համանուն պետական արգելոցի հիման վրա, որն, իր հերթին, ստեղծվել էր 1958 թ. նախկին Դիլիջանի և Կույբիշևի անտառ-տնտեսությունների հիման վրա: «Դիլիջան» ազգային պարկը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության գերատեսչական ենթակայության ներքո:

Ազգային պարկը գտնվում է Տավուշի վարչական մարզի սահմաններում և մտնում է Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանի մեջ: Այն զբաղեցնում է 33765 հա և տարածվում է Փոքր Կովկասի լեռնային համակարգի լեռնաշղթաների՝ Փամբակի, Արեգունու, Միափորի, Իջևանի և Հալաբի հովտահայաց լանջերին 1070-2400 մ բարձրությունների վրա: Նրա տարածքով հոսում է Աղստև գետն իր հիմնական վտակներով՝ Հովաջուր, Շտոգանաջուր, Բլդան, Հաղարծին և Գետիկ: Ազգային պարկի տարածքում գտնվում են երկու գեղատեսիլ լճեր՝ Պարզ լիճը (Դիլիջան քաղաքի մոտ, 1400 մ բարձրության վրա) և Տգրկա կամ Գոշա լիճը (Գոշ գյուղի մոտ, 1500 մ բարձրության վրա): Պարկում գտնվում են նաև Բլդանի և Ֆրոլովայի հանքային աղբյուրները, որոնց «Դիլիջան» և «Դիլիջան Ֆրոլովա» արդյունաբերական նշանակությամբ հայտնի հանքային ջրերն ունեն բուժիչ և առողջարար հատկություն մարդու համար:

Ազգային պարկում պահպանվում են հաճարենու և կաղնու կովկասյան տիպի մեզոֆիլ՝ խոնավասեր անտառները, հատապտղային կենու (*Taxus baccata* L.) Հայաստանում եզակի անտառակը, բազմաթիվ հազվագյուտ բույսերի տեսակներ, անտառային կենդանիներ և մի շարք բնական ու պատմաճարտարապետական հուշարձաններ: Ազգային պարկի տարածքը հայտնի է հանգստի և տուրիզմի կազմակերպման համար առկա բարենպաստ պայմաններով:

- **«Սևան» ազգային պարկը** հիմնադրվել է 1978 թ. և զբաղեցնում է 147456 հա: Այն ամբողջությամբ գտնվում է Գեղարքունիքի վարչական մարզի սահմաններում և մտնում է Սևանի ֆլորիստիկական շրջանի մեջ: «Սևան» ազգային պարկը գտնվում է ՀՀ բնապահպանության նախարարության գերատեսչական ենթակայության տակ:

Ազգային պարկը տարածվում է 1900-2000 մ բարձրությունների վրա և զբաղեցնում է Սևանա լճի հայելին և դրան հարող ափամերձ տարածքի ջրից ազատված հատակային գրունտները մինչև շուրջսևանյան ավտոճանապարհը: Այն շրջապատված է Սևանա լիճը երիզող Փամբակի, Արեգունու, Սևանի, Գեղամա և Վարդենիսի լեռնաշղթաներով: Սևանա լիճ են թափվում 28 մեծ ու փոքր գետեր՝ Արգիճին, Մասրիկը, Գավառագետը, Կարճաղբյուրը, Վարդենիսը, Ջկնագետը և այլն: Նրանից սկիզբ է առնում միայն մեկը՝ Հրազդան (Ջանգու) գետը:

Ազգային պարկում պահպանվում են տարածաշրջանային ռազմավարական նշանակության Սևանա լճի քաղցրահամ խմելու ջրի պաշարները, էնդեմ ձկնատեսակների (իշխան, սևանի բեղլու) և թռչունների (հայկական որոր) բնակության միջավայրերը, չվող թռչունների հանգստավայրերը, էնդեմ և հազվագյուտ բույսերի աճելավայրերը, բնության և պատմա-ճարտարապետական հուշարձանները: Պարկի տարածքը վաղուց դարձել է ռեկրեացիայի՝ վերականգման, հանգստի և էկոտուրիզմի սիրված տարածք:

Պեճական արգելավայրեր

- **«Ախնաբադի կենու պուրակ» արգելավայրը** (25 հա) հիմնադրվել է 1959 թ.: Այն գտնվում է Տավուշի վարչական մարզի տարածքում, ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Դիլիջան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ի ենթակայության ներքո: Արգելավայրը տարածվում է Միափորի լեռնաշղթայի հարավ-արևմտյան լանջին, Աղավնավանք գյուղի մոտ գտնվող Ախնաբադի եկեղեցու հարևանությամբ, 1400-1700 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում է Հայաստանում հազվագյուտ մշտադալար բարձրաթեք բնափայտով հայտնի, գեղեցկատես հատապտղային կենին կամ կարմրածառը:
- **«Արզական-Մեղրաձորի» արգելավայրը** (13532 հա) հիմնադրվել է 1971 թ.: Այն գտնվում է Կոտայքի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Հրազդանի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Դարալիկ և Մարմարիկ գետերի ավազաններում 1600-2100 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են անտառային կենդանիներ և հազվագյուտ բույսեր, որոնք գրանցված են Հայաստանի Կարմիր գրքում:
- **«Արջատխլենու» արգելավայրը** (40հա) հիմնադրվել է 1958 թ.: Այն գտնվում է Տավուշի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Իջևանի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Իջևանի լեռնաշղթայի վրա, Սառնաջուր գետի աջափնյա զառիթափ լանջին, Գետահովիտ գյուղից վերև, 1500-1800 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում է Հայաստանում հազվագյուտ, գեղեցկատես արժեքավոր բնափայտով հայտնի ծառային տխլենին կամ արջատխլենին (*Corylus colurna* L.):
- **«Բանքսի սոճու» արգելավայրը** (4 հա) հիմնադրվել է 1959 թ.: Այն գտնվում է Կոտայքի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Հրազդանի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Ծաղկունյաց լեռնաշղթայի 1800-2000 մ բարձրությունների վրա, Մեղրաձոր գյուղի դիմաց, համանուն միջնադարյան եկեղեցու հարևանությամբ: Այստեղ պահպանվում է ներմուծված Բանքսի սոճու (*Pinus banksiana* L.) արհեստական անտառակը:
- **«Գանձաքարի - Վերին Աղդանի» արգելավայրը** (6813 հա) հիմնադրվել է 1971 թ.: Այն գտնվում է Տավուշի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Իջևանի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Աղստև գետի վտակ Պայտաջուր գետի ավազանում 1500-2000 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են անտառային կենդանիները:
- **«Գետիկի» արգելավայրը** (5728 հա) հիմնադրվել է 1971 թ.: Այն գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Ճամբարակի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Գետիկ գետի ավազանում, Արեգունու լեռնաշղթայի 1500-2700 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են անտառային կենդանիները:
- **«Գիհու նոսրանտառային» արգելավայրը** (3312 հա) հիմնադրվել է 1958 թ.: Այն գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում, ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Սևան» ազգային պարկ ՊՈԱԿ-ի կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Արեգունու և Սևանի լեռնաշղթաների

Այստեղ պահպանվում են հիմնականում գիհու նոսրանտառները և կաղնու մնացորդային անտառակը:

- **«Գյուլագարակի» արգելավայրը** (2576 հա) հիմնադրվել է 1958 թ.: Այն գտնվում է ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Ստեփանավանի անտառ-տնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Բազումի լեռնաշղթայի Քարհանքջուր գետակի հովտում 1400-1900 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են սոճու դարավոր անտառներ (կան 130-150 տարեկան ծառեր), արժեքավոր ծառատեսակներ և հազվագյուտ անտառային խոտաբույսեր:
- **«Զիկատար» արգելավայրը** (150 հա) հիմնադրվել է 2010 թ.: Այն գտնվում է Տավուշի մարզում, ՀՀ բնապահպանության նախարարության «Անտառային գիտափորձարարական կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի կազմում: Արգելավայրը գտնվում է Գուգարաց լեռնաշղթայի Զիկատար լեռնագագաթի հյուսիս-արևելյան դիրքադրության լանջերին, 1150-1450 մ բարձրություն-ների վրա: Այստեղ հիմնականում պահպանվում են անտառային բնական էկոհամակարգերը, լանդշաֆտային ու կենսաբանական բազմազանությունը:
- **«Իջևանի» արգելավայրը** (5908 հա) հիմնադրվել է 1971 թ.: Այն գտնվում է Իջևանի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Իջևանի ան-տառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Իջևանի և Կայենի լեռնա-շղթաների լանջերին 900-2100 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են ան-տառային կենդանիները:
- **«Կովկասյան մրտավարդի» արգելավայրը** (761 հա) հիմնադրվել է 1959 թ.: Այն գտնվում է Լոռու մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Գուգարքի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Փամբակի լեռնաշղ-թայի հյուսիսից լեռնալանջին, Մեղրաձոր - Մարգահովիտ գյուղերի միջև ընկած գրուն-տային ճանապարհի մոտ, 1900-2200 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում է Հայաստանում հազվագյուտ կովկասյան մրտավարդի (*Rhododendron caucasicum* Pall.) բուսուտներից մեկը: Հյուսիսային Հայաստանը (Ջավախքի, Բազումի, Հալաբի, Փամբակի լեռնաշղթաներ) հանդիսանում է կովկասյան մրտավարդի ընդհանուր տարածման ծայր հարավային սահմանը:
- **«Հանքավանի ջրաբանական» արգելավայրը** (5202 հա) հիմնադրվել է 1981 թ.: Այն գտնվում է Կոտայքի մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Հրազդանի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Մարմարիկ գետի վերին հոսանքում, 2000-2300 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում է «Հանքավան» հանքային ջրի սնման ավազանը:
- **«Մարգահովտի» արգելավայրը** (2814 հա) հիմնադրվել է 1971 թ.: Այն գտնվում է Լոռու մարզում, ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի Գուգարքի անտառտնտեսության կազմում: Արգելավայրը տարածվում է Փամբակի լեռնաշղթայի հյուսիսից լանջերին 1900-2200 մ բարձրությունների վրա: Այստեղ պահպանվում են անտառային կենդանիները:

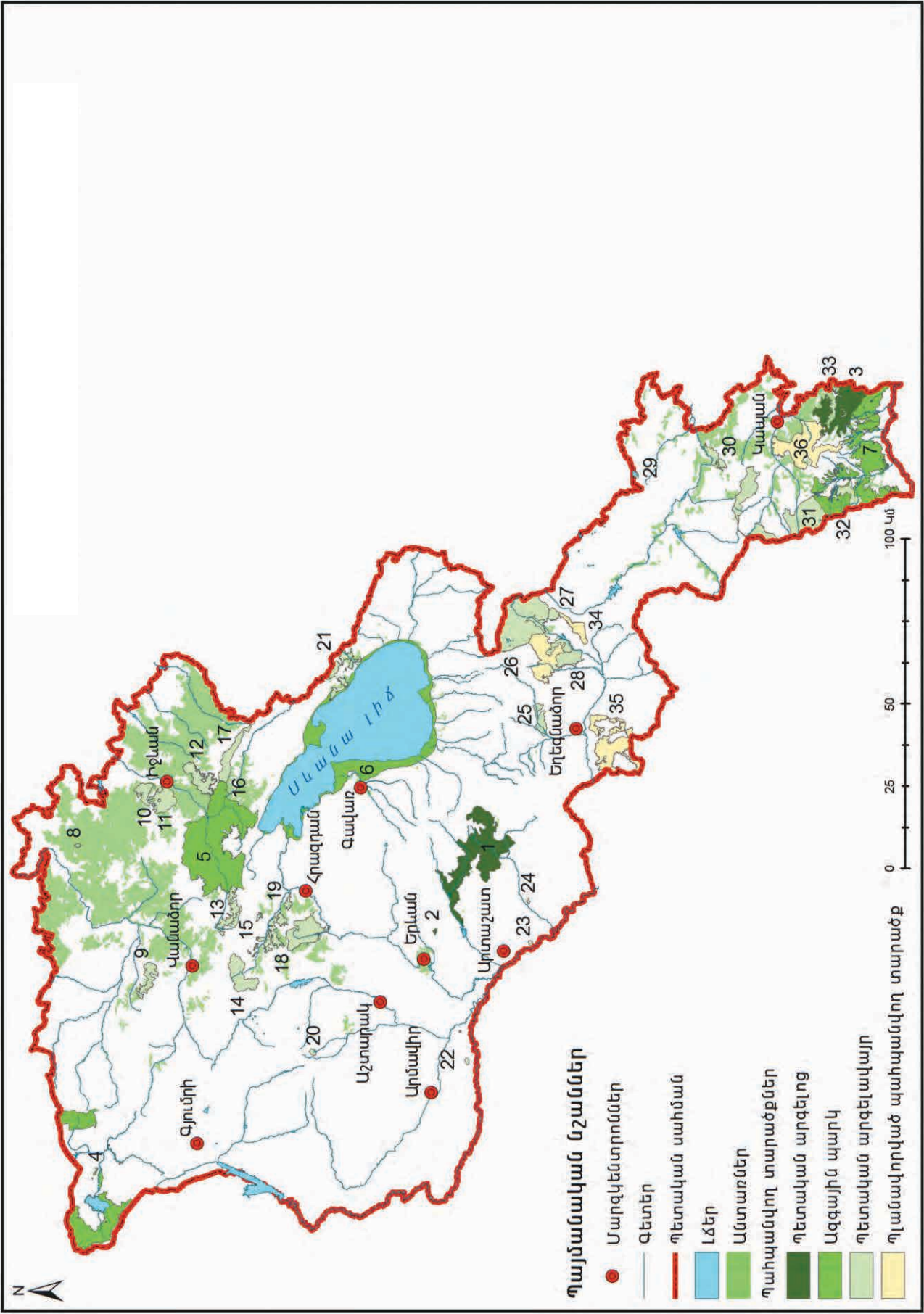
Բնության կենսաբանական հուշարձաններ

- **«Ալայան գորգ»**` գտնվում է Կոտայքի մարզում, Մեղրաձոր-Ֆիոլետովո գրունտային ճանապարհի ամենաբարձր` Փամբակի լեռնաշղթայի Ամպասարի գագաթային մա-սում, 3000 մ բարձրության վրա:
- **«Գետահովտի մամռապատ ժայռ»**` գտնվում է Տավուշի մարզում, Գետահովիտ գյուղի մոտ, Սառնաջուր գետի ձախ ափին, 700-800 մ բարձրությունների վրա: Ուղղահայաց

մշտապես ջրային հոսքով խոնավացող ժայռի վրա աճում է Հայաստանի հազվագյուտ պտերներից մեկը՝ Ադիանտում վեներայի վարսը կամ Գիսակ աստղկավարսը (*Adiantum capillus-veneris* L.), որը գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում:

- **«Ենթալայան մարգագետին»**՝ գտնվում է Գեղարքունիքի մարզում, Դրախտիկ գյուղի մոտ, 2200 մ բարձրության վրա:
- **«Արտավարդ կովկասյան»**՝ գտնվում է Լոռու մարզում, Պուշկինի լեռնանցքի բարձրադիր մասում: Այն կովկասյան մրտավարդի գեղեցկատես բուսուտ է:
- **«Նոյեմբերյանի սոսի»**՝ գտնվում է Տավուշի մարզում, Ջորական գյուղի մոտ: Այն երկարակյաց արևելյան սոսու (*Platanus orientalis* L.) բազմաթիվ հաստ բներով և փչակով տնկովի դարավոր ծառ է:
- **«Ռելիկտային կրկես Քյոռօղլի լեռան մոտ»**՝ գտնվում է Կոտայքի մարզում, Արտավազ գյուղի մոտ: Բնական կրկես է յուրահատուկ հազվագյուտ տեսակներով հարուստ ֆլորայով:
- **«Սարի գյուղի սոսի»**՝ գտնվում է Տավուշի մարզում, Սարիգյուղի մոտ: Արևելյան սոսու տնկովի դարավոր ծառ է:
- **«Վարդան Մամիկոնյանի կաղնի»**՝ գտնվում է Տավուշի մարզում, Ակնաղբյուր գյուղի տարածքում: Դարավոր կաղնու չորացած, իսկ հետագայում կայծակից տապալված ծառ է, որը, ըստ ավանդության, տնկել է հայ զորավար Վարդան Մամիկոնյանը:
- **«Տանձուտ»**՝ գտնվում է Տավուշի մարզի Աղավնավանք գյուղի մոտ:

ՔԱՐՏԵԶ 2. Հայաստանի անտառները և բնության հատուկ պահպանվող տարածքները

Հայաստանի բնության հատուկ պահպանվող տարածքները

Պետական արգելոցներ և ազգային պարկեր

1. «Խոսրովի անտառ» պետական արգելոց
2. «Էրեբունի» պետական արգելոց
3. «Շիկահող» պետական արգելոց
4. «Արփի լիճ» ազգային պարկ
5. «Դիլիջան» ազգային պարկ
6. «Սևան» ազգային պարկ
7. «Արևիկ» ազգային պարկ

Պետական արգելավայրեր

8. «Զիկատար»
9. «Գյուլագարակի»
10. «Իջևանի»
11. «Արջատխենու»
12. «Գանձաքարի-Վերին Աղդանի»
13. «Մարգահովտի»
14. «Հանքավանի ջրաբանական»
15. «Կովկասյան մրտավարդի»
16. «Ախնաբադի կենու պուրակ»
17. «Գետիկի»
18. «Արզական-Մեղրաձորի»
19. «Բանքսի սոճու»
20. «Արագածի ալպյան»
21. «Գիհու նոսրանտառային»
22. «Արարատի որդան կարմիր»
23. «Խոր Վիրապ»
24. «Գոռավանի ավազուտներ»
25. «Եղեգիսի»
26. «Ջերմուկի ջրաբանական»
27. «Ջերմուկի անտառային»
28. «Յերիների նոսրանտառային»
29. «Սև լիճ»
30. «Գորիսի»
31. «Զանգեզուր»
32. «Բողաքարի»
33. «Սոսու պուրակ»

Պլանավորված պահպանվող տարածքներ

34. «Ջերմուկ»
35. «Գնիշիկ»
36. «Խուստուկի»

Անտառային արտադրանքի կողմնակի կամ ոչ բնափայտային օգտագործումն անտառի կառավարման կարևոր բաղադրիչներից է: Արդյունավետ կազմակերպելու դեպքում այն կարող է հանդիսանալ անտառային պաշարների կայուն կառավարման մի մաս, ինչպես նաև նպաստել տնտեսական և բնապահպանական բազմաբնույթ խնդիրների լուծմանը, ապահովել անտառի երկարաժամկետ և արդյունավետ օգտագործումը: Կողմնակի անտառօգտագործումը կարելի է իրականացնել հետևյալ ձևերով.

- խոտհունձ
- արածեցում
- մեղվաբուծություն
- վայրի պտուղների հավաք
- սննդային, դեղատու, տեխնիկական և այլ օգտակար բույսերի հավաք
- ուտելի սնկերի հավաք
- խեժի հավաք խեժատու բույսերից
- անտառի առողջարարական և վերականգնողական ներուժի օգտագործում
- անտառի հետազոտական և ուսուցողական հնարավորությունների օգտագործում
- անտառի հոգևոր և գեղագիտական ներուժի օգտագործում

ՀՀ անտառային օրենսգրքում, որն ընդունվել է 2005 թ., ամրագրվել են անտառային պաշարների արդյունավետ օգտագործման տարբեր ձևերը: Դրանց թվում, բնափայտի և այլ անտառանյութի (կոճղ, կեղև և այլն) մթերման հետ միաժամանակ, նշվում են կողմնակի կամ ոչ բնափայտային անտառօգտագործումը, մշակութային, առողջարարական, սպորտի, հանգստի և զբոսաշրջության նպատակներով անտառի օգտագործումը և անտառօգտագործման այլ ձևեր:

Անտառային օրենսգրքը սահմանում է նաև ոչ բնափայտային անտառօգտագործման ձևերը և հիմնական սկզբունքները: Մասնավորապես, նշվում է, որ անտառներում և անտառային հողերի վրա ոչ բնափայտային անտառանյութի մթերումը, փեթակների տեղադրումը, խոտհունձը, արածեցումը և այլն պետք է կատարվի անտառօգտագործման պայմանագրի և անտառային տոմսի հիման վրա՝ առանց անտառին վնաս պատճառելու: Նույն, վնաս չպատճառելու պայմանով, վարձակալության պայմանագրով անտառային հողերի վրա կարող է իրականացվել նաև մշակաբույսերի աճեցում, տնկադաշտերի ստեղծում և այլն:

Ըստ օրենսգրքի, քաղաքացիներն իրավունք ունեն առանց որևէ թույլտվության գտնվելու պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող անտառներում՝ հանգստանալու և անձնական օգտագործման նպատակով վայրի պտուղներ, սերմեր, հատապտուղներ, սնկեր, բույսեր հավաքելու համար: Այդ դեպքում անհրաժեշտ է անտառում պահպանել հրդեհային անվտանգության կանոնները, թույլ չտալ հատումներ կամ ծառերի և թփերի կոտրատում, անտառի աղտոտում, մրջնանոցների, թռչունների և կենդանիների բնատեղերի ոչնչացում և այլ խախտումներ:

Ի տարբերություն անձնական օգտագործման նպատակով հավաքվող անտառանյութի, ոչ բնափայտային անտառանյութի մթերումը և անտառից դուրս բերումը պետք է կատարվի թույլտվության՝ անտառային տոմսի հիման վրա՝ համապատասխան վճարից հետո: Անտառային տոմսում տրվում են տեղեկություններ տարածքի մասին, մասնավորապես, տարածքի կոնկրետ տեղադրությունը և մակերեսը, օգտագործման չափը, ժամկետները և սակագինը: Այդ տարածքներում ծառերի հատումը, Հայաստանի Կարմիր գրքում գրանցված բույսերի հավաքը, ինչպես նաև անտառներում անասուններ արածեցնելն արգելվում է:

ՀՀ գյուղատնտեսության նախարարության «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ը իրականացնում է պետական անտառների պահպանության, պաշտպանության, վերարտադրության, արդյունավետ օգտագործման և անտառների ու անտառային հողերի հետ կապված այլ գործառնություններ: «Հայանտառ»-ի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Երևանում, իսկ 19 մասնաճյուղերը (անտառտնտեսությունները)՝ հանրապետության տարբեր մարզերում: Ոչ բնափայտային անտառ-

օգտագործման տարբեր ձևերի իրականացման հետ միաժամանակ, «Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ը կատարում է կողմնակի անտառօգտագործման հետ կապված սպասարկման ծառայություններ, այդ թվում, տալիս է անտառի ոչ բնափայտային արտադրանքի մթերման թույլտվություն՝ անտառային տոմս, որը կարելի է ստանալ համապատասխան անտառտնտեսությունից (տես Հավելված 1):

Ինչ վերաբերում է բնության հատուկ պահպանվող տարածքներին, ապա անտառի ոչ բնափայտային արտադրանքի օգտագործումը սահմանափակվում է դրանց պահպանության ռեժիմներով՝ ըստ պահպանվող տարածքի կատեգորիայի: Այսպես, ազգային պարկերի տնտեսական գոտում թույլատրվում է ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով բուսական ռեսուրսների, այդ թվում, անտառի ոչ բնափայտային արտադրանքի օգտագործում, որի համար պետք է ստանալ թույլտվություն համապատասխան լիազորություններ ունեցող կառավարման մարմնից:

6.

ՀՅՈՒՄԱՆԻՏԱՐԻԱԿԱՆ ԶԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱՆՏԱՌԱՅԻՆ ՈՉ ԲՆԱԺԱՅՏԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԾԱՌԵՐ ԵՎ ԹՓԵՐ

Ասպիրակ աղեղնաեզր, թագուհի մարգագ

Spiraea crenata L.
Таволга городчатая
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Տերևաթափ խիտ ճյուղավորված թուփ է 50-100 սմ բարձրությամբ: Տերևները էլիպսաձև են կամ ձվաձև, սեպաձև հիմքով: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ, երկար կոթուններով, խմբված վահանիկա-մման ծաղկաբույլերում: Պտուղը տերևապտուղ է, մանր թևավոր սերմերով: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 1000-1800 մ բարձրությունների վրա, սաղարթավոր անտառների բացատներում, անտառ-եզրերին, նոսրանտառներում, ինչպես նաև չոր քարքարոտ լանջերին: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է և ունի լայն կիրառություն կանաչ շինարարության մեջ: Ը վիտամինով հա-րուստ դեղաբույս է:

Արոսենի սովորական, ծափ խնձոր

Sorbus aucuparia L.
Рябина обыкновенная
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Կլորավուն սաղարթով ծառ է մինչև 15 մ բարձրությամբ: Տերևները կենտ փետրաձև են, կազմված երկարավուն սղոցաեզր տերևիկներից: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակ պսակաթերթերով, խմբված վահանիկաձև մանր ծաղկաբույլերում: Պտուղը խնձորանման է, վառ մարմնակարմիր, հյութա-լի պտղամսով և 3 եռանիստ սերմերով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին: Պտուղները ծառի վրա պահպանվում են ամբողջ ձմեռ:

Աճում է 1600-2500 մ բարձրությունների վրա, լուսավոր անտառներում, անտառեզրերին: Հանդի-պում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի և Հայաստանի մնացած անտառային ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտուղները դեղատու են: Պարունակում են վիտամիններ, սորբինային, ասկորբինային և այլ թթու-ներ, կարոտիններ, շաքարներ և այլն: Դրանք օգտագործվում են բժշկության մեջ որպես պոլիվիտա-մինների աղբյուր: Սննդային բույս է: Պտուղներն օգտագործվում են հրուշակագործության, խմիչք-ների արտադրության, քացախ ստանալու համար: Մեղրատու է: Ունի ամուր բնափայտ, որն օգտա-գործվում է ատաղձագործության մեջ:

Բալենի մահալեբի

Cerasus mahaleb (L.) Mill.
Вишня антипка, кучина, магалевка
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Կլորավուն սաղարթով ծառ է 4-10 մ բարձրությամբ: Տերևները մուգ կանաչ են, լայն ձվաձև կամ կլորավուն, սղոցաեզր, զարգանում են ավելի վաղ՝ քան ծաղիկները: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ պսակաթերթերով, երկար կոթուններով, խմբված վահանիկաձև մանր ողկյուղներում: Կորիզապտուղը մանր է, ձվաձև, սև, մսալի պտղամսով, 1 փայտացած կլորավուն կորիզով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 600-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, ձորակներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստի-կական շրջաններում:

Պտուղները պարունակում են շաքարներ, հատկապես սախարոզա, օրգանական թթուներ, ներկանյութեր և այլն, կորիզն՝ ամիգդալին, ճարպալուղեր, եթերայուղ: Պտուղն օգտագործվում է թարմ և վերամշակված՝ մուրաբա, կոմպոտ, դոշաբ, հյութ, գինի պատրաստելու համար, կորիզը՝ բժշկության մեջ:

▲ Ասպիրակ աղեղնաեզր
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

▲ Արոսենի սովորական
© Lida Onishenko (www.plantarium.ru)

▲ Բալենի մահալերի
© Ivelina Assyova (www.nahuby.sk)

Բաղեղ սովորական

Hedera helix L.
Плющ обыкновенный
(Արալիազգիներ - Araliaceae)

Մշտադալար լիան է, փայտացած սողացող ցողունով: Տերևները հերթադիր են, նետաձև, կենտրոնական ձգված և 2 եզրային ավելի փոքր բլթակներով: Ծաղիկները մանր են, աննկատ, խմբված հովանոցանման ծաղկաբույլում: Պտուղը գնդաձև է, սև: Ծաղկում է սեպտեմբեր-հոկտեմբերին, պտղաբերում՝ հոկտեմբերից մինչև դեկտեմբերի սկիզբը:

Աճում է 700-800 մ բարձրությունների վրա, խոնավ և ստվերոտ անտառներում, կառչում է ծառերից, ժայռերից, սողում քարերի և հողի վրա: Հանդիպում է Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում, ինչպես նաև Ջանգելուրում:

Գեղազարդային բույս է: Գեղեցիկ տերևների, արագաճ խիտ ճյուղավորված, գետնի վրա սողացող կամ ուղղահայց պատերի ու ժայռերի վրա մագլցող ցողունի շնորհիվ օգտագործվում է կանաչ շինարարության մեջ:

Բարդի դողդոջուն, կաղամախի

Populus tremula L.
Тополь дрожащий, осина
(Ուռազգիներ - Salicaceae)

Տերևաթափ ծառ է մինչև 15 մ բարձրության: Տերևները կլորավուն են կամ ձվաձև, աղեղնաեզր, երկարակոթ: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, խմբված կատվիկ ծաղկաբույլում: Պտուղը տուփիկ է, վերևից բացվող 2-4 փեղկերով: Սերմերը բազմաթիվ են, մանր, մուգ գունավորված, հիմքում մետաքսյա մազիկների փնջով: Ծաղկում է մարտ-ապրիլին, պտղաբերում՝ մայիսին:

Աճում է մինչև 2400 մ բարձրության վրա, բոլոր տիպի անտառներում և հատկապես անտառի վերին սահմանի մոտ՝ անտառի և մարգագետնի սահմանագծի երկայնքով: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Գեղամի, Դարեղեգիսի, Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի տնտեսական նշանակություն: Ամուր և թեթև բնափայտն օգտագործվում է որպես շինանյութ և վառելափայտ, ինչպես նաև լուցկու արտադրության համար: Օգտագործվում է դաշտապաշտպան անտառաշերտերի, փլվածքների և սողքերի ամրացման համար: Դեղաբույս է: Կեղևը պարունակում է դաբաղանյութեր, տերևը հարուստ է վիտամիններով, բողբոջը՝ եթերայուղերով: Գեղազարդային տեսակ է:

Բեկտենի լաստենիանման

Frangula alnus Mill.
Крушина ольховидная
(Դժնիկազգիներ-Rhamnaceae)

Փոքրիկ ծառ կամ թուփ է մինչև 7 մ բարձրության: Տերևները փայլուն են, երկարավուն էլիպսաձև կամ ձվաձև, սեպաձև հիմքով, կարճ կոթունով: Ծաղիկները կոթունավոր են, դեղնավուն պսակով, խմբված տերևածոցերում փնջերով՝ 2-7-ական: Պտուղը գնդաձև է, սև, սերմերը՝ կտուցանման ելունդով: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հոկտեմբերին:

Աճում է 500-1500 մ բարձրությունների վրա, անտառներում: Հանդիպում է հազվադեպ Իջևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Կեղևն օգտագործվում է որպես լուծողական:

▲ Բադեղ սովորական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

◀ Բարդի դողդոջուն
© Անուշ Ներսեսյան

▲ Բարդի դողդոջուն (ծաղկաբույլ)
© Sergey Mayorov (www.plantarium.ru)

Բեկտենի լաստենիանման ▶
© Vasyi Heluta (www.plantarium.ru)

Բոխի արևելյան (ղաժի)

Carpinus orientalis Mill.
Граб восточный, грабинник
(Տխիլազգիներ - Corylaceae)

Տերևաթափ ծառ է 8-15 մ բարձրության: Տերևները ձվաձև են կամ ձվաէլիպսաձև, ատամնաեզր, սրագագաթ: Ծաղիկները մանր են, խմբված միասեռ կատվիկ ծաղկաբույլում: Ընկույզիկն օվալ է, թեթևակի սեղմված, շրջապատված բարակաթաղանթ լայն ձվաձև պտղագավաթով: Ծաղկում է ապրիլին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 500-1300 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1600 մ բարձրության, անտառներում, հարավային դիրքադրության արևկող լեռնալանջերին, թույլ զարգացած հողերի վրա: Հանդիսանում է անտառակազմող հիմնական ծառատեսակներից մեկը և վրացական կաղնու (*Quercus iberica* Stev.) հետ կազմում է կաղնուտա-բոխուտային անտառներ, իսկ երբեմն՝ միատարր բոխուտներ: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Բոխին Հայաստանում, այդ թվում նաև Հյուսիսային Հայաստանում, ներկայացված է նաև մեկ այլ սովորական բոխի (*Carpinus betulus* L.) տեսակով:

Ունի տնտեսական նշանակություն: Բնափայտը շատ խիտ է, ամուր և դիմացկուն, օգտագործվում է տնայնագործական արտադրանքի համար: Հանդիսանում է լավ վառելափայտ:

Գերիմաստի

Viburnum lantana L.
Калина гордовина
(Այծատերևազգիներ - Caprifoliaceae)

Խիտ ճյուղավորված թուփ է 1-2 մ բարձրության: Տերևները երկարակոթ են, օվալաձև սրածայր, սղոցաեզր, մի փոքր կնճռոտ տերևաթիթեղով, ցողունի վրա հակադիր դասավորված: Սպիտակ ծաղիկները, իսկ հետագայում պտուղները շատ են, խմբված գագաթնային հովանոցանման խիտ ծաղկաբույլում: Պտուղն օվալաձև միասեռ կորիզապտուղ է: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հոկտեմբերին:

Աճում է մինչև 2300 մ բարձրությունների վրա: Հանդիպում է ամենուրեք, անտառի ստորին սահմանից մինչև վերին սահմանը, անտառում որպես ենթանտառի թփատեսակ, թփերի մացառուտներում: Տարածված է Հայաստանի բոլոր անտառային շրջաններում:

Գեղազարդային թուփ է, կարող է օգտագործվել այգիների ու պուրակների կանաչապատման համար:

Գիհի գարշահոտ, ցրտենի

Juniperus foetidissima Willd.
Можжевельник вонючий
(Կիպարիսազգիներ - Cupressaceae)

Մշտադալար, անդուր հոտով, ուղիղ բրգաձև սաղարթով մինչև 16 մ բարձրության ծառ է: Տերևները մուգ կանաչ են, գծային-երկարավուն, ասեղնածայր, ծակող: Հասուն կոները կլորավուն են, սևակարմրավուն: Ծաղկում է ապրիլ ամսին, պտղաբերում՝ մայիս-հունիսին: Երկարակյաց է, ապրում է 500 և ավելի տարի:

Աճում է 700-2000 մ բարձրությունների վրա, չոր քարքարոտ և ժայռոտ լանջերին: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Դարեղեզիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Հաճելի խեժային բուրմունքով բազմապտուղ գիհին (*Juniperus polycarpos* K. Koch) Հայաստանում հանդիպում է նաև Ապարանի և Երևանի ֆլորիստիկական շրջաններում («խոսրովի անտառ» արգելոց):

Գիհիների բնափայտը ամուր է, դիմացկուն, ներծծված խեժերով և այլ նյութերով: Այն վաղուց ունի բազմաբնույթ կիրառություն: Քաղցրավուն պտուղները պարունակում են եթերայուղեր, խեժեր, օրգանական թթուներ, շաքար, յունիպերին դառը գլյուկոզիդ և այլ նյութեր: Դրանք կիրառվում են դեղագործական նպատակով և սննդի արդյունաբերության մեջ որպես համեմունք: Կոները օգտագործվում են նաև ժողովրդական բժշկության մեջ: Փշատերևները և երիտասարդ ընձյուղները նույնպես պարունակում են եթերայուղեր, ունեն հակաանեմիկ հատկություն և օգտագործվում են անասնաբուժության մեջ:

▲ Բոխի արևելյան
© Անուշ Ներսեսյան

▲ Գերիմաստի
© Vasyl Heluta (www.plantarium.ru)

◀ Գիհի գարշահոտ
© Pavel Evseenkov (www.plantarium.ru)

Դափնյակ (տերևատ) սովորական

Daphne mezereum L.
Волчегородник обыкновенный, волчье лыко
(Գոմնակազգիներ – Thymelaeaceae)

Տերևաթափ դեղնամոխրագույն կեղևով թուփ է 1,5-2 մ բարձրության: Ծաղիկները մուգ վարդագույն են, քառաբլթակ, դասավորված 3-5-ական ցողունի երկարությամբ, նախորդ տարվա տերևների ծոցերում, ծաղկում են վաղ գարնանը մինչև տերևների զարգանալը: Տերևները խոշոր են, երկարավուն նշտարաձև, բարակ, գրեթե թափանցիկ տերևաթիթեղով: Պտուղը վառ կարմիր հատապտուղ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 1700-2200 մ բարձրությունների վրա, իսկ երբեմն հասնում է մինչև 2500 մ բարձրության: Հանդիպում է կաղնու, կաղնու-բոխու և բոխու անտառներում, անտառի վերին սահմանի մոտ: Տարածված է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի ֆլորիստիկական շրջաններում, ինչպես նաև Զանգեզուրում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է տարբեր քիմիական նյութեր՝ գլիկոզիդներ, սապոնիններ, ճարպանյութեր, շաքարներ, դեղին ներկանյութ և այլն: Օգտագործվում է հոդաբորբերի, այտուցների, մաշկային որոշ հիվանդությունների բուժման համար:

Պտուղը թունավոր է:

Դժնիկ (եղջերափուշ) լուծողական

Rhamnus cathartica L.
Жостер слабительный
(Դժնիկազգիներ – Rhamnaceae)

Թուփ կամ փոքր ծառ է մինչև 8 մ բարձրության, սևավուն ճաքճառ կեղևով և հակադիր դասավորված փշոտ ճյուղերով: Տերևները խոշոր են, էլիպսաձև կամ օվալաձև, երբեմն կլորավուն: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, քառատիպ՝ 10-15-ական փնջերով խմբված ճյուղերի զազաթներին: Պտուղը կլորավուն, սև, փայլուն, հյութեղ կորիզապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 600-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, թփուտների կազմում, հատատեղերում, չոր քարքարոտ լանջերին: Տարածված է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Բնափայտն օգտագործվում է ատաղձագործության մեջ: Պտուղն ուտելի չէ, պարունակում է ներկանյութեր: Այն, ինչպես նաև կեղևը, պարունակում է անտրագլիկոզիդներ և օգտագործվում որպես լուծողական: Մեղրատու բույս է:

Դրախտածառ (նարնջափայտ) սովորական

Cotinus coggygia Scop.
Скумпия обыкновенная, желтинник
(Աղտորազգիներ – Anacardiaceae)

Փռված թուփ է 3-5 մ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, հակաձվաձև կամ գրեթե կլորավուն, անբողջաեզր, վերևից՝ մուգ կանաչ, ներքևից՝ թխակապույտ փառով, ամառվա վերջին՝ դեղնող, ցրտերի հետ՝ կարմրող: Ծաղկաբույլերը զազաթնային են, բազմաթիվ չզարգացած ծաղիկների փետրաձև մազիկներով և երկարացած ծաղկակոթերով: Ծաղիկները հնգատիպ են, մանր, կանաչադեղնավուն: Պտուղը հակաձվաձև հատապտուղ է, սկզբում՝ կանաչ, հասունանալիս՝ սևացող: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 500-1400 մ բարձրությունների վրա, հարավային դիրքադրության չոր, քարքարոտ լեռնալանջերին: Տարածված է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Բնափայտը նարնջագույն է (այստեղից ցեղի հայերեն նարնջափայտ անունը): Դրանից ստացվում է դեղին և նարնջագույն ներկ: Տերևները պարունակում են տանին, որի շաքարանման փոշին օգտագործվում է որպես հակաբորբոքային, ախտահանիչ և հակաանեմիչ միջոց: Գեղազարդային թուփ է: Օգտագործվում է դաշտապաշտպան տնկարկներում:

▲
Դափնյակ սովորական
© Sergey Glotov (www.plantarium.ru)

▲
Դժնիկ լուծողական
© Սվետլանա Հարությունյան

Դրախտածառ սովորական
© Նազիկ Խանջյան

Ձկռենի (զղրենի) գերմանական

Mespilus germanica L.
Мушмула немецкая (обыкновенная)
(Վարդագիներ - Rosaceae)

Թուփ կամ փոքր ծառ է 1,5-6 մ բարձրության: Տերևները երկարավուն էլիպսաձև են, սղոցաեզր, ներքևից սպիտակավուն թավոտությամբ: Ծաղիկները մեկական են, խոշոր, սպիտակ պսակաթերթերով: Պտուղը տանձաձև է, գորշ կամ կարմրավուն, դարչնագույն պտղամսով և ամուր մուգ գույնի կորիզներով: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբեր-հոկտեմբերին:

Աճում է 600-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, նոսրանտառներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտուղն ունի թթվաշ, տոփա, սակայն հաճելի համ և սիրված միրգ է: Հասուն պտուղները պարունակում են շաքարներ, խնձորաթթու, կարոտին, վիտամին C և այլն: Տերևները և խակ պտուղները պարունակում են դաբաղանյութեր և ունեն կապող հատկություն, որի համար օգտագործվում են ժողովրդական բժշկության մեջ: Ունի լավ հղկվող ամուր բնափայտ, որը օգտագործվում է ատաղձագործության մեջ: Մեղրատու բույս է:

Ընկուզենի սովորական

Juglans regia L.
Орех грецкий
(Ընկուզագիներ - Juglandaceae)

Հզոր, խիտ ճյուղավորված, մեծ սաղարթով, սովորաբար ծառ է մինչև 35 մ բարձրության: Տերևները կենտ փետրաձև են, 5-9 զույգ խոշոր էլիպսաձև տերևիկներով: Ծաղիկները միատուն են, միասեռ, առջավորները՝ երկարավուն կախված կատվիկ ծաղկաբույլերում, վարսանդավորները՝ 2-4-ական ճյուղերի գագաթներին: Պտուղը գրեթե զնդաձև է, մուգ կանաչ, գեղձային կետերով ծածկված: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբերին:

Աճում է 400-2000 մ բարձրությունների վրա, քարքարոտ խոր ձորերում, կաղնու-բոխու խառն անտառներում, օդային հոսանքներից պաշտպանված տաք ու խոնավ միկրոկլիմայի պայմաններում: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Մշակվում է գրեթե ամբողջ Հայաստանում:

Հայտնի է բարձրարժեք բնափայտով և համեղ ու սննդարար պտուղներով: Պտուղները լայնորեն օգտագործվում են ուտելու համար, հրուշակագործության և խոհարարության մեջ: Պտուղներից ստացվող յուղն օգտագործվում է նկարչության մեջ: Տերևները պարունակում են յուզլանդին ալկալոիդը, որը կիրառվում է բժշկության մեջ: Գեղազարդային տեսակ է, նաև՝ ներկատու:

Թանթրվենի (կտտկենի) սև

Sambucus nigra L.
Бузина черная
(Այծատերևագիներ - Caprifoliaceae)

Խիտ ճյուղավորված թուփ է 3-6 մ բարձրության, բնի խցանային միջուկով և բաց մոխրագույն կեղևով: Տերևները կենտ փետրաձև են, ձվաձև սրագագաթ տերևիկներով, ցողունի վրա հակադիր դասավորությամբ: Ծաղիկները մանր են, հնգատիպ, դեղնասպիտակավուն պսակաթերթերով: Ծաղկաբույլը խիտ է, խոշոր, հովանոցանման: Պտուղը գնդաձև, փայլուն, հյութալի կորիզապատուղ է, հասուն ժամանակ մուգ մանուշակագույն կամ սևացող: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 600-1500 մ բարձրությունների վրա, սովորաբար անտառներում, անտառեզրերին, գետերի խոնավ ափերին: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Ծաղիկները պարունակում են սամբունիզին գլիկոզիդ, եթերայուղ, խեժ, վալերիանաթթու, պտուղները՝ շաքար, օրգանական թթուներ, ներկանյութեր, իսկ սերմերը՝ ճարպ: Ծաղիկներն ունեն միզամուղ, քրտնաբեր, ախտահանող, հակաբորբոքային հատկություն: Պտուղները օգտագործվում են որպես գինու և լիկյորների ներկանյութ:

▲
Ջկրենի գերմանական
© Անուշ Ներսեյան

▲
Ընկուզենի սովորական
© Նազիկ Խանջյան

Թանթրվենի սև
© Սվետլանա Հարությունյան

Թեղի (ծփի) էլիպսաձև

Ulmus eliptica K. Koch
Вязь эллиптический
(Թեղազգիներ - Ulmaceae)

Խիտ սաղարթով տերևաթափ ծառ է մինչև 30 մ բարձրության: Տերևները էլիպսաձև են, սուր գագաթով, վերևից կոշտ խորդուբորդ, կարճակոթ: Ծաղիկները մանր են, երկսեռ, փնջերով, ծաղկում են մինչև տերևների զարգանալը: Պտուղը միասերմ թևավոր ընկույզիկ է: Ծաղկում է մարտին, պտղակալում՝ ապրիլ-մայիսին:

Աճում է 1300-2100 մ բարձրությունների վրա, կաղնու, կաղնու-բոխու, հաճարենու խառն անտառներում, գետափերի ողողվող անտառաշերտերում: Տարածված է Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Բնափայտը ջրադիմացկուն է և օգտագործվում է շինարարության ու կահույքի արտադրության մեջ: Տերևները և խակ պտուղները պարունակում են վիտամիններ, կեղևը՝ դեղին ներկանյութ: Գեղազարդային տեսակ է:

Թզենի սովորական

Ficus carica L.
Инжир обыкновенный, винная ягода
(Թզազգիներ - Caricaceae)

Տերևաթափ, սպիտակ կաթնափայլով, երկտուն ծառ է 5-10 մ բարձրության: Տերևները խոշոր են, ամբողջական կամ մատնաձև բլթակավոր, վերևից՝ մուգ կանաչ, անողորկ կոշտ ու խորդուբորդ, ներքևից՝ սպիտակավուն թավտությանը: Ծաղիկները բազմաթիվ են, շատ մանր: Փոշոտումը կատարվում է փոքրիկ միջատների՝ բլաստոֆագերի միջոցով: Իգական ծաղկաբույլերից առաջանում է խոշոր հյութալի տանձանման պտղաբույլը՝ թուզը: Արական ծաղկաբույլերը մանր են, կոշտ: Ծաղկում է ապրիլին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 500-1300 մ բարձրությունների վրա, կիրճերում և գետահովիտներում՝ կրային հողերի վրա, արևկող քարքարոտ լանջերին: Տարածված է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտղաբույլը համեղ և սննդարար միրգ է: Այն պարունակում է շաքարներ, վիտամիններ, պեկտինային նյութեր, օրգանական թթուներ, սպիտակուցներ և այլ նյութեր: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված: Բնափայտը մույնպես կիրառելի է:

Թխենի սովորական

Padus avium Mill.
Черемуха обыкновенная
(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Թուփ կամ փոքր ծառ է մինչև 6 մ բարձրության: Տերևները երկարավուն էլիպսաձև են, սղոցաեզր, սրածայր, կլորավուն հիմքով, կարճակոթ: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակ պսակաթերթերով, հաճելի հոտով: Ծաղկաբույլը երկարավուն է, ողկույզաձև, կազմված մինչև 20 ծաղիկներից: Պտուղը գնդաձև, հյութալի, սև գույնի կորիզապտուղ է, փայտացած կորիզով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1500-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, ծորակներում, գետերի ափերին: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է դաբաղանյութեր, շաքար, օրգանական թթուներ, ամիգդալին գլիկոզիդ, ֆիտոնցիդներ և այլն: Ունի կապող հատկություն և կիրառվում է ժողովրդական բժկության մեջ որպես հակալուծողական միջոց: Գեղազարդային տեսակ է, նաև՝ մեղրատու:

▲ Թեղի էլիպսաձև
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

▲ Թզենի սովորական
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

▲ Թխենի սովորական
© Vasyi Heluta (www.plantarium.ru)

Թխկի դաշտային

Acer campestre L.
Клен полевой
(Թխկազգիներ - Aceraceae)

Ծառ է 25-30 մ բարձրության: Տերևները մատնաձև են, 3-5 բլթակներով, սրտաձև հիմքով, երկար կոթունով: Ծաղիկները կանաչադեղնավուն են, խմբված սակավաթիվ ծաղկաբույլերում: Պտուղը թևավոր է, կազմված 2 միասերմ ընկույզիկանման պտղիկներից և դրանցից շատ ավելի երկար հորիզոնական դասավորված թաղանթանման թևերից: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 1500-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, ձորակներում, գետերի ափերին: Հայաստանում թխկու ամենատարածված տեսակն է: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում: Հյուսիսային Հայաստանում աճում են թխկու ևս մի քանի տեսակներ, որոնցից առավել գրավիչ է կարմրավուն պտուղներով Տրաուտվետերի թխկին (*Acer trautvetteri* Medw.): Այն աճում է անտառի վերին գոտում:

Մեղրատու է: Տերևները պարունակում են դաբաղանյութեր, վիտամին C և այլն: Բնափայտը օգտագործվում է կահույքի, երաժշտական գործիքների արտադրության, նավաշինության մեջ:

Իլենի (խուրենի) լայնատերև

Euonymus latifolia (L.) Mill.
Бересклет широколистный
(Իլենազգիներ – Celastraceae)

Կանաչ հարթ ընձուղներով, տերևաթափ թուփ է 2-3 մ բարձրության: Տերևները խոշոր են, էլիպսաձև կամ հակաձվաձև: Ծաղիկները մանր են, դեղին կամ կանաչասպիտակավուն, խմբված կիսահովանոցանման ծաղկաբույլերում: Պտուղը տուփիկ է, 4-5 բներով, նարնջակարմրավուն սերմերով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 800-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, կիրճերում և ձորակներում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում:

Իլենու տեսակներից ստանում են գուտապերչ:

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

Լորենի սրտաձև

Tilia cordata L.
Липа сердцевидная
(Լորենազգիներ - Tiliaceae)

Փռված սաղարթով տերևաթափ ծառ է մինչև 30 մ բարձրության: Տերևները հերթադիր են, երկարակոթ, սրտաձև, նեղացող գագաթով, սղոցաեզր: Ծաղիկները հոտավետ են, մանր, դեղնասպիտակ, 5-ական բաժակաթերթերով և պսակաթերթերով: Ծաղկակիցները մեծ են, երկարավուն, տերևանման, դեղնականաչավուն: Պտուղը կլորավուն թավոտ ընկույզիկ է: Ծաղկում է հունիսի վերջին, պտղակալում՝ սեպտեմբերին:

Աճում է անտառային գոտում մինչև 2200 մ բարձրության վրա, կաղնու-բոխու, հաճարենու անտառներում, երբեմն սոճու տնկարկներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի ֆլորիստիկական շրջաններում: Լորենու մեկ այլ տեսակ՝ կովկասյան լորենին (*Tilia caucasica* Rupr.) նույնպես տարածված է միայն Հյուսիսային Հայաստանում՝ Լոռու և Իջևանի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Լորենին ունի բժշկական նշանակություն: Ծաղիկների (ծաղկակիցների հետ միասին) թուրմն օգտագործվում է մրսածության, նյարդային գրգռվածության, բերանի խոռոչի բորբոքային հիվանդությունների, այրվածքների, թուրքի բուժման համար: Մեղրատու է:

▲
 Թխկի դաշտային
 © Pavel Evseenkov (www.plantarium.ru)

▲
 Թխկի Տրաուսովետերի
 © Alexander Ivanov (www.plantarium.ru)

▲
 Իլենի լայնատերև
 © Նազիկ Խանջյան

▲
 Լորենի սրտաձև
 © Նազիկ Խանջյան

Խաղող (որթ) անտառային

Vitis sylvestris C. C. Gmel.
Виноград лесной
(Խաղողագգիներ - Vitaceae)

Մագլցող ցողունով լիան է, երկայնակի ճաքճքված, հաջորդ տարին կլավող, կարմրադարչնագույն կեղևով: Տերևները մատնածև են, ամբողջական կամ խոր կտրատված 5 բլթակներով, երկար տերևակոթով: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, կանաչադեղնավուն՝ խմբված ողկույզ ծաղկաբույլերում: Պտուղները կլոր են կամ օվալ, սևավուն, փայլուն, հյութեղ, տտիպ կամ թթվաչափ ատղամսով, 2-4 մուգ դարչնագույն, փայլուն կորիզներով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 700-900 մ բարձրությունների վրա, անտառների եզրերին, գետահովիտներում, ձորերում, լեռնակիրճերում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Խաղողը ունի հազարավոր կուլտուրական սորտեր, որոնք մշակվում են եվրոպայի հարավում, Կովկասում, Միջին Ասիայում և Հյուսիսային Ամերիկայում: Լայնորեն մշակվում է նաև Հայաստանում:

Խաղողի պտուղը պարունակում է օրգանական թթուներ, շաքարներ, հանքային նյութեր, տարբեր վիտամիններ (B, C, PP), հոտավետ եթերայուղեր, ներկող նյութեր և այլն: Կուլտուրական սորտերից ստանում են գինի և կոնյակ: Օգտագործվում է թարմ վիճակում որպես միրգ, չորացած՝ չամչի ձևով, վերամշակված՝ հյութ, կոմպոտ, մուրաբա, դոշաբ: Տերևներն օգտագործվում են սննդի մեջ: Ունի նաև բուժիչ հատկություն սրտի, թոքերի, լյարդի և այլ հիվանդությունների համար:

Խնձորենի արևելյան

Malus orientalis Uglitzk.
Яблоня восточная
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Կարմրավուն կեղևով ծառ է 3-10 մ բարձրության: Տերևները պարզ են, ամբողջական, էլիպսաձև, ատամնաեզր, կոթունավոր: Ծաղիկները մեծ են, երկսեռ, սպիտակ կամ մուրբ վարդագույն պսակաթերթերով, փնջերով հավաքված են հովանոցանման ծաղկաբույլում: Պտուղը խնձորիկ է, կլորավուն, բևեռներից թեթևակի տափակացած, հյութալի պտղամսով, 5 կաշեկերպ բներով և դարչնասևավուն կորիզներով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին: Ապրում է 120 և ավելի տարի:

Աճում է 500-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառներում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր անտառային շրջաններում: Վայրի խնձորենին քիչ է օգտագործվում, քանի որ մշակության մեջ տարածված են բազմաթիվ սորտեր՝ խոշոր, հյութալի և տարբեր համ ու բուրմունք ունեցող պտուղներով:

Պտուղն ուտելի է, կիսաքաղցր և համեղ: Այն պարունակում է շաքարներ, օրգանական թթուներ, պեկտինային նյութեր, սպիտակուցներ, վիտամիններ և այլ նյութեր: Կեղևը պարունակում է ներկանյութ: Գեղազարդային է, նաև՝ մեղրատու:

Խուրմա սովորական

Diospyros lotus L.
Хурма обыкновенная
(Էբենագգիներ - Ebenaceae)

Փոքրիկ, տերևաթափ ծառ է 4-6 մ բարձրության: Տերևները պարզ են, կաշեկերպ, ձվաձև կամ էլիպսաձև, սրացած գագաթով: Ծաղիկները 1-ական են կամ երբեմն՝ 2-3-ական, հնգատիպ: Պտուղը 1-1,5 սմ տրամագծով, գնդաձև, հյութալի, հասունանալիս սևավուն հատապտուղ է, մի քանի տափակ սերմերով: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբերին:

Աճում է 500-1000 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, թփուտների մեջ, ձորակներում՝ գետերի երկայնքով: Հանդիպում է հիմնականում Իջևանի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում, առանձին ծառերի և փոքր ծառախմբերի տեսքով: Աճում է նաև Հրազդան գետի կիրճում: Մշակության մեջ հայտնի է խուրմա արևելյան կամ ճապոնական տեսակը (*Diospyros kaki* L.), որի պտուղները մեծ են (մինչև 12 սմ տրամագծով), նարնջակարմրավուն, ավելի հյութեղ պտղամսով: Այն լայնորեն մշակվում է Իջևանի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտուղներն ուտելի են թարմ և չորացած վիճակում: Օգտագործվում է որպես պատվաստակալ:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքի տեղեկատվական նյութերում, որպես «Կտանգման սպառնացող վիճակին մոտ գտնվող տեսակ» (NT կատեգորիա):

▲
Խաղող անտառային
© Boris Assyov

▲
Խնձորենի արևելյան
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

◀ Խուրմա արևելյան
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Խուրմա սովորական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Ծորենի (կծոխուր) սովորական

Berberis vulgaris L.
Барбарис обыкновенный
(Ծորենազգիներ - Berberidaceae)

Տերևաթափ, խիտ ճյուղավորված, փշոտ թուփ է մինչև 2,5 մ բարձրության: Տերևները հակածված են կամ օվալ, բարակ, սղոցաեզր, կարճակոթ: Ծաղիկները վառ դեղին ծաղկապատով են՝ խմբված ողկույզանման կախված ծաղկաբույլերում: Պտուղը վառ կարմիր փայլուն հատապտուղ է, 2 երկարավուն-օվալաձև դարչնագույն սերմերով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 400-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, թփերի մացառուտներում, գետահովիտների չոր լանջերին: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Բույսի բոլոր մասերը և, հատկապես, արմատներն ու տերևները պարունակում են ալկալոիդներ, որոնցից հիմնականը բերբերինն է: Պտուղը պարունակում է օրգանական թթուներ, շաքարներ, պեկտինային նյութեր, սերմերը՝ յուղ: Օգտագործվում է որպես լեղամուղ, նյարդային համակարգը հանգստացնող, զարկերակային ճնշումն իջեցնող միջոց: Թթվաշ պտուղներն օգտագործում են հրուշակագործության մեջ և խոհարարությունում, ամուր բնափայտը՝ ատաղձագործության մեջ: Գեղազարդային տեսակ է, նաև՝ մեղրատու:

Կաղնի խոշորատեղ

Quercus macranthera Fisch. & C. A. Mey. ex Hohen.
Дуб крупнопильниковый
(Համարազգիներ - Fagaceae)

Կլորավուն սաղարթով, միատուն ծառ է 20-30 մ բարձրության: Տերևները մուգ կանաչ են, օվալաձև, բլթավոր, կարճակոթ: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, արականները՝ ներքև թեքված կառավիկ ծաղկաբույլերում, իգականները՝ 2-4-ական տերևածոցերում: Պտուղը միասեռ, օվալաձև, գորշ դեղնավուն կաղին է, վերին մասը՝ պտղազավաթով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբեր-հոկտեմբերին: Երկարակյաց է, ապրում է 500-600, երբեմն մինչև 1000 տարի:

Աճում է 1300-2500 մ բարձրությունների վրա, կազմում է լայնատերև անտառներ: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի (առանձին կղզյակի տեսքով), ինչպես նաև Հայաստանի մյուս անտառային շրջաններում: Այս տեսակը, Հայաստանում տարածված կաղնու մյուս տեսակների և հատկապես լեռնային ստորին գոտում (մինչև 1600 մ) ավելի շատ տարածված վրացական կաղնու (*Quercus iberica* Stev.) հետ միասին համդիսանում է անտառակազմող հիմնական ծառատեսակներից մեկը:

Կաղնու կեղևը պարունակում է մեծ քանակությամբ դաբաղանյութեր, որի շնորհիվ ձեռք է բերել դեղագործական նշանակություն: Այն ունի կապող և հակաբորբոքային հատկություն և օգտագործվում է հիմնականում բերանի խոռոչի տարբեր հիվանդությունների ժամանակ: Կիրառվում է նաև այրվածքների բուժման համար: Կաղնու պտուղներից ստացվող սուրճը այժմ էլ չի կորցրել իր նշանակությունը: Սովորական եղերդակի (*Cichorium intybus* L.) և սովորական տատրակի (*Tussilago farfara* L.) հետ խառնված՝ այն ունի հաճելի համ և բուժիչ հատկություն: Կաղնու պտուղները հրաշալի կեր են ընտանի և վայրի կենդանիների համար: Կաղնին ունի մեծ կիրառություն անտառկուլտուրաների, դաշտապաշտպան շերտերի, բնակավայրերի կանաչապատման և կանաչ շինարարության բնագավառներում: Կաղնու բնափայտն ունի բազմաբնույթ կիրառություն որպես շինափայտ:

Կենի հատապտղային, կարմրածառ, բզենի

Taxus baccata L.
Тисс ягодный
(Կենազգիներ - Taxaceae)

Մշտադալար, գեղեցիկ ծառ է մինչև 25 մ բարձրության: Տերևները երկարավուն նշտարած են, փայլուն, տափակ, սրածայր, դուրս ցցված կենտրոնական ջղով, պահպանվում են 5-8 տարի: Պտուղը կլորավուն վառ կարմիր հատապտուղ է: Կոները զարգանում են մարտ-ապրիլին, պտղաբերում հունիս-հոկտեմբերին: Երկարակյաց է:

Աճում է 700-1500 մ բարձրությունների վրա, խոնավ մութ անտառների երկրորդ շարահարկում, գետակների և առվակների ափերին: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի («Շիկահող» արգելոց) ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի կարմիր գույնի արժեքավոր բնափայտ՝ ջրում չնեխող, սնկերի և միջատների նկատմամբ կայուն: Այստեղից առաջացել է կենու երկրորդ՝ կարմրածառ անունը: Կենին դեռ հնում օգտագործվել է սարկոֆագների պատրաստման համար և նավաշինության մեջ: Պարունակում է եթերայուղ և տաքսին ալկալոիդը, որոնք ունեն գրգռիչ հատկություն: Պտուղները կեր են հանդիսանում թռչունների համար, որոնց միջոցով տարածվում են: Գեղազարդային տեսակ է, նաև՝ մեղրատու:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

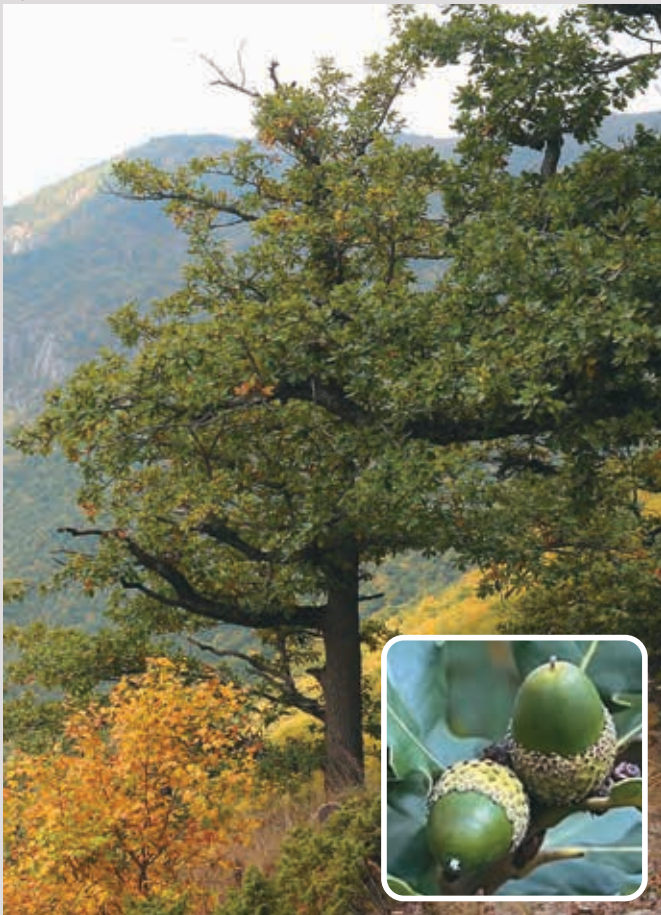

Ծորենի սովորական (պտուղ)
 © WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Ծորենի սովորական (ծաղիկ)
 © WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Կաղնի խոշորառեց
 © WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Կենի հատապտղային
 © <http://vahemart.livejournal.com>

Կեչի Լիտվինովի

Betula litwinowii Doluch.
Береза Литвинова
(Կեչազգիներ - Betulaceae)

Սպիտակ բնով, մի փոքր կախված, ցրված ընծյուղներով ծառ է մինչև 18 մ բարձրության: Կեղևը հաճախ ծածկված է փոքրաթիվ գորտնուկային գեղծերով: Տերևները ձվաձև են կամ ձվաձև-շեղանկյունաձև, երկար կոթունով: Ծաղիկներն առանց ծաղկապատի են՝ միասեռ և միատուն: Առեջավոր կատվիկները 3-ական են, կախված, վարսամղավորները՝ 1-ական, ավելի մանր: Պտուղն ընկույզիկ է, տափակ, կաշեկերպ, 1-2 անգամ ընկույզիկից լայն 2 թևերով: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 1800-2700 մ բարձրությունների վրա, հիմնականում անտառի վերին սահմանի մոտ, նոսրանտառի ձևով: Հյուսիսային Հայաստանում ձևավորում է նաև միատարր կեչուտներ: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու բույս է: Բողբոջները պարունակում են օրգանական թթուներ, ֆլավոնոիդներ, եթերայուղ և այլն: Կիրառվում է գիտական և ժողովրդական (հատկապես հյուսիսային երկրներում) բժշկության մեջ երիկամների հիվանդության, սիրտ-անոթային անբավարարության դեպքում և որպես լեղամուղ, հակաբորբոքիչ, խորխաբեր, ախտահանող միջոց: Կեչու հյութը նույնպես բուժիչ է և օրգանիզմի ընդհանուր տոնուսը բարձրացնող: Բնափայտից ստացվող փայտածուխը հիմք է հանդիսանում բժշկական ակտիվ ածուխի համար:

Կոկոռչենի թեքված

Grossularia reclinata (L.) Mill.
Крыжовник отклоненный
(Կոկոռչազգիներ - Grossulariaceae)

Փշոտ թուփ է մինչև 1 մ բարձրության: Տերևները մատնաձև են 3-5 բլթակներով, աղեղնա-ատամնաեզր, երկարակոթ: Ծաղիկները 1-ական են, երբեմն՝ 2-ական, կանաչավուն կամ բաց վարդագույն պսակով: Ծաղկաբույլը ողկույզ է: Պտուղը կարմիր, գնդաձև, երկարակոթ, կախված հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1800-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Սննդային բույս է: Պտուղը պարունակում է շաքարներ, օրգանական թթուներ, վիտամիններ (C, P, B), կարոտին և այլն: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված ձևով:

Կռոնի (ջոնջուլենի) փետրավոր

Staphylea pinnata L.
Клекачка перистая
(Կռոնազգիներ - Staphyleaceae)

Տերևաթափ թուփ է կամ փոքր ծառ 2-6 մ բարձրության: Տերևները կենտ փետրաձև են, կազմված 5-7 լայն նշտարաձև կամ էլիպսաձև, ատամնաեզր, մերկ տերևիկներից: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակակաթնագույն, արտաքինից մի փոքր վարդագույն: Ծաղկաբույլը կախված երկարավուն բարդ ողկույզ է՝ կազմված մինչև 35 ծաղիկներից: Պտուղը բարակապատ կաշեկերպ տուփիկ է 2-3 բնեղով՝ յուրաքանչյուրում 1, հազվադեպ 2 գնդաձև, փայլուն, դարչնագույն սերմով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 600-950 մ բարձրությունների վրա, հատկապես բոխու անտառներում որպես ենթանտառի բաղադրիչ, թփերի մացառուտներում: Հանդիպում է միայն Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում: Բարեկամավան գյուղի մոտ, Նոյեմբերյանի անտառտնտեսության տարածքում գտնվող կռոնի մոտ 1 հա անտառակը տեղացիներն անվանում են «ջոնջուլկուտ»:

Ծաղկաբույլերը, հատկապես կոկոնակալման փուլում, ուտելի են վերամշակված ձևով:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա)

▲
Կեչի Լիսվինովի
© Denis Kochetkov (www.plantarium.ru)

▲
Կոկոռչենի թեքված
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Կռնի փետրավոր
© Վահե Աբովյան

Հաղարջենի Բիբերշտեյնի

Ribes biebersteinii Berl. ex DC.
Смородина Биберштейна
(Կոկոռշագիներ - Grossulariaceae)

Թուփ է մինչև 2 մ բարձրության: Տերևները մուգ կանաչ են, մատնաձև, հնգաբլթակ, սրտաձև հիմքով, վերևից՝ մերկ, ներքևից՝ ջղերի ուղղությամբ մազոտ: Ծաղիկները երկսեռ են, դեղնականաչավուն՝ խմբված ողկույզ ծաղկաբույլում: Պտուղը գնդաձև, կարմիր, հյութալի հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1700-2200 մ բարձրությունների վրա, խոնավ անտառներում, անտառեզրերին, ձորակների ժայռոտ տեղերում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտուղը թթվաչա համեղ միրգ է: Այն պարունակում է շաքարներ, վիտամիններ, օրգանական թթուներ, պեկտինային նյութեր և այլն: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված ձևով:

Հաճարենի արևելյան

Fagus orientalis Lipsky
Бук восточный
(Հաճարագիներ - Fagaceae)

Հզոր, բարեկազմ, հարթ, բաց մոխրագույն կեղևով ծառ է մինչև 40 մ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, էլիպսաձև կամ հակաձվաձև, սրագագաթ: Ծաղիկները միատուն են, մանր աննկատ: Պտուղը եռանիստ ընկույզիկ է, 1-2-ական մստած քառափեղկ պտղագավաթի մեջ: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին: Երկարակյաց է:

Աճում է 800-2000 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 2300 մ բարձրության: Հյուսիսային Հայաստանի անտառկազմող հիմնական ծառատեսակներից է: Կապված ծառուտի լրիվության աստիճանից առաջացնում է լավ արտահայտված թաղիքի շերտ, որը կարող է լինել մեռյալ (առանց խոտածածկի կամ հատ ու կենտ հանդիպող խոտային տեսակներով) կամ կենդանի (լավ արտահայտված խոտածածկով): Գերադասում է հզոր հողաշերտ, օդի և հողի բարձր խոնավություն: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի արժեքավոր, լայն կիրառություն ունեցող բնափայտ: Պտուղները սննդարար են, պարունակում են ճարպեր, սպիտակուցներ և այլ նյութեր: Օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով, դրանցից ստացվում է ձեթ, նաև հրաշալի կեր են համդիսանում հատկապես խոզերի համար: Այստեղից ստացել են «խոզի արևածաղիկ» ժողովրդական անունը:

Հապալասենի մրտենական

Vaccinium myrtillus L.
Черника
(Հապալասագիներ - Vacciniaceae)

Տերևաթափ, փոքրիկ թփիկ է 20-30 սմ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, վառ կանաչ, ձվաձև, բութ գագաթով և մանրատամնավոր եզրով: Ծաղիկները կախված են, 1-ական, սափորանման կամ զանգակաձև, սպիտակ կամ բաց վարդագույն պսակով: Պտուղը բազմասերմ հյութալի հատապտուղ է, սև գույնի՝ թխակապույտ փառով: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 2800-3200 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրին, ենթալպյան և ալպյան մարգագետիններում: Հանդիպում է Իջևանի, Ապարանի և Սևանի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Քաղցրավուն մի փոքր թթվաչա պտուղներն ուտելի են՝ թարմ և վերամշակված: Տերևները պարունակում են շաքարներ, վիտամին C, կարոտին, օրգանական թթուներ, դաբաղանյութեր և այլն: Դեղաբույս է, նաև՝ մեղրատու:

Հաղարջենի Բիբերշտեյնի
© Tamara Galstyan (www.plantarium.ru)

Հաճարենի արևելյան
© Վահե Արովյան

Հապալասենի մրտենական
© Sergey Banketov (www.plantarium.ru)

Հասմիկ թփուտային

Jasminum fruticans L.
Жасмин кустарниковый
(Չիթենազգիներ - Oleaceae)

Կանաչ, անկյունավոր ցողուններով թուփ է մինչև 80 սմ բարձրության: Տերևները կոշտ են, եռասնյա, ամբողջաեզր, կարճակոթ: Ծաղիկները վառ դեղին են, բուրավետ, խմբված սակավաթիվ կիսահովանոցանման ծաղկաբույլերում: Պտուղը գնդաձև, սև, փայլուն հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է անտառային գոտու մինչև 1800 մ բարձրության վրա, հարավային դիրքադրության չոր քարքարոտ լեռնալանջերին, նոսրանտառում, թփուտների կազմում, անտառների առավել չորային ժայռոտ բացատներում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Գեղամի, Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ծաղիկներից ստացվող հոտավետ յուղն օգտագործվում է օծանելիքի արտադրության մեջ: Գեղազարդային տեսակ է: Պիտանի է քարապարտեզների ձևավորման համար:

Հացենի բարձր

Fraxinus excelsior L.
Ясень высокий
(Չիթենազգիներ - Oleaceae)

Տերևաթափ ծառ է 20-30 մ բարձրության: Տերևները կենտ փետրածն են, էլիպսաձև, սրագագաթ տերևիկներով: Ծաղիկները մանր են, փնջված հուրանաձև ծաղկաբույլերում: Պտուղը միասերմ թևավոր ընկույզիկ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին մինչև տերևների զարգացումը, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին: Երկարակյաց ծառ է, ապրում է մինչև 300 տարի:

Աճում է մինչև 2200 մ բարձրության վրա, կաղնու, կաղնու-բոխու, հաճարենու անտառներում, լեռնային գետակների ափերին: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում:

Բնափայտը գեղեցիկ է, ճկուն և ամուր: Այն օգտագործվում է շինարարության և փայտագործության տարբեր բնագավառներում: Գեղազարդ ծառ է և կիրառվում է կանաչ շինարարության, անտառապաշտպան շերտերի ստեղծման, անտառաբուծության մեջ:

Հոնի սովորական

Cornus mas L.
Кизил обыкновенный
(Հոնազգիներ - Cornaceae)

Փոքրիկ ծառ է կամ թուփ մինչև 7 մ բարձրության: Տերևները հակադիր են, ձվաձև կամ էլիպսաձև, սրագագաթ: Ծաղիկները մանր են, դեղին, փնջերով խմբված հովանոցանման ծաղկաբույլերում: Ծածկոցի երկու թերթիկներով շրջապատված ծաղկաբողբոջներն առաջանում են ծաղկման նախորդ տարում: Պտուղն էլիպսաձև է կամ գլանաձև, մուգ կարմիր, երբեմն վարդագույն, պտղակոթից կախված: Ծաղկում է փետրվար ամիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 500-1000 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1500 մ բարձրության: Հանդիպում է քարքարոտ ձորակներում, գետակների և առուների ափերին, անտառի վերին եզրի երկայնքով, կաղնու-բոխու անտառներում, մտնում է ենթանտառի կազմի մեջ: Չոր քարքարոտ արևկող լանջերին առաջացնում է նաև հոնուտներ: Տարածված է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Հայաստանում տարածված են նաև մշակովի տրտեր, որոնց պտուղներն ավելի մեծ են:

Ունի ամուր, լավ հղկվող կիրառելի բնափայտ: Պտուղները պարունակում են շաքարներ, վիտամիններ և այլ նյութեր: Դրանք օգտագործվում են թարմ, վերամշակված և չորացած ձևով: Ուտելու համար շատ համեղ է «կաթնուկ» հոնը (քաղելուց մի քանի օր հետո պինդ և մի փոքր տտիպ ու բռնող պտղամիսը փափկում է և քաղցրանում):

Հասմիկ քփուտային

© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Հացենի բարձր

© Pavel Evseenkov (www.plantarium.ru)

Հոնի սովորական

© Նազիկ Խանջյան

Ճապկի հարավային

Swida australis (C. A. Mey.) Pojark. ex Grossh.

Свидина южная

(Հոնազգիներ - Cornaceae)

Ճյուղավորված թուփ է մինչև 5 մ բարձրությամբ: Տերևները հակադիր են, լայն ձվաձև կամ լայն էլիպսաձև, սրագագաթ: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ կամ սպիտակավուն՝ խմբված հովանոցա՝ նման ծաղկաբույլերում: Պտուղը կլորավուն, հյութալի, մուգ դարչնագույն կամ սևավուն, երկար պտղակոթով հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 700-1200 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1700 մ բարձրության: Հանդիպում է անտառներում, անտառի եզրերին, թփուտների մացառուտներում, քարքարոտ ձորակներում, գետերի ափերին: Տարածված է Լոռու, Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է կանաչ շինարարության մեջ:

Մամրիչ (հոտոտ) հարավային

Clematis orientalis L.

Ломонос восточный

(Գորտնուկազգիներ – Ranunculaceae)

Փաթաթվող թուփ է մինչև 5 մ երկարությամբ ցողուններով: Տերևները երկարակոթ են, փետրաձև, բաժանված երկարավուն ձվաձև, հիմքում սրտաձև մասերի: Ծաղիկները երկսեռ են, առանց պսակաթերթերի, դեղնավուն ծաղկապատով՝ խմբված հուրանաձև ծաղկաբույլերում: Պտուղը բազմաձև կոկոսաձև է: յուրաքանչյուր ընկույզիկ կրում է թելանման, երկար, բարակ, արծաթափայլ մազիկներով ծածկված կտուց: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսից մինչև սեպտեմբեր:

Աճում է 500-1600 մ բարձրությունների վրա, անտառի եզրերին, բացատներում, գետահովիտներում, այգիների ցանկապատերի վրա: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Հյուսիսային Հայաստանում աճում է նաև հազվագյուտ խաղողատերև մամրիչը (*Clematis vitalba* L.), որը հանդիպում է Նոյեմբերյանում և Զուջևանում, 700-1000 մ բարձրությունների վրա:

Գեղազարդային տեսակ է:

Թունավոր է:

Մասրենի շնային

Rosa canina L.

Роза собачья

(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Փշոտ թուփ է մոտ 2 մ բարձրությամբ: Տերևները կենտ փետրաձև են, էլիպսաձև, սղոցաեզր տերևիկներով, կոթունի հիմքին ձուլված տերևակիցներով: Ծաղիկները մեծ են, 1-ական, 5 սպիտակ կամ բաց վարդագույն պսակաթերթերով: Պտուղները՝ ընկույզիկները տեղավորված են մեծացող, հասունանալիս կլորավուն կամ տանձաձև, կաշեպատ կարմրավուն ծաղկակալի՝ հիպանթիումի մեջ: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբեր-հոկտեմբերին:

Աճում է 800-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, թփուտների մեջ, լեռնալանջերի բաց տարածքներում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի բազմաբնույթ կիրառություն: Պտուղները պարունակում են վիտամիններ, հատկապես վիտամին C (ասկորբինաթթու), շաքարներ, դաբաղանյութեր, ֆլավոնոիդներ և այլն: Պտուղներից ստացվող մասրենու յուղը վերքերը բուժող միջոց է, իսկ խոլոսաս պատրաստուկը՝ լեղամուղ: Ծաղիկներից ստացվող եթերայուղը նույնպես օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ, ինչպես նաև հանրահայտ է օծանելիքների արտադրության մեջ: Պտուղներն օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով: Մեղրատու և գեղազարդային բույս է: Օգտագործվում է կանաչ շինարարության մեջ, փշոտ ցանկապատերի համար: Ունի հողապաշտպան նշանակություն:

Մամրիչ հարավային
 © Հովհաննես Ղազարյան

Ճապկի հարավային
 © WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

▲ Մասրենի շնային (պտուղ)
 © WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան
 ▼ Մասրենի շնային (ծաղիկ)

Մղանուճ (ճագոմ) սպիտակ

Viscum album L.

Омела белая

(Փոկածաղկազգիներ - Viscaceae)

Մակարայծ, բնափայտավոր, խիտ ճյուղավորված, գնդաձև թուփ է մինչև 1 մ տրամագծով: Ցողունները կլորավուն են, հակադիր դասավորված: Տերևները երկարավուն էլիպսաձև են, դեղնականաչավուն, քիչ մսալի, ծնեռող: Ծաղիկները քառատիպ են, դեղնականաչավուն, աննկատ՝ խմբված 5-6-ական փնջերով ցողունների գագաթներին: Պտուղը գնդաձև, սպիտակ կամ դեղնավուն հյութալի հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է անտառային գոտում՝ թեղու, կաղնու, լորենու, բոխու, տանձենու և այլ ծառերի վրա: Տարածված է բոլոր անտառային շրջաններում: Լավ նկատելի է, հատկապես, տերևաթափից հետո, երբ ծառերը մերկանում են: Հայաստանում հանդիպում է միայն վայրի տեսակների և չի աճում կուլտուրական սորտերի վրա, թեև եվրոպայում աճում է նաև տանձենու, խնձորենու և այլ կուլտուրական բույսերի վրա:

Հայտնի դեղաբույս է: Պարունակում է գլիկոզիդներ, սապոնիններ և այլ տարբեր տիպի յուրահատուկ քիմիական նյութեր՝ խոլին, վիսկոտոքսին, ինոզիտ և այլն: Տերևներն օգտագործվում են բարձր ճնշման, հոդաբորբի, երիկամաբորբի, չարորակ ուռուցքների, էպիլեպսիայի ժամանակ: Ունի հակաալերգային, ճիճվաթափ և արյան մեջ շաքարի մակարդակն իջեցնող հատկություն:

Բույսը հաճախակի և երկարատև օգտագործելիս թունավոր է:

Մոշենի թխակապույտ

Rubus caesius L.

Ежевика сизая, ожина

(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Փշոտ, աղեղնաձև, փռված կորացած ցողուններով թուփ է 1-1,5 մ երկարությամբ: Տերևները բարդ են, հակածված, սրածայր, 3-5 բլթակներով: Ծաղիկը հնգատիպ է, սպիտակ կամ բաց վարդագույն պսակաթերթերով: Ծաղկաբույլը ողկույզ է: Պտուղը հյութալի կլորավուն բազմակորիզակ է, մուգ կարմիր, թխակապույտ փառով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 500-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներին, անտառահատված տեղերում, թփուտներում, ձորակներում, գետերի և առուների ափերին: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Բազմաճյուղ է չատ արագ և առաջացնում մացառուտներ: Որպես մոլախոտային տեսակ՝ ճնշում է այլ թփերին և խոտաբույսերին, գրավելով նրանց տեղը:

Պտուղները պարունակում են շաքարներ, օրգանական թթուներ, վիտամիններ և այլն: Դրանք օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով: Բնափայտն ընդունված է օգտագործել որպես թեյի փոխարինող:

Մոշենի ազնիվ, ազնվամորի

Rubus idaeus L.

Малина обыкновенная

(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Թուփ է 1-1,5 մ բարձրությամբ: Առաջին տարվա ցողունները խոտային են, փշոտ, երկրորդ տարում փայտանում են, դառնում անփուշ և պտղաբերում: Տերևները եռմասնյա են կամ պարզ, ատամնաեզր, վերևից՝ կանաչ, ներքևից՝ գորշ թաղիքային մազմզուկներով: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակ պսակաթերթերով: Պտուղը մորեզույն, հյութալի, բրգանման բազմակորիզակ է, ծաղկակալից հեշտությամբ անջատվող: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոսին:

Աճում է 1800-2800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, անտառահատված տեղերում, թփուտներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Սևանի, ինչպես նաև Վերին Ախուրյանի, Արագածի, Դարեղեգիսի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Մշակվում են բազմաթիվ կուլտուրական սորտեր, որոնք տարբերվում են հիմնականում պտղի չափով:

Դեղատու բույս է, ինչպես նաև՝ ուտելի: Պտուղը պարունակում է օրգանական թթուներ, տարբեր շաքարներ, վիտամին C, կարոտին, լիքոպեններ և այլն: Չորացած պտուղներն օգտագործվում են գիտական բժշկության մեջ որպես քրտնաբեր միջոց, տարբեր հավաքական բուժիչ թեյերի համը բարելավելու և դեղերը բուրավետ դարձնելու համար: Համեղ և հոտավետ պտուղներն օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով, բնափայտը՝ որպես թեյի փոխարինող:

▲
Մղանուճ սպիտակ
© Հովհաննես Ղազարյան

▲
Մղանուճ սպիտակ
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Մոռենի թխակապույտ
© Հովհաննես Ղազարյան

Մոռենի ազնիվ, ազնվամորի
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Մրտավարդ (ալպիական վարդ) կովկասյան

Rhododendron caucasicum Pall.
Рододендрон кавказский
(Հավամրգազգիներ - Ericaceae)

Մշտադալար թուփ է 30-60 սմ բարձրության: Տերևները խոշոր են, կաշենման, կարճակոթ, երկարավուն-օվալ ուրվագծով, վերևից՝ փայլուն, ներքևից՝ շեկախավուտ: Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ կամ կրեմագույն՝ խմբված կիսահովանոցաձև ծաղկաբույլում: Պտուղը տուփիկ է, մանր սերմերով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1900-2800 մ բարձրությունների վրա, ենթալպյան մարգագետիններում, անտառի վերին սահմանի մոտ, կեչու նոսրանտառում: Գերադասում է խոնավ և ստվերոտ միջավայր: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է գլիկոզիդներ, դաբաղանյութեր, ֆլավոնոիդներ, վիտամին P և այլն: Օգտագործվում է հիմնականում ժողովրդական բժշկության մեջ: Գեղազարդային տեսակ է, մասնաշաղկապներով:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Վտանգված տեսակ» (EN կատեգորիա):

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

Նռնենի սովորական

Punica granatum L.
Гранат обыкновенный
(Նռնազգիներ - Punicaceae)

Թուփ կամ փոքր ծառ է մինչև 5 մ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, ամուր, փայլուն, երկարավուն կամ նշտարաձև, ամբողջաեզր: Ծաղիկները խոշոր են, վառ կարմիր, երկսեռ: Պտուղը հատապտղանման է, գնդաձև, հաստ կաշեկերպ մաշկով և թաղանթային սպիտակավուն միջնապատերով, բազմաթիվ հյութալի սերմերով: Ծաղկում է մայիսից մինչև օգոստոս, պտղաբերում՝ սեպտեմբերից:

Աճում է 400-1200 մ բարձրությունների վրա, կիրճերում, ձորակներում, առավելապես չոր, խճոտ ու կավոտ լանջերին, նոսրանտառներում: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Մշակվում է:

Սերմերն ուտելի են, քաղցր կամ թթվաքաղցր հաճելի համով: Դրանք օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով: Կեղևի եփուկը ժողովրդական բժշկության մեջ տարածված է որպես կապող և ճիճվաթափ միջոց: Տերևը, կեղևը և արմատները հարուստ են դաբաղանյութերով և ներկանյութերով: Գեղազարդային տեսակ է:

Շրջահյուս (փաթթուկ) հունական

Periploca graeca L.
Обвойник греческий
(Թունաթափազգիներ - Asclepiadaceae)

Կաթնաման հյուս պարունակող տերևաթափ լիան է 15 մ և ավելի երկարության: Տերևները պարզ են, կաշենման, էլիպսաձև կամ ձվաձև, կարճակոթ, ցողունի վրա հակադիր դասավորված: Ծաղիկները դեղնականաչավուն են, արտաքինից և եզրերից կարմրավուն՝ խմբված հովանոցանման երկարակոթ ծաղկաբույլում: Պտուղը զույգ-զույգ դասավորված երկարավուն տերևապտուղ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 400-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառի ստորին գոտու եզրերին, խոնավ տեղերում, գետերի ափերին: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Օգտագործվում է կեղևը, որը պարունակում է գլյուկոզիդներ, դաբաղանյութեր, ճարպեր, խեժ և այլն: Կաուչուկատու բույս է: Գեղազարդային տեսակ է:

Թունավոր է:

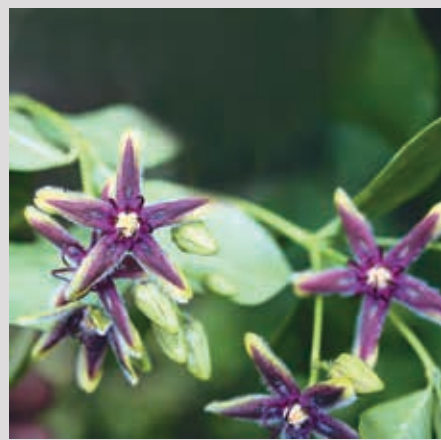
▲ Մրտավարդ կովկասյան
© <http://vahemart.livejournal.com>

▲ Նռնենի սովորական
© WWF-Հայաստան/ Արամ Մարտիրոսյան

◀ Շրջափյուս հունական (պտուղ)
© Alexander Ivanov (www.plantarium.ru)

Շրջափյուս հունական ▶
(ծաղիկ)
© Անուշ Ներսեսյան

Չիչխան (փշարմավ) դժնիկանման

Hippophae rhamnoides L.
Облепиха крушиновидная
(Փշատազգիներ - Elaeagnaceae)

Փշոտ, խիտ ճյուղավորված թուփ կամ փոքր ծառ է 5-6 մ, երբեմն մինչև 10 մ բարձրության: Տերևները գծանշտարած են, ամբողջաեզր, կարճ կոթունով, վերևից՝ կանաչավուն, ներքևից՝ արծաթավուն, սպիտակ թավոտությամբ: Վարսանդավոր ծաղիկները կանաչավուն են, աննկատ, խմբված տերևների անուբներում: Պտուղը հյութալի կորիզապատուղ է, օվալ կամ կլորավուն, դեղին, մարնջագույն կամ կարմրավուն, 1 երկարավուն, մուգ դարչնագույն կորիզով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբերին:

Աճում է 600-2300 մ բարձրությունների վրա, ավազոտ խոնավ տեղերում, գետերի ափերին, ձորերի լանջերին: Հանդիպում է Իջևանի, Ապարանի, ինչպես նաև Վերին Ախուրյանի, Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Արհեստական տնկարկները շատ են հատկապես Սևանի ավազանում, լճի առափնյա գոտում:

Հանրահայտ է որպես ուտելի, դեղատու, մեղրատու և գեղազարդ տեսակ: Պտուղները պարունակում են տարբեր վիտամիններ (C, E, P, B), կարոտին, շաքարներ, օրգանական թթուներ, կորիզը՝ յուղ: Այն օգտագործվում է այրվածքների, ստամոքսի խոցի, էկզեմայի և մաշկային այլ հիվանդությունների ժամանակ: Պտուղներն օգտագործվում են թարմ և վերամշակված: Արժեքավոր տեսակ է կանաչ շինարարության համար՝ ավազների ամրացման, էրոզիայի կանխման, փշոտ ցանկապատերի ստեղծման, արմատների պալարաբակտերիաների շնորհիվ հողի որակի բարելավման և ազոտով հարստացման համար:

Զմենի (ցրպտկի) ամբողջաեզր

Cotoneaster integerrimus Medik.
Кизильник цельнокрайный
(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Փոքրիկ, տերևաթափ թուփ է 3-5 մ բարձրության: Տերևները պարզ են, էլիպսաձև կամ կլորավուն, ներքևից սպիտակավուն թավոտությամբ, կարճակոթ, հերթադիր դասավորությամբ: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ կամ նուրբ վարդագույն պսակաթերթերով խմբված սակավածաղիկ ողկույզանման ծաղկաբույլում: Պտուղը խնձորանման է, մանր, վառ կարմիր, զնդած կամ ձված, ալրանման պտղամսով և 2-5 կորիզով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 900-2400 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, նոսրանտառներում, քարքարոտ լեռնալանջերին: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պտուղները քաղցր են և ուտելի: Դրանք պարունակում են շաքարանյութեր, տերևները՝ վիտամին C, իսկ սերմերը՝ ամիգդալին գլիկոզիդ: Գեղազարդային տեսակ է: Կարելի է օգտագործել չոր քարքարոտ լանջերի կանաչապատման համար:

Պարիլյակ բարձր

Smilax excelsa L.
Смилакс высокий
(Պարիլյակազգիներ – Smilacaceae)

Երկտուն թուփ է, սողացող հաստ կոճղարմատով և փաթաթվող, փշոտ, 2-3 մ բարձրության ցողունով: Տերևները սրտաձև են, կաշեկերպ, հերթադիր, երկարակոթ, հիմքում 2 բեղիկներով: Ծաղիկները մանր են, կանաչավուն ծաղկապատով, 4-10 հատ խմբված կիսահովանոցանման ծաղկաբույլում: Պտուղը զնդած, վառ կարմիր, հյութալի հատապտուղ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 500-1000 մ բարձրությունների վրա, խոնավ անտառներում, գետերի ափերին: Հանդիպում է միայն Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում (Այրում, Նոյեմբերյան, Բերդ, Իջևան, Այգեհովիտ, Ախթալա):

Գեղազարդային տեսակ է: Ազգակից տեսակների կոճղարմատը հայտնի է «սարսապարիլ» անունով: Դրանք աճում են Մեքսիկայում և Չինաստանում, պարունակում են յուրահատուկ սապոնիններ (պարիլին, սարսապոնին) և հնուց օգտագործվում են բժշկության մեջ:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Վտանգված տեսակ» (EN կատեգորիա):

▲
Զիչխան դժնիկանման
© Սվետլանա Հարությունյան

Զնենի ամբողջանգր
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Պարիլյակ բարձր
© Vladimir Saveliev (www.plantarium.ru)

Պիստակենի (խնկենի) բթատերև

Pistacia mutica Fisch. & C. A. Mey.
Фисташка туполистная
(Աղտոռագգիներ - Anacardiaceae)

Վրանաման սաղարթով ծառ է 8-12 մ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, փայլուն, կենտ փետրածև, կազմված 3-5(7) զույգ երկարավուն-ձվածև, ամբողջաեզր տերևիկներից: Ծաղիկները միատուն են, միասեռ՝ խմբված հուրանածն ծաղկաբույլերում: արականները՝ 5-6 առեջներով, իգականները՝ միաբույն վարսանդով: Պտուղը օվալածև, ձիթենագույն կորիզապտուղ է, արևկող մասում կարմրող: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 500-1200 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1600 մ բարձրության: Հանդիսանում է չորային նոսրամտառի բնորոշ տեսակներից մեկը: Տարածված է հարավային դիրքադրության չոր քարքարոտ լեռնալանջերին, գետերի հովիտներում, կիրճերի հին դարավանդներում: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Բնափայտը խիտ է և ծանր, հեշտությամբ հղկվում, փայլեցվում և օգտագործվում է դեկորատիվ արվեստում տարբեր իրերի պատրաստման համար: Դրանից ստացվում է փայտածուխ: Բնափայտը ներծծված է հոտավետ խեժով, որից ստացվում է խունկ (այստեղից ցեղի խնկենի անունը): Հոտավետ խեժն օգտագործվում են նաև տնտեսական նպատակներով:

Սալորենի (շլորենի) փռված

Prunus divaricata Ledeb.
Слива растопыренная, алыча
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Փոքր ծառ կամ թուփ է 2-8 մ բարձրության, երկար, երբեմն փշոտ ճյուղերով: Տերևները ձվաէլիպսածև են, սրածայր, երկարակոթ: Ծաղիկները սպիտակ են, բացվում են մախքան տերևների զարգանալը: Պտուղը կլորավուն է, դեղնավուն, հասունանալիս վառ դեղին, մեկ կորիզով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 400-2200 մ բարձրությունների վրա, լուսավոր անտառներում, անտառեզրերին, չոր բաց լեռնալանջերին: Հանդիպում է հաճախ, բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում: Մշակվում է:

Անտառներում հանդիպում է նաև փշոտ սալորենին կամ մամխին (*Prunus spinosa* L.), որը նույնպես մշակվում է: Մշակության մեջ լայնորեն տարածված է նաև տնային սալորենին կամ դամբուլը (*Prunus domestica* L.):

Պտուղը պարունակում է շաքարներ, վիտամիններ, օրգանական թթուներ և այլն: Այն ունի հաճելի թթվաշ համ: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված ձևով:

Սզնի (ալոճենի) հնգատնակ

Crataegus pentagyna Waldst. & Kit.
Боярышник пятистолбиковый
(Վարդագգիներ - Rosaceae)

Փշոտ ծառ է կամ հազվադեպ՝ թուփ 3-12 մ բարձրության: Տերևները կոշտավուն են, հակաձվածև ուրվագծով, 3-7 բլթականի, վերևից՝ մուգ կանաչ, ներքևից՝ թեթևակի աղվամազոտ: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակ պսակաթերթերով, խմբված հովանոցանման ծաղկաբույլերում: Պտուղը խնձորանման է, մանր, գնդածև, սև, թխակապույտ փառով, կարմրավուն պտղամսով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 800-1200 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, թփուտների կազմում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պտուղը պարունակում է սապոնիններ, ֆլավոնոիդներ, դաբաղանյութեր, խոլին, օրգանական թթուներ, ճարպալուղեր և այլն, իսկ ծաղիկները՝ նաև եթերալուղ: Կիրառվում է գիտական բժշկության մեջ կենտրոնական նյարդային համակարգի գրգռվածության, արյան մեջ խոլեստերինի մակարդակի նվազեցման համար: Մեղրատու և գեղազարդային տեսակ է, օգտագործվում է կանաչ ցանկապատերի համար: Պտուղներն ունեն նաև սննդային նշանակություն և օգտագործվում են թարմ, չորացած և վերամշակված ձևով: Բնափայտը նույնպես կիրառելի է:

▲ Պիստակենի բթատերև
© Vladimir Ivanov (www.plantarium.ru)

▲ Սալորենի փռված
© Սվետլանա Հարությունյան

▲ Սզնի հնգաստռնակ (ծաղիկ)
© Մերինե Սարգսյան

▲ Սզնի հնգաստռնակ (պտուղ)
© Մերինե Սարգսյան

Սմախ դաբաղային

Rhus coriaria L.
Сумах дубильный
(Աղտոռագզիներ - Anacardiaceae)

Տերևաթափ թուփ է 1-3 մ բարձրության: Տերևները կենտ փետրածև են, կազմված 8-12 զույգ երկարավուն ձվածև ատամնաեզր կամ աղեղնաեզր տերևիկներից: Ծաղիկները միասեռ են, միատուն, մանր կանաչասպիտակ՝ խմբված գագաթնային արական և իգական հուրանածև ծաղկաբույլերում: Պտուղը երկկամածև կարմրավուն գեղձային մագիկներով ծածկված կորիզապտուղ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ սեպտեմբերին:

Աճում է մինչև 1400 մ բարձրության վրա, հարավայաց չոր քարքարոտ լանջերին, հաճախ փոքր խմբերով կամ մացառուտների տեսքով: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Գեղամի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Տերևներից ստացվող տանինի օգտագործումը բժշկության մեջ կապված է նրա հակաբորբոքային, ախտահանիչ և կապող-կպցնող հատկությունների հետ՝ այրվածքների, թարախային վերքերի, քրոնիկական էկզեմայի, ներքին արյունահոսությունների ժամանակ: Տանինը օգտագործվում է նաև կաշեգործության մեջ որպես դաբաղանյութ: Բույսի տարբեր մասերից ստացվում է դեղին (ցողունի կեղևից), դարչնագույն (արմատի կեղևից), սև (տերևից) և կարմիր (պտուղից) ներկ՝ մետաքսը և բուրդը ներկելու համար: Թթվաշ պտուղներից ստացվող չպարանման փոշին հայտնի համեմունք է:

Սոճի (շամի) Կոխի

Pinus kochiana Klotzsch ex K. Koch
Сосна Коха
(Սոճագզիներ - Pinaceae)

Մշտադալար ծառ է 15-35 մ բարձրության, կարմրավուն ուղիղ բնով, վերևում՝ ոչ մեծ կոնածև սաղարթով: Տերևները գծային են, սրածայր, զույգ-զույգ, կանաչ թխակապույտ: Կոները միատուն են, միասեռ. արականները նեղ երկարավուն են՝ ցողունների ծայրերին, իգականները՝ կոնածև, սկզբում՝ կախված, հետագայում՝ հորիզոնական կամ վեր ուղղված: Սերմերը թևավոր են: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին: Երկարակյաց է:

Աճում է 1000-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներում՝ որպես անտառկազմող տեսակ և, երբեմն, որպես խառը անտառների բաղադրիչ: Հանդիպում է բոլոր շրջաններում արհեստական տնկարկների ձևով:

Ունի արժեքավոր բնափայտ ամենատարբեր կիրառության, սկսած շինարարությունից մինչև տնայնագործական արտադրություն: Տալիս է հոտավետ խեժ և եթերայուղ, բենկնայուղ, սկիպիդար, կանիֆոլ, կուպր: Գեղազարդ տեսակ է: Օգտագործվում է հատկապես փոքր բնակավայրերի կանաչապատման համար, քանի որ զգայուն է մեծ քաղաքների տրանսպորտից արտանետված գազերի մեծ քանակի նկատմամբ: Կոներն օգտագործվում են ժողովրդական բժշկության մեջ:

Սրնգենի սովորական

Ligustrum vulgare L.
Бирючина обыкновенная
(Ձիթենագզիներ - Oleaceae)

Թուփ է 2-5 մ բարձրության: Տերևները պարզ են, փայլուն, լայն էլիպսածև, կարճակոթ, ցողունի վրա հակադիր դասավորված: Ծաղիկները չափից ավելի քաղցրահոտ են, սպիտակ, քառաբլթակ, ծուլաթերթ պսակով: Ծաղկաբույլը ողկույզանման է, խիտ և բրգածև: Պտուղը գնդածև է, սև: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 700-1600 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, նոսրանտառներում, թփերի մացառուտներում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է բնակավայրերի կանաչապատման համար: Բնափայտից ստացվում է սև ներկ: Մեղրատու է:

◀ Սնախ դաբաղային
© Pavel Evseenkov
(www.plantarium.ru)

Սոճի Կոխի
© Vladimir Ivanov
(www.plantarium.ru)

Սրնգենի սովորական
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

Տանձենի կովկասյան

Pyrus caucasica Fed.
Груша кавказская
(Վարդագիներ - Rosaceae)

Բրգածն սաղարթով, փշոտ ճյուղերով ծառ է 10-20 մ բարձրությամբ: Տերևները լայն էլիպսաձև են կամ ծվածն, ամբողջաեզր, մերկ կամ եզրերից և ներքևից մազոտ, բարակ, երկար կոթերով: Ծաղիկներն երկսեռ են, խոշոր, սպիտակ պսակաթերթերով, խմբված վահանիկ ծաղկաբույլերում: Պտուղները կլորավուն են, մինչև 3 սմ տրամագծով, բևեռներից թեթևակի տափակացած, պտղին հավասար կոթով, սև սերմերով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-սեպտեմբերին: Երկարակյաց ծառ է, ապրում է 100-150 տարի:

Աճում է 600-2200 մ բարձրությունների վրա, լայնատերև անտառներում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում: Առաջացնում է նաև միատարր համակեցություններ՝ տանձուտներ: Հայաստանում տարածված են տանձենու բազմաթիվ, այդ թվում Կարմիր գրքում գրանցված տեսակներ: Կուլտուրայում տարածված է սովորական տանձենին (*Pyrus communis* L.), որը հնագույն կուլտուրա է: Հայտնի են բազմաթիվ սորտեր:

Պտուղները պարունակում են շաքարներ, օրգանական թթուներ, վիտամիններ, դաբաղանյութեր և այլն: Դրանք ունեն բարձրորակ պտղամիս, հաճելի, զովացնող համ և օգտագործվում են թարմ և վերամշակված ձևով: Ունեն կապող հատկություն և կիրառվում են ժողովրդական բժշկության մեջ որպես հակալուծողական միջոց:

Տխլենի (տկողին) ծառային, արջատխլենի

Corylus colurna L.
Лещина древесная, медвежий орех
(Տխլագիներ - Corylaceae)

Գեղեցիկ սաղարթով, ուղղաձիգ բնով, բարեկազմ ծառ է մինչև 30 մ բարձրությամբ: Տերևները ծվածն են, սրածայր: Ծաղիկները միատուն են և միասեռ. առջավորները՝ խմբված կախված, երկարավուն, կատվիկ ծաղկաբույլում, վարսանդավորները՝ 2-3-ական, տերևների անոթներում: Պտուղը կլորավուն փայտացած ընկույզիկ է, կանաչ գավաթանման, վերևում խորը կտրատված և ծայրերը մանգաղաձև շրջված պտղագավաթի մեջ: Ծաղկում է մարտ-ապրիլին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 800-1600 մ բարձրությունների վրա, խորը ձորերի օղային հոսանքներից պաշտպանված տաք ու խոնավ միկրոկլիմայի պայմաններում: Հանդիպում է միայն Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում:

Ունի արժեքավոր, գեղեցիկ, վարդագույն բնափայտ: Գեղազարդ ծառ է: Պտուղները սննդարար են, սակայն չունեն լայն կիրառություն:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Վտանգված տեսակ» (EN կատեգորիա):

Տխլենի սովորական

Corylus avellana L.
Лещина обыкновенная
(Տխլագիներ - Corylaceae)

Խիտ ճյուղավորված 5-7 մ բարձրության թուփ է: Տերևները ծվածն են, սրածայր: Պտուղը խոշոր փայտացած ընկույզիկ է, կանաչ գավաթանման, վերևում՝ կտրատված պտղագավաթի մեջ: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 500-1600 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1800 մ բարձրության: Հանդիպում է կաղնու-բոխու խառը անտառներում որպես ենթանտառ, անտառեզրերին, ձորակների մեջ: Տարածված է Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում, ինչպես նաև Ջանգեզուրում: Մշակվում է:

Հանրահայտ է իր համեղ և սննդարար պտուղներով: Դրանք ունեն լայն կիրառություն որպես սնունդ՝ թարմ և վերամշակված ձևով, սննդի արդյունաբերության, հատկապես հրուշակագործության բնագավառում:

Տանձենի կովկասյան (պտուղ)
© Վրեժ Մանակյան

Տանձենի կովկասյան (ծաղիկ)
© Վրեժ Մանակյան

Տիլենի ծառային
© Նազիկ Խանջյան

Տիլենի ծառային (պտուղ)
© Նազիկ Խանջյան

Տիլենի սովորական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Ցախակեռաս բուրավեն

Lonicera caprifolium L..
Жимолость душистая, козья ножка
(Այծառներկազգիներ - Caprifoliaceae)

Բնափայտավոր փաթաթվող լիան է մինչև 3 մ բարձրությամբ: Տերևները կլորավուն են, ամբողջանգր, ցողունի վրա մատաղիր, ցողունագիրկ: Ծաղիկները խոշոր են, դեղնամարնազույգ, փնջերով: Պտուղը վառ կարմիր հյութալի հատապտուղ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ օգոստոսին:

Աճում է 800-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, թփուտների մացառուտներում, գետերի և առվակների երկայնքով: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում: Հյուսիսային Հայաստանում լայն տարածում ունեն մալկասյան (*Lonicera caucasica* Pall.) և վրացական (*Lonicera iberica* M. Bieb.) ցախակեռասները, որոնք ոչ բարձր թփեր են, մանր սպիտակ-վարդագույն ծաղիկներով և հանդիպում են Հայաստանի գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է բնակավայրերի կանաչապատման համար: Ժողովրդական բժշկության մեջ կիրառվում է որպես վերքամոքիչ միջոց, և մկնատանի բուժման համար: Ամուր բնափայտը նույնպես կիրառելի է:

Ցաքի (ժանտափուշ) փշոտ

Paliurus spina-christi Mill.
Держи-дерево
(Դժնիկազգիներ – Rhamnaceae)

Շատ փշոտ, զիգզագաձև ճյուղավորված թուփ է մինչև 3 մ բարձրությամբ: Տերևները ծված են, էլիպսաձև կամ օվալ, կլորավուն հիմքով, պինդ, կաշեկերպ, դեղնականաչ, կարճակոթ: Ծաղիկները մանր են, 1-ական, դեղնավուն, աստղաձև: Պտուղը չոր է, կաշեման, եռասերմ, շրջապատված 3 սմ տրամագծով պսակաձև կլորավուն ալիքավոր թաղանթով (ամռանը՝ բաց դեղնավուն, աշնանը՝ կարմրադարչնագույն): Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբերին:

Աճում է 400-1200 մ բարձրությունների վրա, երբեմն հասնում է մինչև 1600 մ բարձրության: Հանդիպում է անտառային տարածքների չոր, քարքարոտ, արևկող, լուսավոր լանջերին: Առաջացնում է մալ խիտ անանցանելի ցաքուտներ: Հանդիսանում է բուսականության շիբլյակ տիպի կարևորագույն տարրը: Տարածված է Իջևանի, ինչպես նաև Արագածի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պարունակում է ալկալոիդներ, E խմբի վիտամիններ, դաբաղանյութեր: Օգտագործվում է կենդանի փշոտ ցանկապատեր ստեղծելու համար:

Ուռենի այծի, այծուռի

Salix caprea L.
Ива козья
(Ուռազգիներ - Salicaceae)

Երկտուն ծառ է 6-10 մ բարձրությամբ: Տերևները ծված են, երբեմն անհավասար ատամնաեզր: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, խմբված կատվիկ ծաղկաբույլերում: Կատվիկները մեծ են, 3-4 սմ երկարության, խիտ, աղվամազոտ առանցքով: Պտուղը տուփիկ է: Ծաղկում է մարտ-ապրիլին մինչև տերևների զարգացմանը, պտղաբերում՝ մայիսին:

Աճում է 900-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներում առանձին ծառերի տեսքով, անտառի վերին սահմանի մոտ խմբերով, երբեմն ձևավորում է փոքր պուրակներ: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև մնացած անտառային ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայաստանում հայտնի են ուռենու բազմաթիվ տեսակներ: Անտառային տեսակներից բացի շատ են գետափերին աճող «լացող», «զամբյուղային» ուռենիները, որոնք պիտանի են կանաչապատման համար:

Ուռենիների կեղևը պարունակում է գլյուկոզիդներ (սալիցիլին, սալիցիդրին), դաբաղանյութեր և այլն: Ճյուղերն օգտագործվում են թեթև կահույքի, զամբյուղների, կողովների և այլ իրերի պատրաստման համար, ընծյուղները և տերևները՝ որպես անասնակեր: Օգտագործվում են նաև էրզիան կանխող տնկարկների համար: Գեղազարդ են:

▲ Ցախակեռաս բուրավենտ
© Նազիկ Խանջյան

▲ Ցաքի փշոտ
© Սվետլանա Հարությունյան

◀ Ուռենի այծի
© Sergey Mayorov (www.plantarium.ru)

Ուրց (խոռն) անդրկովկասյան

Thymus transcaucasicus Ronn.
Тимьян закавказский
(Խուլեղինջազգիներ - Lamiaceae)

Փոքրիկ, հոտավետ, հիմքի մոտ թույլ փայտացած ցողունով կիսաթփիկ է 10-15 սմ բարձրության: Տերևները մանր են, ամբողջական, երկարավունից մինչև ձվաձև ուրվագծով: Ծաղիկները երկշուրթ են, վարդագույն կամ բաց մանուշակագույն պսակով: Ծաղկաբույլերը գլխիկանման են, ցողունների գագաթին: Պտուղը քառաձև կոնյոլի է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1900-2500 մ բարձրությունների վրա անտառային գոտում: Հանդիպում է անտառեզրերին, բացատներում, մարգագետիններում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Պեղատու բույս է: Պարունակում է եթերայուղեր, հատկապես թիմոլ: Օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ որպես ցավազրկող, ախտահանող, հակաճճվային միջոց: Համեմունքային բույս է: Օգտագործվում է պահածոների, լիկյորի և օղու արտադրության մեջ: Հայաստանում հանդիպող գրեթե բոլոր տեսակների տերևները կարելի է օգտագործել որպես համեմունք:

Փշատենի նեղատերև

Elaeagnus angustifolia L.
Лох узколистный
(Փշատազգիներ - Elaeagnaceae)

Արծաթավուն սպիտակ երիտասարդ ճյուղերով, հաճախ կորացած բնով ծառ է մինչև 10 մ բարձրության: Տերևները նշտարաձև են կամ երկարավուն-էլիպսաձև, վերևից՝ կանաչ, ներքևից՝ սպիտակ արծաթափայլ: Ծաղիկները մանր են, քառաբլթակ, տերևների անոթներում, արտաքինից՝ արծաթափայլ, ներսից՝ դեղին, ինքնատիպ հաճելի բուրմունքով: Պտուղը գլանաձև կորիզապտուղ է, թղթանման, փայլուն, դեղնակարմիր կամ դարչնագույն կեղևով և սպիտակ ալրանման պտղամսով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 400-1600 մ բարձրությունների վրա, գետերի, առուների ափերին, խոնավ տեղերում: Ունի էկոլոգիական մեծ ճկունություն՝ չորադիմացկուն է, աղադիմացկուն, պահանջկոտ չէ հողի նկատմամբ: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Պարեղեգիսի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում: Հայտնի են կուլտուրական բազմաթիվ սորտեր՝ մատմափշատ, ունաբ փշատ և այլն, որոնք մշակվում են հատկապես Արարատյան դաշտավայրում:

Պտուղը՝ փշատը հաճելի համով հայտնի միրգ է: Պարունակում է շաքարներ, սպիտակուցներ, օրգանական թթուներ, վիտամիններ և այլն: Օգտագործվում է թարմ և չորացած վիճակում, հրուշակագործության մեջ՝ ալյուրի տեսքով: Ծաղիկներից ստացվող յուղը կիրառվում է օժանդակների արտադրության համար: Բնափայտը հիանալի շինանյութ է, պարունակում է խեժ, որն օգտագործվում է բարձրորակ լաքերի, նկարչական ներկերի, սոսնձի արտադրության մեջ: Գեղազարդային տեսակ է, նաև՝ մեղրատու:

Փռչնի կովկասյան

Celtis caucasica Willd.
Каркас кавказский
(Փռչնազգիներ - Celtidaceae)

Փռված սաղարթով ծառ է 10-15 մ բարձրության: Տերևները պարզ են, մուգ մոխրականաչ, ձվաձև եզրագծով, սրացած գագաթով և սեպաձև հիմքով: Ծաղիկները 1-2-ական են՝ տեղավորված տերևածոցերում: Պտուղը մուգ գույնի գնդաձև հյութալի կորիզապտուղ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 600-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, քարքարոտ լեռնալանջերին: Նոսրանտառի հիմնական ծառատեսակներից է: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի արժեքավոր խիտ, ամուր, ծանր, կանաչադեղնավուն կիրառելի բնափայտ: Պտուղներն ուտելի են, կեղևը պարունակում է դաբաղային և ներկող նյութեր: Գեղազարդային տեսակ է:

▲
Ուրց անդրկովկասյան
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Փշատենի նեղատերև
© Sergey Mayorov (www.plantarium.ru)

Փռչնի կովկասյան
© Alim Gaziev (www.plantarium.ru)

Ագռավագի հասկանման

Actaea spicata L.
Воронец колосовидный
(Գորտնուկազգիներ - Ranunculaceae)

Բազմամյա ուղղաձիգ ցողուններով խոտաբույս է 30-60 սմ բարձրությամբ: Տերևները խոշոր են, 2-3 անգամ փետրածև հատված, երկարակոթ: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ՝ խմբված ողկույզանման ծաղկաբույլում: Պտուղը կլորավուն, սև հատապտուղ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 900-1700 մ բարձրությունների վրա, ստվերոտ խոնավ անտառներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Ջանգելուրի ֆլորիստիկական շրջաններում (Խուստուփի անտառներում):

Դեղաբույս է: Պարունակում է տրանսակոնիտային թթու, ալկալոիդներ: Պտուղներից ստացվում է նաև սև ներկ:

Թունավոր է:

Ադիանտում վեներայի վարս, գիսակ աստղկավարս

Adiantum capillus-veneris L.
Адиантум венерин волос
(Ադիանտազգիներ - Adiantaceae)

Բազմամյա կոճղարմատավոր պտեր է մինչև 35 սմ բարձրությամբ: Տերևանման վայաները 2-3 անգամ փետրածև բաժանված են անհավասարակող, եռանկյունաձև, գազաթնային լայնացած մասում ատամնաեզր հատվածների: Սորուսները՝ սպորների զետեղարանները գծային են: Սպորները հասունանում են հունիսի երկրորդ կեսից:

Աճում է 700-1600 մ բարձրությունների վրա, մշտապես խոնավացող ժայռաճեղքերում, տրավերտինների վրա: Հանդիպում է Իջևանի (Գետահովիտ), ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի և Ջանգելուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է նաև որպես սենյակային բույս:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

Առյուծագի (առյուծատունկ) սովորական

Leonurus cardiaca L.
Пустырник обыкновенный
(Խուլեղինջազգիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա, հոտավետ, կոճղարմատավոր, քառանիստ ցողունով խոտաբույս է մինչև 1 մ բարձրությամբ: Տերևները մատնաձև հատված են 3-5 բլթակների, ցողունի վրա հակադիր դասավորված: Ծաղիկները մանր են, փշածայր բաժակով, երկշուրթ վարդագույն պսակով: Ծաղկաբույլերը տերևանոթներում դասավորված են օղակաձև: Պտուղը քառաճկույզիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 800-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, բացատներում, թփուտների մեջ, գետերի հովիտներում, ինչպես նաև որպես մոլախոտ բնակավայրերի մոտ, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայտնի դեղաբույս է: Պարունակում է եթերայուղեր, չաքարներ, սապոնիններ, դաբաղանյութեր, օրգանական թթուներ և այլն: Օգտագործվում է որպես սիրտ-անոթային և կենտրոնական նյարդային համակարգերը հանգստացնող միջոց: Սերմերը պարունակում են ճարպայուղ, որն օգտագործվում է բարձրորակ լաբերի համար: Մեղրատու է:

▲ Ագռավագի հասկանման
© Elvir Izmailov (www.plantarium.ru)

Ադիանտում վեներայի վարս
© Նազիկ Խանջյան

Առյուծագի սովորական
© Boris Assyov

Ասպլեն կովալեզվային

Asplenium scolopendrium L.
Костенец сколопендровый
(Ասպլենագզիներ - Aspleniaceae)

Հաստ կոճղարմատով պտեր է մինչև 50 սմ բարձրության: Տերևանման վայաները փոկանման են, կաշեկերպ և մերկ: Սորուսները՝ սպորների զետեղարանները գծանման են, թեք շարքերով, զույգ-զույգ դասավորված վայաների ստորին մակերեսին: Սպորները հասունանում են հուլիսի երկրորդ կեսից:

Աճում է 900-1900 մ բարձրությունների վրա, ստվերոտ, խոնավ անտառներում, ժայռոտ տեղերում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային բույս է: Օգտագործվում է քարապարտեզների ձևավորման համար:

Աստղաբույս ամենամեծ

Astrantia maxima Pall.
Звездовка наибольшая
(Նեխուրագզիներ - Apiaceae)

Բազմամյա, ուղիղ ցողունով խոտաբույս է մինչև 50 սմ բարձրության: Ներքևի տերևները մատնածև եռաբաժան են, երկարակոթ, վերինները՝ մատաղիր: Ծաղիկները մանր են, վարդագույն պսակով՝ խմբված պարզ հովանոցում և շրջապատված ծաղիկներից 2 անգամ երկար վարդագույն էլիպսաձև փաթեթի տերևիկներով: Պտուղը գլանաձև է, երկայնակի բարակ կողերով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1100-1900 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառի վերին սահմանի երկայնքով, ենթալայյան մարգագետիններում: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում: Ունի լայն տարածում և սովորական է հատկապես անտառային շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ալկալոիդներ:

Աստղագազար արևելյան, մանդակ

Astrodaucus orientalis (L.) Drude
Морковница восточная
(Նեխուրագզիներ - Apiaceae)

Երկամյա խոտաբույս է 100-150 սմ բարձրության: Տերևները մերկ են կամ թույլ թավոտ, բազմակի փետրաձև կտրտված, գծանման ծայրային մասերով: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ՝ խմբված բարդ հովանոցներում: Պտուղն էլիպսաձև է, կողքերից թեթևակի սեղմված՝ պատված մանր խոզաններով: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1000-1500 մ բարձրությունների վրա, չոր քարքարոտ լանջերին, ճանապարհների, բնակավայրերի մոտ: Հանդիպում է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում: Շատ տարածված տեսակ է:

Սննդային բույս է: Օգտագործվում են մատղաշ ընձյուղներն ու տերևները:

◀ Ասպլեն կովալեզվային
© WWF- Հայաստան/
Միրանուշ Գալստյան

Աստղաբույս ամենամեծ
© Անուշ Ներսեյան

Աստղագազար արևելյան
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

Ավելուկ (թրթնջուկ) գանգուր

Rumex crispus L.
Щавель курчавый
(Մատիտեղազգիներ - Polygonaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 50-80 սմ բարձրության: Տերևները երկարավուն նշտարաձև են, սրածայր, գանգուր ալիքավոր եզրերով, երկարակոթ: Ծաղիկները մանր են, երկսեռ, աննկատ ծաղկապատով: Ծաղկաբույլը երկարավուն է, հուրանաձև, կազմված 20-30 ծաղիկներից: Պտուղը եռակող ընկույզիկ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 1000-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, մարգագետիններում, գետերի և առուների ափերին, խոնավ տեղերում, բանջարանոցներում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Շատ տարածված և օգտագործվող սննդային բույս է: Մատղաշ տերևներն օգտագործում են թարմ և չորացած վիճակում: Այդ նպատակով ավելի գերադասելի է գանգուր ավելուկը, որը Հայաստանի տարբեր շրջաններում օգտագործվող մի քանի այլ տեսակների համեմատությամբ պակաս դառնահամ է: Հաճախ կիրառվում է ժողովրդական բժշկության մեջ մարսողության խանգարման, լյարդի հիվանդությունների և դիզենտերիայի ժամանակ:

Ավելուկի տեսակներն ընդհանրապես պարունակում են օրգանական թթուներ, դաբաղանյութեր, վիտամիններ, ներկանյութ, սապոնիններ, լորձ և այլ նյութեր, որոնք տարբեր տեսակների մոտ ունեն որակական և քանակական տարբերություններ, որով պայմանավորված է դրանց համը՝ թթվաշ, տարբեր աստիճանի դառնություն, լարծունություն և այլն: Որպես թթվաշահամ ավելուկ ավելի հայտնի է թթվաշանման ավելուկը (*Rumex acetoselloides* Bal.), որը լայն տարածում ունի Հյուսիսային Հայաստանում:

Արյունխմիկ դեղատու

Sanguisorba officinalis L.
Кровохлебка лекарственная
(Վարդազգիներ - Rosaceae)

Բազմամյա, կոճղարմատավոր խոտաբույս է մինչև 1 մ բարձրության: Արմատամերձ տերևները կոթունավոր են, կենտ փետրաձև, ձվաձև, կամ օվալ, սղոցաեզր, վերևից փայլուն տերևիկներով: Ծաղկաբույլը գլխիկ է, կազմված բազմաթիվ, մանր, խիտ դասավորված, արմազույն կարմիր ծաղիկներից: Պտուղը չոր ընկույզիկ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 1200-1600 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, հետանտառային մարգագետիններում, ենթալայան բարձրախոտում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Կոճղարմատը պարունակում է սապոնիններ, հատկապես սանգվիսորբին, դաբաղանյութեր, օրգանական թթուներ և այլն: Օգտագործվում է արյունահոսությունների դադարեցման, մաշկային հիվանդությունների, ստոմատիտի բուժման համար: Մեղրատու է: Կերաբույս է, մասն` գեղազարդային տեսակ:

Արջտակ գարնանային

Cyclamen vernal Sweet
Дряква весенняя
(Գնարբուկազգիներ - Primulaceae)

Պալարավոր խոտաբույս է 5-10 սմ բարձրության: Տերևները երկարակոթ են: Տերևաթիթեղները լայն ձվաձև են, սրտաձև հիմքով, եռանկյունաձև գագաթով, վերևից՝ արծաթագույն խալերով, ներքևից՝ բոսորագույն կարմիր: Ծաղիկները մանր են, բաց կամ մուգ մանուշակագույն, հազվադեպ սպիտակ, օվալաձև պսակաթերթերով: Պտուղը գնդաձև տուփիկ է: Ծաղկում է փետրվար-մարտին, պտղաբերում՝ մարտ-ապրիլին:

Աճում է 700-1200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառի եզրերին, բացատներում: Հանդիպում է միայն Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում (Կողբ, Աջաջուր, Գետահովիտ):

Գեղազարդային տեսակ է: Ունի լայն կիրառություն ծաղկագործության մեջ:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

▲
Ավելուկ գանգուր

© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

▲
Արյունիսմիկ դեղատու

© Rostislav Lezhoyev (www.plantarium.ru)

▶
Արջտակ գարնանային

© Yuri Pirogov (www.plantarium.ru)

Բազմոտիկ (բասբայջ) սովորական

Polypodium vulgare L.
Многоножка обыкновенная
(Բազմոտիկազգիներ - Polypodiaceae)

Սողացող կոճղարմատով փոքրիկ պտեր է 10-20 սմ, երբեմն 30 սմ բարձրությամբ: Տերևանման վայաները բաց կանաչավուն են, կաշեկերպ, փետրածն բաժանված: Սորուսները՝ սպորների զետեղարանները դեղնականաչավուն են՝ դասավորված վայաների ստորին մակերեսին կենտրոնական ջղի երկու կողմերում: Սպորները հասունանում են հուլիսի երկրորդ կեսից:

Աճում է 1200 - 2200 մ բարձրությունների վրա, սովորոտ, խոնավ անտառներում, ժայռոտ տեղերում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում:

Գեղազարդային բույս է: Օգտագործվում է քարապարտեզների ձևավորման համար:

Գայլուկ (հումուկ) սովորական

Humulus lupulus L.
Хмель обыкновенный
(Կանեփազգիներ - Canabaceae)

Փաթաթվող ցողունով, երկտուն լիան է մինչև 10 մ երկարությամբ: Տերևները պարզ են, 3-5-բլթակավոր, սրտածն հիմքով, երկար կոթունով, ծածկված գեղձային մազիկներով: Ծաղիկները մանր են, միասեռ: Իգական ծաղկաբույլը կատվիկ է, կոնածն կախված, արականը՝ հուրան: Պտուղը միասեռն տափակ ընկույզիկ է՝ շրջապատված պահպանող ծաղկապատով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է մինչև 1000 մ բարձրության վրա, լայնատերև անտառներում, թփուտների մացառուտներում, ձորերի խոնավ տեղերում: Տարածված է Լոռու, Իջևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի և Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Կոններից՝ իգական ծաղկաբույլերից ստանում են լուպուլին, որը պարունակում է եթերայուղ, խեժ, մոմ, դառը նյութեր: Օգտագործում են որպես նյարդային համակարգը հանգստացնող, հակաբորբոքային, ցավազրկող, ախորժաբեր միջոց: Եթերայուղը հանրահայտ վալուկարդինի բաղադրամասերից է: Կոնները լայնորեն կիրառվում են նաև գարեջրի արտադրության մեջ, վերջինիս հաճելի բույր և դառնություն տալու համար:

Գետնաբաղեղ բաղեղանման

Glechoma hederacea L.
Будра плющевидная
(Խուլեղինջազգիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա, փռված կամ սողացող ընձյուղներով խոտաբույս է 15-40 սմ բարձրությամբ: Տերևները երիկամածն են, աղեղնաեզր, կոթունավոր: Ծաղիկները երկշուրթ են, կապտամանուշակագույն պսակով, 2-4-ական օղակածն դասավորված տերևածոցերում: Պտուղը քառընկույզիկ է: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 800-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, բացատներում, մարգագետիններում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Շիրակի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու բույս է: Պարունակում է եթերայուղեր, վիտամիններ, դաբաղանյութեր և այլն: Օգտագործվում է ժողովրդական բժշկության մեջ, հատկապես, մաշկային հիվանդությունների՝ էկզեմայի, քորի, այրվածքների դեպքում:

Թունավոր է:

▲ Բազմոտիկ սովորական
© Vasyl Heluta (www.plantarium.ru)

▲ Գայլուկ սովորական
© Sergey Mayorov (www.plantarium.ru)

◀ Գետնաբաղել բաղեղանման
© Pavel Evseenkov (www.plantarium.ru)

Գետնամորի (իծամորի) անտառային

Fragaria vesca L.
Земляника лесная
(Վարդագլխիներ - Rosaceae)

Բազմամյա, հաստ կոճղարմատով, սողացող և արմատակալվող ընձյուղներով խոտաբույս է 10-25 սմ բարձրությամբ: Տերևները եռմասնյա են, կազմված լայն էլիպսաձև, սղոցաեզր տերևիկներից և երկար կոթունից: Ծաղիկները հնգատիպ են, սպիտակ կամ բաց վարդագույն պսակաթերթերով, 1-ական կամ սակավածաղիկ ծաղկաբույլում: Պտուղը գնդաձև կամ օվալ, կարմիր կամ բալի գույնի կեղծ հատապտուղ է, վրան բազմաթիվ մուգ գույնի սերմերով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1700-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, բացատներում, թփուտների մեջ: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում: Գետնամորին ունի բազմաթիվ կուլտուրական սորտեր, որոնցից Հայաստանում աճեցվում է իսկական ելակը, անանասայինը, վիրջինյանը (ամերիկյան) և այլն:

Հոտավետ պտուղներն ուտելի են թարմ և վերամշակված ձևով: Դեղաբույս է: Պտուղները պարունակում են շաքարներ, ասկորբինային և այլ թթուներ, վիտամիններ, դաբաղային և պեկտինային նյութեր: Գիտական բժշկության մեջ օգտագործվում է որպես միզամուղ միջոց, նյութափոխանակության խանգարման և ավիտամինոզի ժամանակ: Տերևների թուրմն ունի նաև լեղամուղ, արյունահոսությունը դադարեցնող հատկություն և կիրառվում է որպես հումք վիտամինային թեյերի համար:

Գնարբուկ խոշորաբաժակ

Primula macracalyx Bunge
Первоцвет крупночашечный
(Գնարբուկագլխիներ - Primulaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 10-25 սմ բարձրությամբ: Տերևները երկարավուն-ձվաձև են, կնճռոտ, ներքևում լայնացող կոթով, առաջացնում են արմատամերձ վարդակ: Ծաղիկները հնգատիպ են, վառ դեղին պսակաթերթերով: Ծաղկաբույլը հովանոցանման է, երկար ծաղկասլաքի վրա՝ կազմված 3-15 ծաղիկներից: Պտուղը երկարավուն, բազմասերմ տուփիկ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1000 - 2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, մարգագետիններում, թփուտների մեջ: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Ծաղիկները պարունակում են սապոնիններ, ֆենոլային գլիկոզիդներ, եթերայուղ, ֆերմենտներ, կարոտին, վիտամիններ (C, E), արմատներում կան նաև դաբաղանյութեր: Օգտագործվում է բրոնխիտի, թոքաբորբի, նյարդերն ամրապնդելու, միգրենի ժամանակ, ինչպես նաև որպես միզամուղ, խորխաբեր, քնաբեր միջոց: Գեղազարդային տեսակ է:

Դաղձ (անանուխ) երկարատերև

Mentha longifolia (L.) Huds.
Мята длиннолистная
(Խուլեղինջագլխիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա, սողացող կոճղարմատով, հոտավետ խոտաբույս է 40-100 սմ բարձրությամբ: Տերևները երկարավուն կամ էլիպսաձև են, սղոցաեզր, սպիտակավուն թավոտությամբ, քառանիստ ցողունի վրա մատաղիր: Ծաղիկները մանր են, երկշուրթ, բաց մանուշակագույն: Ծաղկաբույլը բազմածաղիկ է, խիտ հասկանման: Պտուղը քառաբևեռակալ է: Ծաղկում է հունիսից-օգոստոս:

Աճում է 700-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, բացատներում, խոնավ մարգագետիններում, գետերի և առուների ափերին: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է, եթերայուղատու: Պարունակում է հոտավետ եթերայուղ, որի հիմնական բաղադրամասը մենթոլն է, որով պայմանավորված է բույսի դուրեկան հոտը: Օգտագործվում է որպես քրտնաբեր, խորխաբեր միջոց մրսածության ժամանակ և աղեստամոքսային խանգարումները կարգավորող միջոց: Եթերայուղը կիրառվում է նաև հրուշակեղենի, ոչ ալկոհոլային խմիչքների, օժանդակների բուրավետացման համար: Մեղրատու բույս է:

◀ Գետնամորի անտառային
© WWF-Հայաստան
/ Սիրանուշ Գալստյան

Գնարբուկ խոշորաբաժակ
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Դաղձ երկարատերև
© WWF-Հայաստան / Սիրանուշ Գալստյան

Դանդուռ բանջարանոցային

Portulaca oleracea L.
Портулак огородный
(Դանդուռազգիներ - Portulacaceae)

Միամյա խոտաբույս է 10-30 սմ երկարությամբ: Ցողունները մսալի են, գետնատարած, հիմքից ծյուղավորվող: Տերևները մանր են, լայն նշտարած, մստադիր, հյութալի: Ծաղիկները մանր են, վառ դեղին պսակաթերթերով, 1-3 հատ տերևների անոթներում: Պտուղը տուփիկ է: Սերմերը մանր են, կլորավուն, սևագորշավուն, փայլուն: Ծաղկում է մայիսից՝ ամբողջ վեգետացիայի ընթացքում:

Աճում է մինչև 1800 մ բարձրությունը, ճամփեզրերին, աղբոտ տեղերում, որպես մոլախոտ այգիներում, բանջարանոցներում և ցանքերում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում: Ավելի հաճախ տարածվում է ոռոգման ջրի միջոցով:

Դեղաբույս է: Պարունակում է C և E վիտամիններ, կարոտին, լործային նյութեր և այլն: Ժողովրդական բժշկության մեջ օգտագործվում է լյարդի և երիկամների հիվանդությունների ժամանակ: Սիրված ուտելի բույս է: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված ձևով:

Դաշտավուկ (հուրանախոտ) կաղնուտային

Poa nemoralis L.
Мятлик дубравный
(Դաշտավուկազգիներ - Poaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 40-100 սմ բարձրությամբ: Ցողունը սնամեջ է, մի փոքր հաստացած համգույցներով: Տերևները նեղ գծային են, ներքևում՝ ցողունը գրկող տերևապատյանով: Ծաղիկները կազմված են 3-ական ծաղկային և հասկային թեփուկներից: Ծաղկաբույլը հուրանած է, փուխր, մինչև 20 սմ երկարությամբ: Պտուղը հատիկ է: Ծաղկում է հունիս-օգոստոսին, պտղաբերում՝ հուլիս-սեպտեմբերին:

Աճում է 800-2200 մ բարձրությունների վրա, կաղնուտներում, կաղնու-բոխու, հաճարենու և այլ տիպի անտառներում, բացատներում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Արժեքավոր կերաբույս է, մասն` ճիմառաջացնող:

Եղեսպակ (մատնոցախոտ) կաչուն

Salvia glutinosa L.
Шалфей клейкий
(Խուլեղինջազգիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 70 սմ մինչև 1,5 մ բարձրությամբ: Տերևները խոշոր են, բարակ, սրտաձև, երկարակոթ: Ծաղիկները մեծ են, դեղին, երկշուրթ, բաց երախով, ծածկված կաչուն նյութ արտադրող գեղձային մազիկներով: Ծաղկաբույլը հուրանած է, ծաղիկները դասավորված են օղակներով: Պտուղը քառաբնկույզիկ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1600-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, բացատներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

▲ Դանդուռ բանջարանոցային
© WWF-Հայաստան / Սիրանուշ Գալստյան

Դաշտավուկ կաղնուտային
© Elvir Izmailov (www.plantarium.ru)

Եղեսպակ կաղնու
© Tamara Galstyan (www.plantarium.ru)

Եղերդակ (Ճարճատուկ) սովորական

Cichorium intybus L.
Цикорий обыкновенный
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, իլիկածն արմատով, ճյուղավորված ցողունով խոտաբույս է 20-150 սմ բարձրությամբ: Ներքևի վարդակալին տերևները փետրածն բաժանված են, ատամնաեզր, վերինները՝ ավելի մանր, ամբողջական: Ծաղիկները մանր են, բոլորը լեզվակավոր, երկնագույն կամ նուրբ կապույտ՝ խմբված զամբյուղ ծաղկաբույլերում: Պտուղը փուփուլավոր սերմիկ է: Ծաղկում է մայիսից մինչև ուշ աշուն:

Աճում է 800 - 2100 մ բարձրությունների վրա, մարգագետիններում, անտառեզրերին, բացատներում, ճանփեզրերին, չոր տեղերում, բնակավայրերի մոտ: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Պարունակում է ինուլին, ցիկորին, գլիկոզիդներ, շաքարներ, օրգանական թթուներ, վիտամիններ, խեժ և այլ նյութեր: Օգտագործվում է գիտական բժկության մեջ որպես միզամուղ և լեղամուղ միջոց, շաքարախտի և այլ հիվանդությունների ժամանակ: Ուտելի է: Օգտագործվում են մատղաշ ընձյուղները և տերևները, իսկ չորացած և աղացած արմատը, հաճախ կաղնու պտուղների հետ միասին, ունի լայն կիրառություն որպես սուրճին փոխարինող:

Եղինջ երկտուն

Urtica dioica L.
Крапива двудомная
(Եղինջազգիներ - Urticaceae)

Բազմամյա, երկտուն, այրող գեղձային մազիկներով ծածկված խոտաբույս է 1,5 - 2 մ բարձրությամբ: Տերևները մուգ կանաչ են, երկարավուն ձվածն, երկար կոթունով և տերևակիցներով: Ծաղիկները մանր են, միասեռ, կանաչ, փոքրիկ կծիկներով խմբված հասկանման կախված ծաղկաբույլերում: Պտուղը դեղնամոխրագույն ընկույզիկ է: Ծաղկում է հունիսից մինչև ուշ աշուն:

Աճում է լեռնային բոլոր գոտիներում սկսած 600 մ բարձրությունից, անտառային գոտում, տափաստաններում, գետերի հովիտներում, մարգագետիններում, աղբոտ տեղերում, բնակավայրերի մոտ: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Հարուստ է պոլիփիտամիններով, պարունակում է նաև գլիկոզիդներ, օրգանական թթուներ, դաբաղային և այլ նյութեր: Ունի արյունը մակարդող (հատկապես վիտամին K), հեմոգլոբին ավելացնող, հարթ մկանների տոնուսը բարձրացնող հատկություն, որի համար գիտական բժշկության մեջ օգտագործվում է տարբեր տիպի ներքին արյունահոսությունները դադարեցնելու համար: Կիրառվում է ավիտամինոզը բուժելու համար: Օգտագործվում է նաև տնտեսական նպատակով. տերևներից՝ կանաչ ներկ, ցողունից՝ կոշտ թելեր ստանալու համար:

Սիրված սննդային բույս է: Երիտասարդ ընձյուղներն ուտելի են թարմ և վերամշակված ձևով:

Երեկորնիկ, գիշերային մանուշակ

Hesperis matronalis L.
Ночная фиалка
(Կաղամբազգիներ – Brassicaceae)

Երկամյա, հազվադեպ բազմամյա խոտաբույս է 30-120 սմ բարձրությամբ: Տերևները էլիպսածն են, սղոցաեզր՝ ծածկված կարճ մազիկներով, հերթադիր դասավորությամբ: Ծաղիկները 4 մանուշակագույն կամ վարդագույն, հազվադեպ սպիտակ պսակաթերթերով են, գեղձային մազիկներով ծածկված ծաղկակոթով: Պտուղը բացվող, երբեմն չբացվող երկար պատիճ է, միաշարք սերմերով: Ծաղկում է մայիս - հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս - օգոստոսին:

Աճում է 800-2400 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, թփուտներում, մարգագետիններում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Սերմերը յուղատու են: Պարունակում են ճարպեր, եթերայուղեր, սապոնիններ, ալկալոիդներ և այլ նյութեր: Դրանք, ինչպես նաև տերևները, օգտագործվում են որպես քրտնաբեր և միզամուղ միջոց:

▲
 Եղերդակ սովորական
 © Andrey Lubchenko (www.plantarium.ru)

▲
 Եղինջ երկտուն
 © WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Երեկորնիկ
 ▼
 © Natalya Demchenko (www.plantarium.ru)

Երեքնուկ մարգագետնային

Trifolium pratense L.
Клевер луговой
(Բակլազգիներ – Fabaceae)

Բազմամյա, ճյուղավորված բարակ ցողուններով խոտաբույս է 20-50 սմ բարձրությամբ: Տերևը կազմված է 3 հակաձվաձև տերևիկներից, երկարակոթ է, սրածայր տերևակիցներով: Ծաղիկները մանր են, կարմրավուն, կազմված դրոշից, թևերից և նավակից, որոնք ներքևի մասում խողովակաձև ծուլված են: Ծաղկաբույլը գլխիկ է: Պտուղն ունի է, 1-2 սերմերով: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1100-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, խոնավ մարգագետիններում: Ունի լայն տարածում և հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Կերային բույս է: Օգտագործվում են բույսի բոլոր մասերը, թարմ և չորացած (կանաչ զանգված, ծղոտ, խոտալյուր): Մշակվում է Լոռու մարզում որպես կերաբույս:

Երեքնուկ ցեղի տեսակները, ինչպես բակլազգիների բազմաթիվ ցեղերի՝ կորնգանի (*Onobrychis* Hill), առվույտի (*Medicago* L.), եղջերառվույտի (*Lotus* L.), քարառվույտի (*Coronilla* L.) և այլնի ներկայացուցիչները, սպիտակուցներով հարուստ բարձրարժեք կերաբույսեր են: Դա կապված է նրանց արմատների վրա ապրող պալարաբակտերիաների հետ, որոնք յուրացնում են օդի ազոտը: Դրա համար էլ ուտելի տեսակների սերմերը (լոբի, ոսպ, սիսեռ, ոլոռ և այլն) հարուստ են բուսական սպիտակուցներով և սննդարար են: Միաժամանակ բակլազգիների բույսերն ունեն անփոխարինելի նշանակություն գյուղատնտեսության համար՝ հարստացնում են հողը ազոտով:

Երիցուկ (հավածաղիկ) երիցուկանման

Matricaria matricarioides (Less.) Porter ex Britt.
Ромашка ромашковидная
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Միամյա խոտաբույս է մինչև 30 սմ բարձրությամբ: Տերևները փետրածև հատված են, ցողունը գրկող: Ծաղկաբույլը զամբյուղ է՝ կազմված կանաչ միայն խողովակավոր ծաղիկներից: Պտուղը երկարավուն սերմիկ է, մեջքի կողմից՝ ուռուցիկ, փորի կողմից՝ 3-5 կողերով: Ծաղկում է մայիսից մինչև ուշ աշուն: Բույսի բոլոր մասերն ունեն սուր հոտ: Իր ազգակից երիցուկանմաններից տարբերվում իր ոչ երիցուկային կառուցվածքով՝ զամբյուղի եզրային լեզվակավոր ծաղիկների բացակայության պատճառով:

Աճում է մինչև 1800 մ բարձրության վրա, անտառի եզրին, գետերի ափերին, նաև բնակավայրերի շուրջը, ճանապարհների մոտ, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Վերին Ախուրյանի, Շիրակի, Երևանի, Դարեղեգիսի և Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է եթերայուղեր, ֆլավոնոիդներ, կումարին և այլն: Թույլատրվում է միայն արտաքին օգտագործման համար որպես հակաբորբոքային և հակամեխիչ միջոց (ոդոդումներ, թրջոցներ, լոգանք և այլն): Այն փոխարինում է գիտական բժշկության մեջ ավելի լայն կիրառություն ունեցող դեղատու երիցուկին (*Matricaria recutita* L.), որն ունի լեզվակավոր սպիտակ ծաղիկներ և Հայաստանում չի աճում:

Զգայնուկ (հինաձաղիկ) սովորական

Impatiens noli-tangere L.
Недотрога (бальзамин) обыкновенная
(Բալզամինազգիներ - Balsaminaceae)

Միամյա, հյութալի, հանգույցներում հաստացած ցողունով խոտաբույս է 80-120 սմ բարձրությամբ: Տերևները շատ բարակ են, էլիպսաձև, սղոցաձև, կոթունավոր, վերևից՝ կանաչ, ներքևից՝ թխակապտավուն: Ծաղիկները 3-5-ական են, խոշոր, լինոնի դեղին, երկարացած ծայրում թեքված խթանով: Պտուղը երկարավուն տուփիկ է բազմաթիվ կլորավուն դարչնագույն սերմերով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին: Այս բույսի սերմերն ունեն տարածման յուրահատուկ ձև. հասուն տուփիկների փեղկերն աննշան հպումից բացվում են և սերմերն անսպասելիորեն ցրվում են տարբեր ուղղություններով:

Աճում է 1400-1900 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, խոնավ տեղերում, գետերի ափերին: Հանդիպում է առատորեն Իջևանի և Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Պարունակում է ածխաջրեր, դաբաղամյութեր, ալկալոիդներ, վիտամին C և այլ նյութեր: Կիրառվում է շաքարախտի, ռևմատիզմի, միզաքարային հիվանդության ժամանակ: Գեղազարդային տեսակ է: Ծաղկագործության մեջ հայտնի է իր բազմաթիվ սորտերով:

Երեքնուկ մարգագետնային ▶
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Երիցուկ երիցուկանման
© Sergey Appolonov (www.plantarium.ru)

Զգայնուկ սովորական
© Sergey Appolonov (www.plantarium.ru)

Ձիվան հսկայական, դանթափար

Cephalaria gigantea (Ledeb.) Bobr.
Головчатка гигантская
(Ակրանագգիներ - Dipsacaceae)

Բազմամյա բույս է 100-150 սմ բարձրության: Տերևները խոշոր են, գրեթե մերկ, փետրածև բաժանված եզրային 6 զույգ մասերի: Ծաղիկները մանր են, եզրայինները՝ մի փոքր մեծացած, բոլորը՝ դեղնավուն, քառաբլթակ պսակով: Ծաղկաբույլերը գլխիկանման են, խոշոր, տափակ, նեքից շրջապատված կղմինդրածև դասավորված կանաչավուն ծածկոցի թերթիկներով: Պտուղն իլիկածև է, քառանկյունի: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1700-2500 մ բարձրությունների վրա, անտառի վերին սահմանի մոտ, բացատներում, մարգագետիններում, անտառային ճանապարհների եզրերին: Հաճախ աճում է խմբերով՝ առաջացնելով խիտ բուսուտներ: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Լայն կիրառություն ունի ժողովրդական բժշկության մեջ որպես քրտնաբեր, խորխաբեր և ջերմ իջեցնող միջոց, հատկապես, շնչառական ուղիների հիվանդությունների ժամանակ:

Թիթեռնիկախլորձ կանաչածաղիկ

Platanthera chlorantha (Custer) Rehb.
Любка зеленоцветковая
(Խլորձագգիներ - Orchidaceae)

Բազմամյա, երկու երկարավուն հաստ պալարներով խոտաբույս է 30-50 սմ բարձրության ծաղկակիր ընձուղով: Տերևները 2 են, լայն էլիպսածև, ամբողջաեզր թիթեղով: Ծաղիկները խոշոր են, բուրավետ, կանաչավուն սպիտակ, ծաղկակիցների անութներում: Ծաղկաբույլը բազմածաղիկ գլանածև հասկ է: Պտուղն երկարավուն տուփիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 700-2700 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերի մարգագետիններում, բացատներում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պալարավոր խլորձագգիների այլ տեսակների նման, չորացած պալարները պարունակում են հեշտությամբ լուծվող լորձ, որը կազմված է հիմնականում մաննանա պոլիսախարիդից: Բացի այդ դրանք պարունակում են այլ շաքարներ, օսլա, սպիտակուցներ, խեժանյութեր, համքային աղեր: Սալեպը՝ չորացած պալարների ալյուրից ստացվող լորձանման զանգվածը, գիտական և ժողովրդական բժշկության մեջ օգտագործվում է աղեստամոքսային ուղու, վերին շնչառական ուղիների հիվանդությունների, թունավորումների ժամանակ: Գեղազարդային տեսակ է:

Իշառվույտ դեղատու

Melilotus officinalis (L.) Pall.
Донник лекарственный
(Բակլագգիներ - Fabaceae)

Երկամյա, խիտ ճյուղավորված ցողունով խոտաբույս է 40-150 սմ բարձրության: Տերևները եռմասնյա են, երկարավուն-օվալ սղոցաեզր տերևիկներով: Ծաղիկները մանր են, դեղին՝ խմբված երկար ողկույզներում: Պտուղը չբացվող ունդ է, մանր, ծվածև, լայնակի կնճռոտ, 1, երբեմն, 2 սերմով: Ծաղկում է հունիսից սկսած, պտղաբերում մինչև օգոստոս:

Աճում է 700-2100 մ բարձրությունների վրա, գրեթե ամենուրեք՝ թփուտներում, մարգագետիններում, այգիներում, ճանփեզրերին և այլն: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ֆլավոնոիդներ, օրգանական թթուներ և այլ նյութեր, հիմնականում՝ հաճելի հոտով լակտոններ: Գիտական բժշկության մեջ օգտագործվում է որպես վերքերը բուժող միջոց: Ժողովրդական բժշկության մեջ հայտնի է որպես ցավազրկող, հոդային ռևմատիզմը բուժող, ինչպես նաև խորխաբեր, միզամուղ, ջերմիջեցնող միջոց: Լայն կիրառություն ունի ծխախոտի, խմիչքների, օծանելիքի արտադրության մեջ: Բարձրորակ կերաբույս է: Մեղրատու է:

◀ Զիվան
հսկայական
© Elena Antonova
(www.plantarium.ru)

Թիթեռնիկախոլորձ կանաչածաղիկ
© <http://vahemart.livejournal.com>

Իշառվույտ դեղատու
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Լերկաբշտիկ մոծակային

Gymnadenia conopsea (L.) R. Br.
Кокушник комарниковый
(Խոլորձազգիներ - Orchidaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 25-60 սմ բարձրությամբ: Պալարներն 2 են, երկարավուն տափակած: Տերևները նշտարաձև են, հյութալի: Ծաղիկները մանր են, հոտավետ, մանուշակավարդագույն կամ բաց մանուշակագույն, լավ արտահայտված թելանման խթանով: Ծաղկաբույլը բազմածաղիկ խիտ հասկ է: Պտուղն իլիկանման տուփիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 1200-3000 մ բարձրությունների վրա, լուսավոր անտառներում, անտառեզրերին, բացատներում, թփուտների մեջ, երբեմն ենթալպյան մարգագետիններում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր անտառային ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու բույս է (կիրառությունը՝ թիթեռնիկախոլորձի նման): Գեղազարդային տեսակ է:

Խատուտիկ դեղատու

Taraxacum officinale Wigg.
Одуванчик лекарственный
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, հաստ արմատով, տերևների արմատամերձ վարդակով խոտաբույս է մինչև 15 սմ բարձրությամբ: Տերևների ձևը փոփոխական է, բայց հիմնականում երկարավուն նշտարաձև ուրվագծով, փետրաձև հատված: Ծաղիկները վառ դեղին են, բոլորը լեզվակավոր՝ խմբված զամբյուղ ծաղկաբույլում, վարդակի կենտրոնից զարգացող ծաղկասլաքի վրա: Պտուղը փուփուլավոր սերմիկ է: Ծաղկում է վաղ գարնանից մինչև ուշ աշուն:

Աճում է ամենուրեք՝ բոլոր լեռնային գոտիներում և ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու, ուտելի, մեղրատու և գեղազարդ բույս է: Արմատը պարունակում է եռատերապենային միացություններ (տարաքսաստերոլ, տարաքսերոլ և այլն), խոլին, տարաքսոլ, շաքար, խեժ, կաուչուկ և այլն: Օգտագործվում է որպես մարսողական գեղձերի սեկրեցիան ակտիվացնող, լեղամուղ, ախորժաբեր միջոց: Տերևները և զամբյուղները պարունակում են կարոտինոիդներ, վիտամիններ, սերմիկը՝ տարբեր ճարպաթթուներ: Թարմ տերևները և դրանց եփուկն ուտելի են: Օգտագործվում են ժողովրդական բժշկության մեջ որպես ճնշումը կարգավորող:

Խնկածաղիկ (զվիրակ) սովորական

Origanum vulgare L.
Душица обыкновенная
(Խուլեղինջազգիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա հոտավետ կոճղարմատով խոտաբույս է 50-60 սմ բարձրությամբ: Տերևներն երկարավուն ձվաձև են, հակադիր դասավորված քառանիստ ցողունի վրա: Ծաղիկները մանր են, վարդամանուշակագույն, բազմաթիվ՝ խմբված գագաթնային բարդ վահանիկա-հուրանաձև ծաղկաբույլերում: Պտուղը քառաձև կույզիկ է: Ծաղկում է հունիսից սկսած մինչև օգոստոս:

Աճում է 1200-2300 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, անտառեզրերին, մարգագետիններում, թփերի մացառուտներում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայտնի եթերայուղատու բույս է: Պարունակում է հաճելի բուրմունքով եթերայուղեր, վիտամին C, դաբաղանյութեր և այլն: Օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ որպես կենտրոնական նյարդային համակարգը հանգստացնող, աղեստամոքսային հիվանդությունները բուժող, ախորժաբեր և մարսողությունը լավացնող միջոց, ինչպես նաև անքնության դեմ: Բուրավետ եթերայուղն օգտագործվում է լիկյորների և հոտավետ թեյերի արտադրության մեջ, սննդի արդյունաբերությունում:

▲ Լերկաբշտիկ մոծակային
© Sergey Banketov (www.plantarium.ru)

▲ Խատուտիկ դեղատու
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

◀ Խնկածաղիկ սովորական
© Evgeny Komarov (www.plantarium.ru)

Խոլորձ (որձարմատ) արական

Orchis mascula (L.) L.
Ятрышник мужской
(Խոլորձազգիներ - Orchidaceae)

Բազմամյա, պալարավոր, կանաչ, հաստավուն մսալի երկարավուն արմատամերձ տերևներով խոտաբույս է 30 - 50 սմ բարձրությամբ: Պալարները ծված են երկարավուն են կամ էլիպսաձև: Ծաղիկները բաց մանուշակագույն են կամ վարդագույն, հազվադեպ՝ սպիտակ: Ծաղկաբույլը բազմածաղիկ, խիտ գլանաձև հասկ է: Պտուղը իլիկանման տուփիկ է: Ծաղկում է մայիս - հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս - օգոստոսին:

Աճում է 700-2600 մ բարձրությունների վրա, լուսավոր անտառներում, բացատներում, խոնավ մարգագետիններում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է (կիրառությունը՝ թիթեռնիկախոլորձի նման): Գեղազարդային տեսակ է:

Ծնեփակ (ծնեքեկ) դեղատու

Asparagus officinalis L.
Спаржа лекарственная
(Ծնեփակազգիներ - Asparagaceae)

Բազմամյա, կոճղարմատավոր խոտաբույս է 60-150 սմ բարձրությամբ: Ցողունները՝ կլադոդիոմները տերևանման են, դասավորված փնջերով հետ զարգացած թաղանթային տերևների անութներում: Ծաղիկները միասեռ են, ծաղարած, կանաչավուն, երբեմն դեղնավուն ծաղկապատով և ներքև թեքված կոթունով: Պտուղները մանր են, զնդած, մարմնակարմիր, սև սերմերով: Ծաղկում է մայիս - հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս - հոկտեմբերին:

Աճում է 600-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառի ստորին սահմանի երկայնքով, թփուտների մեջ, ծորակներում, մարգագետիններում: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Կոճղարմատը և երիտասարդ ընձյուղները պարունակում են ասպարագին ալկալոիդը, օրգանական թթուներ, շաքարներ, վիտամիններ և այլն, սերմերը՝ ճարպեր: Օգտագործվում է որպես միզամուղ, ջերմ իջեցնող, արյան շրջանառությունը և մարսողությունը կարգավորող միջոց: Երիտասարդ ընձյուղներն ուտելի են թարմ և վերամշակված:

Կանթեղախոտ (ծիծեռնախոտ) մեծ

Chelidonium majus L.
Чистотел большой
(Կակաչազգիներ - Papaveraceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 30-80 սմ բարձրությամբ: Տերևները կենտ փետրած են, աղեղնաեզր մասերով, ներքևից՝ երկար կոթերով, վերինները՝ նստադիր: Ծաղիկները 4 վառ դեղին պսակաթերթերով են, խմբված հովանոցանման ծաղկաբույլերում: Պտուղը պատիճանման տուփիկ է, բացվում է երկու փեղկով՝ հիմքից դեպի գագաթ: Բույսի բոլոր մասերը պարունակում են մարմնագույն կաթնախյութ: Ծաղկում է մայիսից սկսած մինչև աշուն:

Աճում է 500-1300 մ բարձրությունների վրա, թփուտների մեջ, անտառեզրերին, որպես մոլախոտ բնակավայրերի մոտ, այգիներում, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Բոլոր մասերը պարունակում են ալկալոիդներ (օպիումին մոտ), հատկապես խելիդոնին, խելիռուբին, հոմոխելիդոնին և այլն: Գիտական բժշկության մեջ ունի բազմաբնույթ կիրառություն, այդ թվում, մաշկային հիվանդությունների՝ գորտնուկի, պալարախտի, չփակվող վերքերի, քուի բուժման համար: Արմատներից ստացվում է դեղին գույնի ներկ:

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

▲
Խոլորձ արական
© Անուշ Ներսեսյան

▲
Ծնեփակ դեղատու
© Նազիկ Խանջյան

Կանթեղախոտ մեծ
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Կատվալեզու եռաբաժան

Bidens tripartita L.
Черда трехраздельная
(Աստղաձաղկազգիներ - Asteraceae)

Միամյա խոտաբույս է 10-60 սմ բարձրությամբ: Տերևներն ամբողջական են կամ եռաբաժան, հակադիր դասավորված: Ծաղիկները մանր են, երկսեռ, դեղին, խողովակավոր, երբեմն զարգանում են նաև եզրային լեզվակավոր ծաղիկները: Ծաղկաբույլը զամբյուղ է: Պտուղը երկարավուն տուփիկ է: Ծաղկում է հուլիսից մինչև սեպտեմբերի վերջը:

Աճում է 800-1600 մ բարձրությունների վրա, անտառամերձ գետերի, առուների ափերին, խոնավ տեղերում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Պարունակում է ֆլավոնոիդներ, կարոտին, դաբաղանյութեր, ասկորբինաթթու, լորձալին և դառը նյութեր: Օգտագործվում է գիտական և ժողովրդական բժշկության մեջ որպես քրտնաբեր, զարկերակային ճնշումն իջեցնող, սրտամկանի կծկումները կարգավորող միջոց, իսկ մանկաբուժության մեջ՝ դիաթեզների ժամանակ (բուժիչ լոգանքների ձևով):

Կատվախոտ (մրվան) դեղատու

Valeriana officinalis L.
Валериана лекарственная
(Կատվախոտազգիներ - Valerianaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 40-150 սմ բարձրությամբ: Կոճղարմատը խիստ կարճացած է, բազմաթիվ երկար պարանաման արմատներով: Տերևները կենտ փետրածև են, 3-10 երկարավուն տերևիկներով: Ծաղիկները մանր են, սպիտակավուն կամ բաց վարդագույն, ծաղարածն պսակով: Ծաղկաբույլը զագաթնային վահանիկ է: Սերմը երկարավուն է, վերևում՝ փուփուկով: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին: Սերմերն ունեն կատուների համար սիրելի վալերիանայի նուրբ հոտ: Այստեղից էլ առաջացել է բույսի հայերեն կատվախոտ անունը:

Աճում է 1500-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, անտառի եզրերին, մարգագետիններում: Հանդիպում է բոլոր անտառային ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայտնի դեղաբույս է: Կոճղարմատը և արմատները պարունակում են եթերայուղ, իզովալերիանային թթուներ, բարնեոլ և բազմաթիվ այլ նյութեր: Դրանցից ստացվում է բազմաբնույթ ազդեցությամբ հանրահայտ վալերիանայի թուրմը, որն օգտագործվում են նյարդային գրգռվածության, անքնության, սրտի նևրոզի ժամանակ: Երբեմն օգտագործվում են նաև որպես համեմունք:

Կղմուղ բարձր

Inula helenium L.
Девясил высокий
(Աստղաձաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, հաստ կոճղարմատով խոտաբույս է 1 - 2 մ բարձրությամբ: Տերևները մեծ են, էլիպսաձև, ներքևից սպիտակաթավ, երկար կոթով: Ծաղիկները հոտավետ են, նարնջադեղնավուն, խմբված զամբյուղ ծաղկաբույլում, եզրիկները՝ երկար լեզվակավոր են, կենտրոնականները՝ խողովակավոր: Ծաղկաբույլը ողկույզահուրանաձև է, կազմված 5-20 զամբյուղներից: Պտուղը փուփուկավոր սերմիկ է: Ծաղկում է հուլիս-օգոստոսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 600-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, բացատներում, թփուտների մացառուտներում, գետերի ափերին, խոնավ տեղերում: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Կոճղարմատը և արմատները պարունակում են ինուլին պոլիսախարիդը, մանուշակահոտ եթերայուղ, սապոնիններ, խեժ, լորձային ու դառը նյութեր և այլն: Օգտագործվում է որպես հակաբորբոքային, միզամուղ, խորխաբեր, լեղամուղ միջոց, նաև թոքային հիվանդությունների ժամանակ:

▲ Կատվալեզու եռաբաժան
© Elvir Izmailov (www.plantarium.ru)

Կատվախոտ դեղատու
© Lida Onishenko (www.plantarium.ru)

Կղմուղ բարձր
© Andrey Andreev (www.plantarium.ru)

Կնքաբույս (կույսարմատ) սովորական

Tamus communis L.
Тамус обыкновенный
(Դիոսկորեազգիներ - Dioscoreaceae)

Բազմամյա, երկտուն, պալարավոր, փաթաթվող, երբեմն ճյուղավորվող ցողունով խոտաբույս է մինչև 4 մ երկարությամբ: Տերևները մուգ կանաչ են, ամբողջական, հակասրտաձև, երկար սրածայր, երկարակոթ: Վարսանդավոր ծաղիկները կանաչավուն են, մանր, խմբված տերևանութային ողկույզ ծաղկաբույլում: Պտուղը համարյա զնդածն է, հասունանալիս՝ կարմիր մսալի հյութեղ հատապտուղ է: Ծաղկում է ապրիլ-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-սեպտեմբերին:

Աճում է 700-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառում, անտառեզրերին, թփուտների մացառուտներում, պուրակներում: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև՝ Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ալկալոիդներ, սապոնիններ և այլ նյութեր: Օգտագործվում է ժողովրդական բժշկության մեջ որպես ցավը հանգստացնող, արյունահոսությունը դադարեցնող, ճնշումը կարգավորող միջոց:

Կորթին (ծորթին) պարտեզային

Satureja hortensis L.
Чабер садовый
(Խուլեղինգազգիներ - Lamiaceae)

Միամյա, ճյուղավորված ցողունով, նուրբ խոտաբույս է 15-30 սմ բարձրությամբ: Տերևները ամբողջական են, նշտարաձև, հակադիր դասավորված: Ծաղիկները մանր են, վարդամանուշակագույն, երկշուրթ, խմբված փուխր ձգված ծաղկաբույլերում: Պտուղը քառաճկույզիկ է: Ծաղկում է հունիսից մինչև սեպտեմբեր:

Աճում է 800-1700 մ բարձրությունների վրա, չոր տեղերում, բնակավայրերի մոտ, այգիներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Սիրված համեմունքային բույս է: Մշակության մեջ տարածված ծիտրոնի վայրի ազգակիցն է:

Կռատուկ (կոծոծ) երեսնակ

Arctium lappa L.
Лопух репейник
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Երկամյա խոտաբույս է 50-150 սմ և ավելի բարձրությամբ: Տերևները մեծ են, երբեմն մինչև 50 սմ երկարությամբ, սրտաձև, երկար կոթունով, ներքևից՝ սպիտակաթավ: Ծաղիկները մանր են, խողովակավոր, հնգատամ, նուրբ մանուշակագույն՝ խմբված զամբյուղ ծաղկաբույլերում: Պտուղը սերմիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է մինչև 1400 մ բարձրության վրա, բնակավայրերի մոտ, աղբոտ տեղերում, ճանապարհների եզրերին: Հանդիպում է Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Արմատը պարունակում է ինուլին պոլիսախարիդը, եթերայուղեր, դաբաղանյութեր, դառը և այլ նյութեր: Օգտագործվում է գիտական և ժողովրդական բժշկության մեջ, որպես միզամուղ միջոց, ռևմատիզմի, մաշկային և այլ հիվանդությունների ժամանակ: Մատղաշ ընծյուղներն ու արմատներն ուտելի են: Մեղրատու է:

▲
Կնքարույս սովորական
© Maxim Kucheron (www.plantarium.ru)

Կորթին պարտեզային
© Maxim Zaitsev (www.plantarium.ru)

Կռատուկ երեսնակ
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

Կուսածաղիկ խոտային

Vinca herbacea Waldst. & Kit.
Барвинок травянистый
(Շմմեռուկազգիներ - Apocynaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է, փռվող կամ մի փոքր բարձրացող ցողունով 10-30 սմ երկարությամբ: Տերևներն ամբողջական են, էլիպսաձև, կաշեկերպ, փայլուն: Ծաղիկները հնգատիպ են, 1-ական, կապտավուն, տերևների անոթներում: Պտուղն երկարավուն տերևիկ է, բազմաթիվ դարչնագույն փուփուլավոր սերմերով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիսին:

Աճում է 600-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառի եզրերին, թփուտների մացառուտներում, կրակավային մերկացումների վրա: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ալկալոիդներ, հատկապես վինկամին, որն իր քիմիական կազմությամբ նման է ռեզերպինին: Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է նաև ծաղկագործության մեջ:

Հազարատերևուկ սովորական

Achillea millefolium L.
Тысячелистник обыкновенный
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, յուրահատուկ հոտով, սողացող բարակ կոճղարմատով և ուղիղ ցողունով խոտաբույս է 20-70 սմ բարձրությամբ: Տերևները 2-3 անգամ փետրածև հատված են փոքր երկարավուն մասերի: Ծաղկաբույլը՝ զամբյուղը կազմված է եզրային սպիտակ կամ հազվադեպ վարդագույն լեզվակավոր և կենտրոնական խողովակավոր ծաղիկներից: Ջամբյուղները խմբված են ցողունների զազաթին վահանիկներով: Պտուղը մանր, երկարավուն, տափակ սերմիկ է: Ծաղկում է հունիսից-սեպտեմբեր:

Աճում է մինչև 2500 մ բարձրության վրա, անտառներում, թփուտների մեջ, մարգագետիններում, տափաստանային համակեցություններում, ճանապարհների եզրերին: Հանդիպում է ամենուրեք, Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու բույս է: Տերևները պարունակում են բարդ կառուցվածքի եթերայուղ, ախիլլեին, վիտամին K, ծաղկաբույլը՝ ֆլավոնոիդներ, լակտոններ, այդ թվում բնորոշ միլլեֆոլիդ լակտոնը և այլն: Օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ որպես հակաբորբոքային, արյունահոսությունը դադարեցնող, աղեստամոքսային տրակտի հիվանդությունների, վերքերի բուժման միջոց:

Հարսնախոտ

Physalis alkekengi L.
Мохунка
(Սոճմազգիներ - Solanaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 20-50 սմ, երբեմն մինչև 70 սմ բարձրությամբ: Տերևները նուրբ են, ձվաձև, ամբողջաեզր, կոթունավոր: Ծաղիկները 1-ական են, սպիտակավուն, 5 պսակաթերթով: Պտուղը՝ հատապտուղը հյութալի է, նարնջակարմրավուն՝ տեղավորված խիստ փքված, վառ կարմիր, կաշեկերպ բաժակի մեջ: Ծաղկում է մայիս-հունիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հոկտեմբեր մինչև օգոստոս:

Աճում է 800-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառեզրերին, բացատներում, սովորաբար տեղերում, թփուտների մացառուտներում: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է, նաև՝ սննդային: Օգտագործվում է գիտական և ժողովրդական բժշկության մեջ: Թարմ պտուղները պարունակում են շաքարներ, կարոտին, օրգանական թթուներ, պեկտինային և այլ նյութեր, իսկ սերմերը՝ ճարպեր և տարբեր ալկալոիդներ: Ժողովրդական բժշկության մեջ հայտնի է որպես լեղամուղ, միզամուղ, ցավազրկող միջոց: Պտուղներն օգտագործվում են հրուշակագործության մեջ մարինադի պատրաստման համար: Դրանք խակ կամ հասուն վիճակում կիրառվում են սննդի մեջ (աղցանների, թթուների, արգանակների, կոմպոտների համար) որպես բուրավետացնող, յուրահատուկ համ ու հոտ տվող նյութեր: Այդ նպատակով հարսնախոտը նաև մշակվում է:

▲
Կունածաղիկ խոտային
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Հարսնախոտ
© Vitali Gumenuk (www.plantarium.ru)

▲
Հազարատերևուկ սովորական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Հիրիկ ցանցավոր

Iris reticulata M. Bieb.
Касатик сетчатый
(Հիրիկազգիներ – Iridaceae)

Սոխուկավոր, 1-3 նեղ երկար տերևներով խոտաբույս է: Ծաղիկները 1-ական են, եռատիպ, ծաղկապատի մանուշակագույն թերթերով, արտաքինները՝ կենտրոնական վառ դեղին շերտով և դրանից սկսվող երկարավուն սպիտակ ճառագայթների նախշով: Պտուղը տուփիկ է: Ծաղկում է մարտ-ապրիլին, պտղաբերում՝ ապրիլից մինչև հունիս:

Աճում է 900-2800 մ բարձրությունների վրա, անտառային մարգագետիններում, գիհու նոսր-անտառում, թփուտներ մեջ, չոր քարքարոտ լանջերին: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային բույս է: Օգտագործվում է ծաղկեփնջերի համար:

Հողմածաղիկ կովկասյան

Anemone caucasica Willd.
Ветреница кавказская
(Գորտնուկազգիներ - Ranunculaceae)

Բազմամյա, փոքր կոճղարմատով խոտաբույս է 8-15 սմ բարձրության: Տերևները եռաբաժան են, երկար կոթուններով: Ծաղիկները մեկական են, նուրբ երկնագույն: Պտուղը բազմաընկույզիկ է: Ծաղկում է ապրիլին, պտղաբերում՝ մայիսին:

Աճում է 1000-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառի եզրերին: Ունի լայն տարածում և ծաղկում է համատառ: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

Հովվամախաղ (ծտապաշար) սովորական

Capsella bursa-pastoris (L.) Medik.
Пастушья сумка обыкновенная
(Կաղամբազգիներ - Brassicaceae)

Միամյա, արմատամերձ վարդակով խոտաբույս է 30-60 սմ բարձրության: Ծաղիկները մանր են, քառատիպ, թեքված ծաղկակոթերով, դասավորված երկարացած նոսր ողկույզ ծաղկաբույլում: Պսակաթերթերը սպիտակ են: Պտուղը հակաեռանկյունաձև, տափակ պատիճակ է, թաղանթանման միջնորմով և բազմաթիվ սերմերով: Ծաղկում է մայիսից մինչև սեպտեմբեր:

Աճում է 500-2000 մ բարձրությունների վրա, ամենուրեք՝ բնակավայրերի մոտ, դաշտերում, բանջարանոցներում, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է բուրսին ալկալոիդը, սապոնիններ, օրգանական թթուներ և այլն: Օգտագործվում է որպես արյունահոսությունները դադարեցնող, արյան ճնշումն իջեցնող, լեղամուղ միջոց: Ուտելի է, նաև՝ մեղրատու:

▲
Հիրիկ ցանցավոր

© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Հողմածաղիկ կովկասյան

▼
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Հովվամախաղ սովորական

▼
© Sergey Appolonov (www.plantarium.ru)

Չիածետ դաշտային

Equisetum arvense L.
Хвощ полевой
(Չիածետազգիներ - Equisetaceae)

Բազմամյա սողացող կոճղարմատով սպորավոր խոտաբույս է 50-80 սմ բարձրությամբ: Ցողունը կոշտ է, ուղղաձիգ, գլանաձև, սնամեջ, ակոսավոր, ճյուղերի օղակաձև դասավորված հանգույցներով և թեփուկանման տերևներով: Սպորակիր ընծյուղները գազաթնային են, դեղնավուն կամ դարչնագույն սպորակիր հասկիկներով: Դրանք զարգանում են վաղ գարնանը՝ ապրիլ-մայիսին, սպորների հատումանալուց հետո չորանում են: Նույն կոճղարմատից առաջանում են ամառային վեգետատիվ ընծյուղները:

Աճում է 800-1900 մ բարձրությունների վրա, խոնավ, ճահճացած տեղերում, անտառներում, գետերի ափերին, մարգագետիններում: Հանդիպում է գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է սապոնիններ, ալկալոիդներ, օրգանական թթուներ, ճարպեր, եթերայուղեր և այլն: Օգտագործվում է որպես հակաբորբոքային, արյունահոսությունը դադարեցնող միջոց, ինչպես նաև միզամուղ է: Չիածետի որոշ տեսակներ թունավոր են, հետևաբար այն կարելի է օգտագործել միայն բույսը ճիշտ որոշելուց և ճանաչելուց հետո:

Զմեռնածաղիկ անդրկովկասյան

Galanthus transcaucasicus Fomin
Подснежник закавказский
(Շքամարգիզազգիներ - Amaryllidaceae)

Բազմամյա, փոքրիկ տիտուկով խոտաբույս է մինչև 15 սմ բարձրությամբ: Տերևները երկարավուն են, մուգ կանաչ, թեթևակի փայլով: Ծաղիկները 1-ական, սպիտակ, 2 շաբթով 3-ական դասավորված ծաղկապատի թերթերով: Պտուղը տակառանման տուփիկ է, բաց դարչնագույն սերմերով: Ծաղկում է մարտին, պտղաբերում՝ ապրիլ-մայիսին:

Աճում է 700-1500 մ բարձրությունների վրա, խառը անտառներում: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

Մահամորմ (չիկատակ) բելլադոնա

Atropa bella-donna L.
Красавка белладонна
(Մորմազգիներ - Solanaceae)

Բազմամյա, հաստ կոճղարմատով, խիտ ճյուղավորված ցողունով խոտաբույս է մինչև 2 մ բարձրությամբ: Տերևները հակադիր են, էլիպսաձև, տարբեր չափերի: Ծաղիկները 1-ական են, մուրբ մանուշակագույն կամ դեղնավուն, մանուշակագույն ջղերով: Պտուղը սև, փայլուն, հյութալի հատապտուղ է, բազմաթիվ կլորավուն տափակ սերմերով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 800-1700 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, հատատեղերում, գետերի ափերին: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Արժեքավոր դեղաբույս է: Բույսի բոլոր մասերը պարունակում են ալկալոիդներ, հատկապես ատրոպին, որի շնորհիվ ունի լայն կիրառություն գիտական բժշկության մեջ: Օգտագործվում է որպես ցավազրկող և ջղակծկումները հանգստացնող միջոց, աչքի բիբի լայնացման համար, սրտային և այլ հիվանդությունների ժամանակ, մտնում է տարբեր պատրաստուկների կազմի մեջ:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «Խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

▲
Ջիածենո դաշտային
© Sergey Mayorov (www.plantarium.ru)

▲
Ջմեռնածաղիկ անդրկովկասյան
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

◀ Մահամորմ բելլադոննա (ծաղիկ)
© Olga Shchedrova (www.plantarium.ru)

Մահամորմ բելլադոննա (պտուղ)
© Vasył Heluta (www.plantarium.ru)

Մատիտեղ (հավկտենի) ճնճղուկի

Polygonum aviculare L.
Горец птичий
(Մատիտեղազգիներ – Polygonaceae)

Միամյա, գետնատարած, երբեմն կանգուն, խիստ ճյուղավորված խոտաբույս է 10-25 սմ երկարությամբ: Տերևները մանր են, երկարավուն, կարճակոթ, հերթադիր դասավորված: Ծաղիկները շատ մանր են, աննկատ, 1-ական կամ 2-5-ական խմբված տերևների անոթներում: Պտուղը եռակող ընկույզիկ է: Ծաղկում է հունիսից մինչև ուշ աշուն:

Աճում է մինչև 1700 մ բարձրության վրա, ամենուրեք՝ ճանփեզրերին, բնակավայրերի մոտ, այգիներում, ցանքերում, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ավիկուլյարին ֆլավոնոիդը, ասկորբինաթթու, դաբաղանյութեր, կարոտին, խեժեր և այլ նյութեր: Օգտագործվում է գիտական և ժողովրդական բժշկության մեջ, որպես արյունահոսությունները դադարեցնող, միզամուղ, արյան ճնշումը և մակարդեղիությունը կարգավորող միջոց:

Մատնոցուկ (մատնածաղիկ) ժանգոտ

Digitalis ferruginea L.
Наперстянка ржавая
(Խլածաղկազգիներ - Scrophulariaceae)

Բազմամյա, կոճղարմատավոր խոտաբույս է 40-80 սմ բարձրությամբ: Տերևները երկարավուն նշտարած են, հիմնականում խմբված արմատամերձ վարդակում: Ծաղկաբույլը բազմածաղիկ խիտ ողկույզ է, երկշուրթ, զանգակաձև, ժանգոտ դեղին պսակով: Պտուղը ձվաձև տուփիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է մինչև 2300 մ բարձրության վրա, անտառներում, բացատներում, անտառեզրերին, մարգագետիններում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, ինչպես նաև Արագածի, Երևանի և Գեղամի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Պարունակում է գլիկոզիդներ, հիմնականում դիգիլանիդ, սապոնին, դիգոնին: Կիրառվում է գիտական բժշկության մեջ սրտային անբավարարության ժամանակ:

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

Մկնասոխ սիբիրյան

Scilla siberica Haw.
Пролеска сибирская
(Հակինթազգիներ – Hyacinthaceae)

Բազմամյա, սոխուկավոր խոտաբույս է 10-20 սմ բարձրությամբ: Տերևները 4-5 հատ են, երկարավուն, ներսի կողմից գոգավոր: Ծաղիկները 1-3-ական են, երկնագույն կամ կապույտ, զանգակաձև, ներքև թեքված: Պտուղը գնդաձև կամ ձվաձև տուփիկ է, սև սերմերով: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ մայիս-հունիսին:

Աճում է 1000-1800 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, անտառի եզրերին: Հանդիպում է Լոռու և Իջևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

Մատիտեղ ճնճողուկի
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Մատնոցուկ ժանգոտ
© Vladimir Epiktetov (www.plantarium.ru)

Սկնասիւս սիբիրյան
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Նվիկ արևելյան

Arum orientale M. Bieb.
Аройник восточный
(Նվիկազգիներ - Araceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 20-30 սմ բարձրության, ուղղահայաց ձվաձև կամ գնդաձև պալարով: Տերևն ամբողջական է, երկարավուն նետաձև, երկարակոթ: Ծաղկաբույլը կողոր է, շրջապատված կիսաձազարած ծածկոցով՝ ձևափոխված ծաղկակից տերևով, որն արտաքինից կարմրավուն է, իսկ ներսից՝ ավելի դժգույն: Պտուղաբույլը կազմված է միմյանց հպված գնդաձև կարմրավուն հատապտուղներից: Ծաղկում է մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 1100-1400 մ բարձրությունների վրա, ստվերոտ անտառներում, թփուտների մեջ: Հանդիպում է միայն Իջևանի ֆլորիստիկական շրջանում:

Դեղատու է: Կոճղարմատը պարունակում է օսլա, գլիկոզիդներ, այդ թվում արոնին, խեժ, յուղ, պիզմենտներ և այլն: Օգտագործվում է ժողովրդական բժշկության մեջ մարսողական համակարգի, շնչուղիների, լյարդի բորբոքումների ժամանակ:

Թարմ վիճակում բույսի բոլոր մասերը, հատկապես կոճղարմատը և պտուղները շատ թունավոր են:

Հուշան հայկական

Lilium armenum (Misch. ex Grossh.) Manden.
Лилия армянская
(Հուշանազգիներ – Liliaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է մինչև 110 սմ բարձրության, մսալի կղմինդրաձև դասավորված թեփուկավոր սոխուկով: Տերևները լայն էլիպսաձև են, առանց կոթունի, հերթադիր դասավորված: Ծաղիկները խոշոր են, ծաղկապատի ոսկեդեղին թերթիկներով: Ծաղկաբույլը կազմված է 6-20 ծաղիկներից: Պտուղը եռաբույն տուփիկ է: Ծաղկում է հունիսից մինչև օգոստոս, պտղաբերում՝ օգոստոս-սեպտեմբերին:

Աճում է 1900-2600 մ բարձրությունների վրա, անտառի եզրերին, բացատներում, մարգագետիններում: Հանդիպում է Իջևանի, Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև Գեղամի և Դարեղեգիսի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Մշակության մեջ հայտնի են շուշանի բազմաթիվ սորտեր:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքի տեղեկատվական նյութերում, որպես «Վտանգման սպառնացող վիճակին մոտ գտնվող տեսակ» (NT կատեգորիա):

Հուշանբանջար (ղմի) ոսկեգոծ

Chaerophyllum aureum L.
Бутень золотистый
(Նեխուրազգիներ - Apiaceae)

Բազմամյա, կոճղարմատավոր խոտաբույս է 50-160 սմ բարձրության: Տերևները փետրաձև բաժանված են լայն բլթակավոր մասերի: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ՝ խմբված բազմաճառագայթ բարդ հովանոցներում: Պտուղը երկարավուն է, կազմված 2 միանման մասերից՝ մերիկարպներից: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1300-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, անտառեզրերին: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Երիտասարդ ընծյուղներն ուտելի են: Ժողովրդի կողմից սիրված է հատկապես «շուշանի» թթուն: Դեղաբույս է: Ժողովրդական բժշկության մեջ օգտագործվում է ստամոքսի հիվանդությունների ժամանակ: Ուտելի է նաև սոխուկավոր շուշանբանջարը (*Chaerophyllum bulbosum* L.):

▲ Նվիկ արևելյան

© Alexander Ivanov (www.plantarium.ru)

▲ Շուշան հայկական

© http://vahemart.livejournal.com

Շուշանբանջար ոսկեգոծ

▼ © Galina Konechnaya

Ոգնագլխիկ (թոփփուշ) գնդագլուխ

Echinops sphaerocephalus L.
Мордовник шароголовый
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, փշոտ խոտաբույս է 40-100սմ բարձրության: Տերևները փետրածև հատված են, եռանկյունաձև, երկար, փշածայր եզրերով, վերևից՝ կանաչ, ներքևից՝ մոխրագույն խավով, ջղերի երկարությամբ ծածկված գեղձային մազիկներով: Ծաղիկները երկնագույն կապույտ են, 1-ական յուրաքանչյուր զամբյուղում, որոնք խմբված են գնդաձև ծաղկաբույլում: Պտուղը գլանաձև սերմիկ է: Ծաղկում է հունիս-օգոստոսին, պտղաբերում՝ օգոստոս - սեպտեմբերին:

Աճում է մինչև 2400 մ բարձրության վրա, անտառեզրերին, ձորերում, տափաստանային և մարգագետնային համակեցություններում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև Երևանի, Դարեղեգիսի, Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պտուղները պարունակում են ալկալոիդներ, հատկապես էփինոպսին, նաև հեղուկ ճարպեր: Օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ պարալիզների, մկանային ատրոֆիայի, ռադիկուլիտի, հիպոտոնիայի ժամանակ: Գործում է որպես կենտրոնական նյարդային համակարգը գրգռող, կմախքի մկանային համակարգի տոնուսը բարձրացնող, զարկերակային ճնշումը կարգավորող միջոց:

Ողկուզակ (խնդակ) կովկասյան

Dictamnus caucasicus (Fisch. & C. A. Mey.) N. Vint.
Ясенец кавказский
(Սապատազգիներ – Rutaceae)

Բազմամյա, վերին կեսում սև, զանգուր, գեղձային մազիկներով ծածկված խոտաբույս է 50-100 սմ բարձրության: Տերևները բարդ են, կենտ փետրածև, երկարավուն նշտարաձև տերևիկներով: Ծաղիկները խոշոր են, նուրբ վարդագույն՝ խմբված երկարավուն ողկույզ ծաղկաբույլում: Պտուղը ներսի կողմից բաժանվում է 5 տերևապտղիկների: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 800-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառի եզրերին, թփուտների մեջ: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Սևանի, ինչպես նաև Շիրակի, Երևանի, Դարեղեգիսի և Զանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է եթերայուղեր, ասկորբինաթթու և այլ նյութեր: Թարմ բույսը առաջացնում է այրվածքներ:

Թունավոր է:

Պատրինջ դեղատու

Melissa officinalis L.
Мелисса лекарственная
(Խուլեղիմջազգիներ - Lamiaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 20-40 սմ բարձրության: Տերևները ձվաձև են, քառանիստ, ցողունի վրա հակադիր դասավորված: Ծաղիկները երկշուրթ են, սպիտակավուն, կրեմագույն կամ դեղնավուն պսակով՝ դասավորված օղակաձև տերևածոցերում: Պտուղը քառաբնկույզիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 800-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, բացատներում, թփուտներում, ճանապարհների եզրերին: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Զանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու և համեմունքային բույս է: Պարունակում է լիմոնային հաճելի բուրմունքով եթերայուղեր, (բուրում է թարմ տերևները տրորելիս), օրգանական թթուներ, վիտամիններ և այլն: Օգտագործվում է մարսողության խանգարումների, թունավորումների, ուռուցքների, վերքերի բուժման, սրտային անբավարարության ժամանակ: Որպես հոտավետացնող համեմունքային բույս կիրառվում է խմիչքների և օծանելիքների արտադրության մեջ: Մեղրատու է:

Ոգնագլխիկ գնդագլուխ
© Sergey Appolonov (www.plantarium.ru)

Ողկուզակ կովկասյան
© Vitali Gumenuk (www.plantarium.ru)

Պատրինջ դեղատու
© Irina Peskova (www.plantarium.ru)

Պետասիտես հիբրիդային

Petasites hybridus (L.) Gaertn.
Белокопытник гибридный
(Աստղաձաղկազգիներ - Asteraceae)

Սողացող կոճղարմատով խոտաբույս է 10-40 սմ բարձրությամբ: Արմատամերձ տերևները խոշոր են, գրեթե կլորավուն, սրտաձև հիմքով, ցողունայինները՝ մանր թեփուկաման: Ծաղիկները շատ մանր են, խողովակավոր, խմբված զամբյուղներում, որոնք իրենց հերթին կազմում են երկարավուն ողկոյզաման վահանիկներ: Պտուղը գլանաձև, փուփուկավոր սերմիկ է: Ծաղկում է ապրիլին, պտղաբերում՝ մայիսին:

Աճում է 800-1300 մ բարձրությունների վրա, անտառային բացատներում, անտառի եզրերին, խոնավ տեղերում: Հանդիպում է միայն Լոռու և Իջևանի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

Պուշկինիա մկնաստիանման

Puschkinia scilloides Adam
Пушкиния пролесковидная
(Հակիմթազգիներ – Hyacinthaceae)

Սոխակավոր խոտաբույս է, ծաղկալաքին հավասար գծային, մսալի տերևներով: Ծաղիկները 1-6 են, խմբված ողկույզ ծաղկաբույլում: Ծաղկապատը զանգակաձև է, կազմված սպիտակ, մեջտեղում երկնագույն զուլով բլթակներից: Պտուղը եռանիստ տուփիկ է: Ծաղկում է մարտ-մայիսին, պտղաբերում՝ ապրիլ-հունիսին:

Աճում է 1200-3400 մ բարձրությունների վրա, լեռնային մարգագետիններում, թփուտների մեջ, հալվող ձյան մոտ: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է: Օգտագործվում է ծաղկափնջերի համար:

Ջղախոտ (եզան լեզու) մեծ

Plantago major L.
Подорожник большой
(Ջղախոտազգիներ - Plantaginaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 10-25 սմ բարձրությամբ: Տերևները ձվաձև էլիպսաձև են, լավ արտահայտված ջղերով և երկար կոթով: Տերևները խմբված են արմատամերձ վարդակում, որի կենտրոնից զարգանում է ծաղկացողունը, գագաթին խիտ հասկանման ծաղկաբույլով: Ծաղիկները քառատիկ են, մանր, աննկատ: Պտուղը երկբույն բազմասերմ տուփիկ է: Ծաղկում է մայիսից մինչև ուշ աշուն:

Աճում է 400-2300 մ բարձրությունների վրա, անտառի եզրերին, բացատներում, մարգագետիններում, խոնավ տեղերում, բնակավայրերի մոտ, այգիներում, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու է: Պարունակում է պոլիսախարիդներ, ֆլավոնոիդներ, դաբաղային և դառը նյութեր, վիտամին K: Բժշկական կիրառումը հիմնականում պայմանավորված է աուկուբին գլիկոզիդի և լորձանյութերի հետ: Այս տեսակից ստացվող պլանտագլյուցին հատիկավոր դեղամիջոցը հայտնի է գաստրիտների, աղեստամոքսային խոցերի, կոլիտի բուժման համար: Տերևների թարմ հյութն օգտագործվում է վերքերի, ֆուրունկուլների բուժման համար: Լորձի շնորհիվ կիրառվում է կոսմետիկայի, տեքստիլ և սննդի արտադրության մեջ: Թարմ տերևներն ուտելի են: Խորհուրդ չի տրվում օգտագործել ջղախոտի մյուս տեսակները, որոնց այս տեսակից կարելի է հեշտությամբ տարբերել տերևների ձևով:

▲
Պետասիտես հիբրիդային
© Tatyana Nikulina (www.plantarium.ru)

▲
Պուշկինիա մկնաստիսանման
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Ջդախտո մեծ
▼
© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

Ջոք սպիտակ

Veratrum album L.
Чемерица белая
(Մելանթազգիներ - Melanthaceae)

Բազմամյա, կոճղարմատավոր խոտաբույս է 1-1,5 մ բարձրության: Տերևները խոշոր են, հերթադիր, էլիպսաձև, երկայնական ծալքերով: Ծաղիկները խմբված են ցողունների գագաթներին հուրանաձև ծաղկաբույլերում: Ծաղկապատը դեղնականաչավուն է: Պտուղը բազմասերմ ձվաձև եռանիստ տուփիկ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1800-2500 մ բարձրությունների վրա, անտառի վերին սահմանի մոտ, հետանտառային մարգագետիններում, անտառային բացատներում:

Կոճղարմատը պարունակում է թունավոր ալկալոիդներ: Դրա թուրմն օգտագործվում է մարդու և կենդանիների մաշկային մակաբույծների, ինչպես նաև պտղատու և հատապտղատու կուլտուրաների վնասատուների դեմ պայքարելու համար:

Բույսի բոլոր մասերը թունավոր են:

Սիբեխ սովորական

Falcaria vulgaris L.
Резак обыкновенный
(Նեխուրազգիներ - Apiaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 20-60 սմ բարձրության: Տերևները կաշեկերպ են, թխականաչ, եռաբաժան, կազմված երկարավուն սղոցաեզր մասերից: Ծաղկացողունը զարգանում է տերևների վարդակից: Ծաղիկները մանր են, սպիտակ պսակաթերթերով՝ խմբված հովանոց ծաղկաբույլում: Պտուղը մանր է, կախված, կազմված է երկու երկարավուն կնճռոտ կիսապտղիկներից: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 800-1900 մ բարձրությունների վրա, անտառների եզրերին, թփուտներում, բնակավայրերի մոտ: Հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հանրահայտ և սիրված ուտելի բույս է: Օգտագործվում է թարմ, թթու դրած և տապակած:

Սինդրիկ (սողմոնի կնիք) արևելյան

Polygonatum orientale Desf.
Купена восточная
(Հովտաշուշանազգիներ - Convallariaceae)

Բազմամյա, հաստ, հորիզոնական կոճղարմատով խոտաբույս է 15-35 սմ բարձրության: Տերևները պարզ են, ամբողջական, էլիպսաձև կամ ձվաձև, կարճակոթ, ցողունի վրա հերթադիր դասավորված: Ծաղիկները կանաչավուն են, խողովակաձև ծաղկապատով, երկար ծաղկակոթերով, 2-5-ական տեղավորված տերևածոցերում: Պտուղը սև կամ կապտավուն հատապտուղ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիսին:

Աճում է 1000-1400 մ բարձրությունների վրա, ստվերոտ անտառներում, անտառեզրերին: Հանդիպում է Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Վերին Ախուրյանի, Երևանի և Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է: Պարունակում է ալկալոիդներ, սապոնիններ, գլիկոզիդներ, վիտամին C, օսլա և այլն: Օգտագործվում է ժողովրդական բժկության մեջ որպես ցավազրկող, հակաբորբոքային միջոց: Երիտասարդ ընծյուղներն ուտելի են մշակված վիճակում: Գեղազարդային տեսակ է: Ունի ծաղկագործության մեջ օգտագործվող կուլտուրական սորտեր:

Բույսի բոլոր մասերը թարմ վիճակում թունավոր են:

▲
Ջոք սպիտակ
© Vasyi Heluta (www.plantarium.ru)

▲
Սիբեխ սովորական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Սինդրիկ արևելյան
▼
© Alexander Ivanov (www.plantarium.ru)

Սոխ հաղթության, դանձիլ

Allium victorialis L.
Лук победный, черемша
(Սոխազգիներ - Alliaceae)

Բազմամյա, սոխուկավոր խոտաբույս է 30-100 սմ բարձրության: Տերևներն էլիպսաձև են կամ լայն նշտարաձև, ցողունը գրկող տերևապատյանով: Ծաղիկները կանաչավուն սպիտակ են, փայլուն, կազմված ծաղկապատի 6 թերթերից, ծաղկապատից 2-3 անգամ երկար ծաղկակոթերով: Ծաղկաբույլը գլխիկանման է, գնդաձև կամ կիսագնդաձև, հիմքում ծաղկաբույլից կարճ ծածկոցի 2 թերթերով: Պտուղը կաշեկերպ տուփիկ է, եռանիստ սերմերով: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1700-2700 մ բարձրությունների վրա, անտառային բացատներում, անտառի վերին սահմանի մոտ, ենթալպյան մարգագետիններում, թփուտների մեջ: Հանդիպում է միայն Իջևանի և Ապարանի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայտնի ուտելի խոտաբույս է: Պարունակում է կենսաբանական ակտիվ նյութեր՝ ֆիտոնցիդներ, ինչպես նաև եթերայուղեր, ֆլավոնոիդներ, խնձորաթթու, լիմոնաթթու, շաքար, կարոտին և այլն: Ունի հաճելի նուրբ դուրեկան համ:

Ազգակից է հանրահայտ սովորական գլուխ սոխին (*Allium cepa* L.) և սխտորին (*Allium sativum* L.), որոնք լայնորեն մշակվում են: Գլուխ սոխի կծու համը պայմանավորված է եթերայուղերի, իսկ սխտորի սուր համը՝ հիմնականում ալիին ամինաթթվի առկայությամբ:

Սրոհունդ (արևքուրիկ) խոցված

Hypericum perforatum L.
Зверобой продырявленный
(Սրոհունդազգիներ - Hypericaceae)

Բազմամյա, վերին մասում բարակ ցողուններով ճյուղավորվող խոտաբույս է 15-40 սմ բարձրության: Տերևները մանր են, հակադիր դասավորված, նեղ ձվաէլիպսաձև, ամբողջաեզր, լուսաթափանցիկ կետավոր գեղծերով: Ծաղիկները հնգատիպ են, վառ դեղին, խմբված բազմածաղիկ ծաղկաբույլերում: Պտուղը բազմասերմ տուփիկ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 900-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, անտառեզրերին, մարգագետիններում, գետահովիտների խոտածածկ լանջերին: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղատու բույս է: Օգտագործվում են ծաղիկները և տերևները, որոնցից ստացվող թուրմը և տարբեր դեղամիջոցները կիրառվում են որպես միզամուղ, հակաբորբոքային, վերքերը բուժող, մանրէասպան միջոց, ինչպես նաև վարակիչ բաց վերքերի, տրոֆիկ խոցերի, այրվածքների բուժման համար: Արտադրում է ֆիտոնցիդներ: Համեղ և օգտակար է սրոհունդի թեյը: Մեղրատու է:

Վահանապտեր արական

Dryopteris filix-mas (L.) Schott
Щитовник мужской
(Բազմոտիկազգիներ - Polypodiaceae)

Խոշոր պտեր է 30-120 սմ բարձրության: Կոճղամատը կարճ է և հաստ, ծածկված թխավուն թեփուկներով: Տերևները զարգացման սկզբում խխունջաձև ոլորված են, հետագայում՝ փետրաձև, մուգ կանաչ, ներքևից ջղերի երկարությամբ դասավորված սորուսներով՝ սպորանգիումների զետեղարաններով: Սպորները շատ մանր են, դարչնագույն, հասունանում են հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1500-2000 մ բարձրությունների վրա, անտառներում, խոնավ ստվերոտ տեղերում: Հաճախ առաջացնում է միատարր անանցանելի բուսուտներ: Հանդիպում է գրեթե բոլոր անտառային շրջաններում:

Դեղաբույս է: Կոճղարմատը պարունակում է տարբեր ֆլորոգլյուցիդներ և օրգանական թթուներ, որոնք մահացու են ժապավենաձև որդերի համար: Պատրաստուկներն օգտագործվում են գիտական բժշկության մեջ՝ միայն բժշկի հսկողությամբ: Գեղազարդային տեսակ է:

Թունավոր է:

▲ Սոխ հաղթության
© Sergey Banketov (www.plantarium.ru)

Սրտիկունդ խոցված
© Pavel Evseenkov (www.plantarium.ru)

Վահանապտեր արական
© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Վիկ (գյուլուլ) ցանկապատի

Vicia sepium L.
Горошек (вика) заборный
(Բակլազգիներ – Fabaceae)

Բազմամյա, թույլ կառչող ցողունով խոտաբույս է 40-70 սմ բարձրության: Տերևները կենտ փետրաձև են, մինչև 8 զույգ տերևիկներով, առանցքի վերջում ճյուղավորված բեղիկով: Ծաղիկները տարբեր գույնի են՝ բաց մանուշակագույն, կապտավուն կամ կարմրամանուշակագույն: Ծաղկաբույլը սակավածաղիկ ողկույզ է: Պտուղը երկար է, մերկ, հասունները՝ սև: Ծաղկում է մայիս-օգոստոսին, պտղաբերում՝ հուլիս-սեպտեմբերին:

Աճում է 700-2600 մ բարձրությունների վրա, թփուտներում, հետամտառային մարգագետիններում, բարձրախոտերում, այգիներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի, ինչպես նաև Արագածի, Գեղամի, Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Վիկի տարբեր տեսակներն արժեքավոր կերաբույսեր են: Պարունակում են սպիտակուցներ, վիտամիններ և այլն:

Վուշ (կտավատ) սրոհունդատերև

Linum hypericifolium Salisb.
Лен звероболистный
(Վուշազգիներ, կտավատազգիներ - Linaceae)

Բազմամյա խոտաբույս է 20-80 սմ բարձրության: Տերևները ծվանշտարաձև են, ցողունի վրա հերթադիր դասավորված: Ծաղիկները խոշոր են, բաց մանուշակագույն, կարճակոթ, խմբված հուրանաձև ծաղկաբույլերում: Պտուղը կլորավուն տուփիկ է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1600-2200 մ բարձրությունների վրա, անտառային բացատներում, անտառեզրերին, ենթալպյան մարգագետիններում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, Սևանի ֆլորիստիկական շրջաններում, ինչպես նաև Ջանգեզուրում:

Վուշը թելատու է, նաև՝ ձիթատու և դեղատու: Պարունակում է ճարպեր, գլյուկոզա, լիմին, լորձային նյութեր, վիտամիններ, ֆերմենտներ: Ձեթն օգտագործվում է որպես սնունդ, տարբեր քսուքների պատրաստման, աղեստամոքսային հիվանդությունների բուժման համար: Աղացած սերմերի թուրմն օգտագործվում է խոցերի, գաստրիտների բուժման և մարսողության բարելավման համար: Միամյա սովորական վուշը (*Linum usitatissimum* L.) որպես ձիթատու մշակվում է Հայաստանում:

Տատրակ (խոճկորիկ) սովորական

Tussilago farfara L.
Мать-и-мачеха
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, սողացող կոճղարմատով խոտաբույս է 10-30 սմ բարձրության: Ամբողջ բույսը ծածկված է սպիտակաթավ մազիկների խավով: Տերևները խոշոր են, երկարակոթ, կլորասրտաձև, եզրերից եռանկյունաձև մեծ ատամնավոր տերևաթիթեղով զարգանում են ծաղկումն ավարտելուց հետո: Ծաղիկները ոսկեդեղին են, խմբված զամբյուղ ծաղկաբույլում, եզրերինը՝ լեզվակավոր, կենտրոնականները՝ խողովակավոր: Պտուղը փոփոխվող սերմիկ է: Ծաղկում է ապրիլ-մայիսին, պտղաբերում՝ հունիս-հուլիսին:

Աճում է 600-1900 մ բարձրությունների վրա, անտառի ստորին սահմանի մոտ, գետերի հովիտներում, կավային լանջերի, փլվածքների վրա: Հանդիպում է Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Դեղաբույս է, նաև՝ ուտելի: Տերևները պարունակում են դառը գլիկոզիդներ, սապոնիններ, կարոտինոիդներ, ֆլավոնոիդներ, օրգանական թթուներ: Օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ որպես հակաբորբոքային, խորխաբեր, ախտահանող, հակաալերգային միջոց: Մեղրատու է:

▲ Վիկ ցանկապատի

© Lida Onishenko (www.plantarium.ru)

▲ Վուշ սրոհունդատերև

© Sergey Arevshatyan (www.plantarium.ru)

◀ Տատրակ սովորական

© WWF-Հայաստան/ Սիրանուշ Գալստյան

Տարկավան մուգ կարմիր

Tanacetum coccineum (Willd.) Grierson
Пижда багряная
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, հորիզոնական, փայտացող կոճղարմատով խոտաբույս է 50-70 սմ բարձրությամբ: Տերևները կրկնակի փետրածև են: Ծաղկաբույլերը՝ զամբյուղները խոշոր են, 1-ական ցողունների զագաթներին: Եզրային լեզվակավոր ծաղիկները բաց վարդագույնից մինչև մուգ կարմիր են, կենտրոնական խողովակավոր ծաղիկները՝ դեղին: Պտուղը երկայնակի կողերով սերմիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1500-2200 մ բարձրությունների վրա, ենթալպյան մարգագետիններում, խոտածածկ լանջերին, խոտհարքներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև Վերին Ախուրյանի և Արագածի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Միջատասպան է: Ծաղիկը պարունակում է պիրետրին, ցիներին և այլ թունավոր կենսաբանական ակտիվ նյութեր, որոնք ունեն ինսեկտիցիդ՝ միջատասպան հատկություն և կիրառվում է ամբարների և պահեստների, ինչպես նաև գյուղատնտեսության վնասատու միջատների դեմ պայքարելու համար: Նախկինում օգտագործվել է նաև որպես դեղատու միջոց մարդու աղիքային մակաբույծների դեմ պայքարելու համար: Գեղազարդային տեսակ է:

Թունավոր է:

Տափուռ վարդագույն

Lathyrus roseus Stev.
Чина розовая
(Բակլազգիներ – Fabaceae)

Բազմամյա, հաստացած կոճղարմատով խոտաբույս է 50-150 սմ բարձրությամբ: Տերևները կազմված են մեկ զույգ ձվաձև տերևիկներից, առանցքի վերջում սրածայրով վերջացող: Ծաղիկները վարդագույն պսակով են: Ծաղկակիրը 1-4 ծաղիկներով է: Պտուղն ունի է: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիսին:

Աճում է 1000-2300 մ բարձրությունների վրա, անտառներում: Հանդիպում է Իջևանի և Ապարանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Կերային բույս է: Միամյա տեսակներից մշակության մեջ տարածված են բազմաթիվ սորտեր: Սերմերից ստացվում է բուսական սոսինձ, որը կիրառվում է տարբեր բնագավառներում (նրբատախտակ պատրաստելիս, ավիացիայի և տեքստիլագործության մեջ):

Տելեկիա հրաշալի

Telekia speciosa (Schreb.) Baumg.
Телекия прекрасная
(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, հաստ կոճղարմատով խոտաբույս է 50-200 սմ բարձրությամբ: Արմատամերձ տերևները լայն ձվաձև են, երկար մեղ թևավոր կոթերով, ցողունայինները՝ ձվաձև, սրտաձև հիմքով, վերինները՝ նստադիր: Զամբյուղի եզրային ծաղիկները լեզվակավոր են, շատ երկար, ոսկեդեղին, կենտրոնիները՝ խողովակավոր, դեղին: Պտուղը գլանաձև, երկայնակի կողերով սերմիկ է: Ծաղկում է հունիս-հուլիսին, պտղաբերում՝ օգոստոսին:

Աճում է 1300-2100 մ բարձրությունների վրա, անտառազրեքին, անտառային բացատներում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի, Ապարանի, ինչպես նաև Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Գեղազարդային տեսակ է:

▲
Տարկավան մուգ կարմիր
© Andrey Lubchenko (www.plantarium.ru)

Տելեկիա հրաշալի
© Vasyi Heluta (www.plantarium.ru)
▼

▲
Տափուռ վարդագույն
© Vlarimir Dorofeyev

Փիփերթ (մոլոշ) արհամարիված

Malva neglecta Wallr.
Просвирник пренебреженный
(Փիփերթազգիներ – Malvaceae)

Միամյա կամ երկամյա խոտաբույս է 10-30 սմ բարձրության: Տերևները մատնաձև բլթակավոր են, երկար կոթուններով: Ծաղիկները մանր են, 5 բաց վարդագույն պսակաթերթերով, խմբված տերևների անութներում: Պտուղը կլորավուն է, տափակ, կազմված բազմաթիվ երկկամաձև սերմերից: Ծաղկում է ապրիլ-հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 500-1900 մ բարձրությունների վրա, բանջարանոցներում, այգիներում, ճանապարհների մոտ, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ուտելի բույս է: Երիտասարդ ընձյուղները և տերևներն օգտագործվում են սննդի մեջ:

Քեմոն (հայչաման, ճապուռ) սովորական

Carum carvi L.
Тмин обыкновенный
(Նեխուրազգիներ - Apiaceae)

Երկամյա կամ բազմամյա, իլիկանման հաստացած արմատով խոտաբույս է 30-70 սմ բարձրության: Տերևները երկարավուն ձվաձև ուրվագծով են, եռակի փետրաձև հատված: Ծաղկաբույլը բարդ հովանոց է կազմված 8-16 անհավասարակոթ հովանոցիկներից: Ծաղիկները մանր են, հնգատիպ, սպիտակ կամ բաց վարդագույն պսակաթերթերով: Պտուղն երկարավուն է, կազմված երկու մերկարպներից՝ կիսապտուղներից: Ծաղկում է հունիսին, պտղաբերում՝ հուլիս-օգոստոսին:

Աճում է 1200-2500 մ բարձրությունների վրա, լուսավոր անտառներում, անտառեզրերին, բացատներում, հետանտառային մարգագետիններում: Հանդիպում է Լոռու, Իջևանի Ապարանի և Սևանի, ինչպես նաև Դարեղեգիսի, Ջանգեզուրի և Մեղրու ֆլորիստիկական շրջաններում:

Ունի տնտեսական նշանակություն: Արժեքավոր համեմունք է սննդի և խմիչքների արտադրության համար: Եթերայուղն օգտագործվում է նաև որպես բուրավետացնող նյութ օժանելիքների, օժառի արտադրության մեջ: Դեղաբույս է: Պտուղներն օգտագործվում են աղեստամոքսային ուղու հիվանդությունների ժամանակ, իսկ դրանցից ստացվող եթերայուղը՝ նաև դեղերի բուրավետացման համար:

Քրքում հրաշալի

Crocus speciosus M. Bieb.
Шафран прекрасный
(Հիքիկազգիներ- Iridaceae)

Պալարասոխուկավոր խոտաբույս է 3-4 երկարավուն, նշտարաձև տերևներով: Ծաղիկները 1-ական են, ծագարաձև, խոշոր, վառ գունավորված՝ յասամանագույն կամ բաց մանուշակագույն: Պտուղը տուփիկ է: Ծաղկում է սեպտեմբեր-հոկտեմբերին, պտղաբերում՝ հոկտեմբեր-նոյեմբերին:

Աճում է 900-2800 մ բարձրությունների վրա, անտառում, անտառեզրերին, խոտածածկ լանջերին: Հանդիպում է Իջևանի, ինչպես նաև Գեղամի, Երևանի, Դարեղեգիսի և Ջանգեզուրի ֆլորիստիկական շրջաններում:

Կարող է կիրառվել որպես համեմունքային բույս: Ցանովի քրքումի բազմաճյուղ, վառ նարնջագույն սպին հանդիսանում է թանկարժեք քրքում (զաֆրան, շաֆրան) համեմունքը: Այն նաև դեղին ներկանյութ է: Գեղազարդային տեսակ է:

Փիփերթ արհամարիված ▶
© WWF-Հայաստան/
Սիրանուշ Գալստյան

Քենոն սովորական
© Sergey Appolonov (www.plantarium.ru)

Քրքուն հրաշալի
© WWF-Հայաստան/ Ալեքսանդր Մալխասյան

Օշինդր (բարձվենյակ) դառը

Artemisia absinthium L.

Полынь горькая

(Աստղածաղկազգիներ - Asteraceae)

Բազմամյա, յուրահատուկ հոտով խոտաբույս է 60-100 սմ բարձրության: Բույսի բոլոր մասերը ծածկված են մոխրաարծաթագույն գեղձային մազիկներով: Տերևները ձվաձև կլորավուն են, 2-3 անգամ փետրաձև հատված, ներքևիները՝ երկարակոթ, վերինները՝ նստադիր: Ձամբյուղները համարյա գնդաձև են, ներքև թեքված, կազմված դեղին խողովակավոր ծաղիկներից: Ծաղկաբույլը հուրան է: Պտուղը մուգ գույնի երկարավուն սերմիկ է: Ծաղկում է հունիս-օգոստոսին, պտղաբերում՝ հուլիս-սեպտեմբերին:

Աճում է մինչև 2000 մ և ավելի բարձրությունների վրա, մարգագետիններում, թփուտների մեջ, ճանապարհների եզրերին, բնակավայրերի մոտ, այգիներում, աղբոտ տեղերում: Հանդիպում է ամենուրեք Հայաստանի բոլոր ֆլորիստիկական շրջաններում:

Հայտնի դեղաբույս է: Պարունակում է յուրահատուկ նյութեր, այդ թվում արտեմիսին ֆլավոնոիդը, աբսինտոլոն եթերայուղը, աբսինտին և անաբսինտին լակտոնը և այլն: Հանդիսանում է խամազուլենի աղբյուր, որն օգտագործվում է գիտական բժշկության մեջ աղեստամոքսային ուղու հիվանդությունների բուժման համար:

◀ Օշինդր դառը

© WWF-Հայաստան/ Միրանուշ Գալստյան

Ալիքասունկ վարդագույն

Lactarius torminosus
Волнушка розовая, волнянка

Գլխարկն ունի 50-120 մմ տրամագիծ, վարդագույն է, կարմրավուն շրջաններով, ուռուցիկ, կենտրոնում՝ ծագարած, եզրերը՝ ներծաված, սկզբում՝ խոնավ թավշանման մակերեսով, հետո՝ թավոտությունը պահպանվում է միայն գլխարկի եզրերին: Ոտիկը գլանաձև է, 30-70 մմ երկարությամբ, սկզբում՝ ծակոտկեն, հետո՝ սնամեջ: Պտղամիսը սպիտակ է, պինդ և փխրուն, չարտահայտված հոտով, երբեմն սկիպիդարին նմանակող հոտով:

Աճում է կեչուտներում կամ խառը անտառների կեչիների տակ, հողի վրա, հաճախ մեծ խմբերով: Հանդիպում է հազվադեպ Տավուշի և Լոռու մազերում:

Պայմանական ուտելի սունկ է: Օգտագործվում է միայն աղ և թթու դրած, այն էլ 15-20 րոպե եփելուց և ջուրը թափելուց հետո:

Ականջասունկ սովորական

Pleurotus ostreatus
Вешенка обыкновенная

Գլխարկն ունի 50-200 մմ տրամագիծ, սպիտակավուն է, մոխրագույն կամ գորշ, ականջանման, հարթ և մերկ, խոնավ, սկզբում՝ ուռուցիկ, հետո՝ տափակ կամ լայն ծագարած, դեպի ներս ծավալած եզրերով: Ոտիկը 20-50 մմ է, անհավասար գլանաձև, մազմզոտ: Պտղամիսը սպիտակ է, սկզբում՝ մսալի, հետո՝ պինդ, թեթևակի կոշտավուն, առանց յուրահատուկ համ ու հոտի:

Աճում է սաղարթավոր խառը անտառներում կենդանի և մահացած ծառերի բների, կոճղերի վրա, կղմինդրածն դասավորված խմբերով, գրեթե ամբողջ տարվա ընթացքում: Հանդիպում է ամենուրեք:

Հաճելի ուտելի սունկ է: Օգտագործվում է վերամշակված, թթու դրած: Աճեցվում է նաև արդյունաբերական նպատակով:

Աղվեսասունկ սովորական

Cantharellus cibarius
Лисичка обыкновенная

Գլխարկի տրամագիծը 10-70 մմ է: Այն սկզբում ուռուցիկ և ձվադեղնագույն է, հետո՝ հարթ, հասունանալիս՝ ծագարած և դժգույն դեղին, ոլորված ալիքավոր եզրերով: Ոտիկը 30-60 մմ է, դեղին, անհավասարաչափ գլանաձև, ներքևում՝ նեղացող, վերևում՝ ավելի լայնացած: Պտղամիսը սպիտակ է կամ բաց դեղնավուն, մսալի, շատ պինդ, հաճելի սնկահոտով: Երբեք չի որդնում:

Աճում է մայիսից մինչև նոյեմբեր, փշատերև և լայնատերև անտառներում, մեծ խմբերով, հողի, թափված տերևների վրա, մամուռների մեջ:

Միջին որակի ուտելի սունկ է: Օգտագործվում է թարմ, չորացած և վերամշակված՝ աղ և թթու դրած:

▲ Ալիքաստունկ վարդագույն
© Boris Assyov (boletales.com)

▲ Ականջաստունկ սովորական
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Աղվեսաստունկ սովորական
© Boris Assyov (boletales.com)

Անձրևասունկ իսկական, մարգարիտային

Lycoperdon perlatum
Дождевик настоящий, жемчужный

Պտղամարմինը գուրզանման է, տանձաձև կամ կլորավուն, 20-90 մմ բարձրությամբ: Պտղատու վերին մասն ունի 20-50 մմ տրամագիծ, ստորին գլանաձև մասը՝ մինչև 20 մմ հաստությամբ: Սունկը սկզբում սպիտակ է, վերին մասը փշագորտնուկավոր, հասունանալիս դառնում է գորշավուն և հարթ: Հասունանալուց հետո չորացած պտղամարմնի գնդաձև մասի զագաթնային անցքից դուրս են գալիս փոշենման գորշավուն սպորները: Երիտասարդ սնկի պտղամարմինը սպիտակ է, սպունգանման, ունի հաճելի համ և հոտ:

Աճում է ամենուրեք, խառը անտառներում, անտառեզրերին, մարգագետիններում՝ հողի վրա մեծ խմբերով, հունիսից-նոյեմբեր:

Ուտելի բարձրորակ, սպիտակուցներով հարուստ, համեղ սունկ է, թեև ոչ այնքան հայտնի: Օգտագործվում են երիտասարդ պտղամարմինները, երբ դրանք սպիտակ են:

Բոխեսունկ մոխրագույն

Leccinum pseudoscabrum
Обабок серый

Գլխարկն ունի 80-140 մմ տրամագիծ: Այն լինում է տարբեր գույնի՝ դեղնագորշից մինչև սևավուն, կիսակլոր, հետո՝ բարձիկանման, կնճռոտ, թմբիկավոր, չոր եղանակին ճաքճքող մակերեսով: Ոտիկն ունի 50-130 մմ երկարություն, գլանաձև է, ներքևում՝ հաստացած, գլխարկի տակ՝ մեղացող: Պտղամիսը համեմատաբար փափուկ է, սպիտակ, ոտիկինը՝ թելավոր, կոշտ:

Աճում է լայնատերև, հիմնականում բոխու անտառներում, հունիսից մինչև հոկտեմբերի վերջ: Հանդիպում է հազվադեպ:

Ուտելի համեղ և սննդարար սունկ է: Օգտագործվում է թարմ և վերամշակված:

Դառնամատիտեղ անտառային

Russula vesca
Сыроежка съедобная

Գլխարկն ունի 40-120 մմ տրամագիծ: Այն տարբեր գույնի է՝ բաց դեղնավունից գորշ կարմրավուն, սկզբում կիսագնդաձև ուռուցիկ, հետո՝ հարթ ձագարաձև կենտրոնով, պտղամսից անջատվող պտղամաշկով: Ոտիկը 30-60 մմ է, գլանաձև, հիմքում՝ մեղացող, սնամեջ: Պտղամիսը փխրուն է, սպիտակ և մսալի: Երիտասարդ սնկերն անհոտ են, հետո՝ ծովատառեխին նմանակող հոտով:

Աճում է հիմնականում փշատերև, մաև լայնատերև անտառներում, մայիսից մինչև հոկտեմբեր: Հանդիպում է հաճախ: Պտղամարմիններն առատ են, հաճախ լինում են որդնած:

Ուտելի համեղ և սննդարար սունկ է: Օգտագործվում է վերամշակված, աղ և թթու դրած:

◀ Անձրևասունկ իսկական
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Բոխեսունկ մոխրագույն
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Դառնամատիտեղ
անտառային
© Sergey Kozlan

Խոզուկասունկ բարակ

Paxillus involutus
Свинуха тонкая

Գլխարկն ունի 40-120 մմ տրամագիծ: Այն ժանգագորշավուն կամ ձիթապտղագորշ է, ուռուցիկ, հետո՝ տափակ, կենտրոնում՝ ծագարած, սկզբում թավշային մակերեսով, հասունանալիս՝ մերկ և չոր: Ոտիկը գլանաձև է, հոծ, 30-60 մմ բարձրության: Պտղամիսը հյութալի է, խիտ, առանց հատուկ հոտի:

Աճում է ամենուրեք, լայնատերև, խառը և փշատերև անտառներում, հողի վրա, հունիսից մինչև նոյեմբեր: Կարելի է շփոթել շեկլիկի որոշ տեսակների հետ:

Մահացու թունավոր է:

Կաղնեսունկ սովորական, կապտուկ

Boletus luridus
Дубовик обыкновенный

Գլխարկն ունի 55-200 մմ տրամագիծ: Այն գորշ ձիթապտղագույն է կամ դեղնավուն, կիսակլոր, հետո՝ ուռուցիկ, թավշային մակերեսով: Ոտիկը տակառաձև է, հետագայում՝ գուրգանման, 40-150 մմ բարձրության: Պտղամիսը հաստ է, խիտ, առանց հատուկ համի և հոտի:

Աճում է հողի վրա, հիմնականում կաղնու անտառներում, մայիսից մինչև նոյեմբեր: Հանդիպում է հազվադեպ: Նման է թունավոր սատանայի սնկին:

Պայմանական ուտելի սունկ է: Օգտագործվում է միայն պտղամիսը 10-15 րոպե եռացնելուց հետո:

Կեչասունկ սովորական

Leccinum scabrum
Подберезовик обыкновенный

Գլխարկն ունի 50-150 մմ տրամագիծ, սկզբում կիսակլոր կամ զանգակաձև ուռուցիկ է, հետո՝ բարձիկանման: Կապված եղանակի հետ գլխարկի գույնը փոփոխական է՝ բաց դեղինից մինչև գորշ մոխրագույն, չոր եղանակին փայլուն է, խոնավ եղանակին՝ թեթևակի լորձոտ: Ոտիկը 80-170 մմ է, գլանաձև, վերևում՝ նեղացող, հիմքի մոտ՝ լայնացած: Պտղամիսը սպիտակ է, մսալի, պինդ, առանց հատուկ համ ու հոտի:

Աճում է լայնատերև և խառը անտառներում հողի վրա, հուլիսից մինչև նոյեմբերի վերջ: Հանդիպում է հազվադեպ Լոռու և Տավուշի մարզերում:

Ուտելի սունկ է, միջին որակի համային հատկություններով: Օգտագործվում է վերանշակված, չորացված, աղ և թթու դրած:

▲ Խոզուկասունկ բարակ
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Կաղնեսունկ սովորական
© Vyacheslav Stepanov (mycoweb.narod.ru)

Կեչասունկ սովորական ▶
© Boris Assyov (boletales.com)

Կոճղասունկ իսկական, աշնանային

Armillariella mellea
Опенок настоящий, осенний

Գլխարկն ունի 40-100 մմ տրամագիծ: Այն պղնձադեղին է կամ ժանգոտ գորշ՝ ծածկված գորշ թեփուկներով: Երիտասարդ սնկերի մոտ գլխարկը կիսագնդաձև է, հասունանալիս՝ ուռուցիկ, այնուհետև տափակ՝ կենտրոնում փոքրիկ թմբիկով: Ուտիկն ունի 50-200 մմ բարձրություն, գլանաձև է, ներքևում՝ հաստացած, գլխարկը և ոտիկը միացնող բամբականման ծածկոցի թաղանթային մնացորդով: Պտղամիսը սպիտակ է, տոփա, չարտահայտված հոտով:

Աճում է մեծ խմբերով փշատերև և լայնատերև անտառներում, ծառերի բների վրա: Բնափայտը քայքայող (քսիլոտրոֆ) սունկ է:

Ուտելի է միայն գլխարկը, որն ունի միջին որակի համային հատկանիշներ:

Հովանոցասունկ մեծ

Macrolepiota procera
Гриб-зонтик большой

Գլխարկն ունի 100-180 մմ տրամագիծ, երիտասարդների մոտ ծված է, հետո՝ հովանոցաձև, կենտրոնական թմբիկով, ծածկված դարչնագույն կամ մուգ դարչնագույն թեփուկներով: Ուտիկն երկար է, 150-400 մմ երկարության, գլանաձև, հիմքի մասում պալարանման հաստացումով, սկզբում բամբականման հոծ, հետո դառնում է սնամեջ: Գլխարկի պտղամիսը բամբականման է, ուտիկինը՝ թելանման փայտացող, ունի հաճելի համ ու հոտ:

Աճում է լայնատերև և փշատերև անտառներում, խոտածածկ լանջերի բաց տեղերում, հողի վրա, հուլիսից մինչև նոյեմբեր: Պտղամարմիններն առաջանում են 1-ական կամ խմբերով:

Ուտելի շատ համեղ սունկ է: Օգտագործվում են միայն երիտասարդ պտղամարմնի գլխարկները՝ թարմ կամ վերամշակված:

Ճանճասպան կարմիր

Amanita muscaria
Мухомор красный

Գլխարկն ունի 50-120 մմ տրամագիծ: Այն սկզբում գնդաձև է, հետո՝ ուռուցիկ, այնուհետև՝ տափակ, զուլավոր եզրերով: Գլխարկի մակերեսը վառ գույնի է՝ նարնջակարմիրից մուգ կարմիր, ծածկված հավասարաչափ դասավորված սպիտակ պուտերով՝ ընդհանուր ծածկոցի մնացորդներով: Ուտիկը գլանաձև է, 60-150 մմ բարձրության, հիմքի մոտ պալարաձև հաստացած: Պտղամիսը սպիտակ է, կաշվի տակ կարմրավուն:

Աճում է լայնատերև և փշատերև անտառներում, հողի վրա, օգոստոսից մինչև նոյեմբերի վերջը: Հանդիպում է հաճախ:

Բոլորին հայտնի է այս սունկի մահացու թունավոր հատկությունը: Թունավորման ախտանշաններն ի հայտ են գալիս շատ ուշ, երբ արդեն հնարավոր չէ փրկել տուժողին: Թունավորումն ընթանում է զգայախաբությամբ: Դրա համար էլ Սիբիրի ժողովուրդները՝ չուկչաները և կորյակներն այս սնկի եփուկից պատրաստել են հարբեցնող խմիչք և օգտագործել տոնախմբությունների ժամանակ:

Ճանճասպանի Հայաստանում տարածված բոլոր տեսակները թունավոր են:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

▲ Կոճղասունկ իսկական
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Հովանոցասունկ մեծ
© Boris Assyov (boletales.com)

▶ Ծանձասպան կարմիր
© Vyacheslav Stepanov (mycoweb.narod.ru)

Յուղասունկ այծային, իծասունկ

Suillus bovinus
Козляк, решетник

Գլխարկն ունի 40-110 մմ տրամագիծ: Այն բաց դեղնագորշից մինչև կարմրադեղին է, սկզբում՝ ուռուցիկ, հետագայում՝ տափակ, հազվադեպ գոգավոր կենտրոնով: Գլխարկի մակերեսը հարթ է, մերկ, խոնավ եղանակին՝ լորձոտ: Ոտիկը գլանաձև է, հոծ, ներքևում՝ հաստացած: Պտղամիսը խիտ է, բաց դեղին գույնի:

Աճում է հաճախ սոճու անտառներում, հունիսից մինչև նոյեմբեր, հողի վրա:

Ուտելի սունկ է, սակայն ավելի ցածրորակ, քան մյուս յուղասնկերը: Օգտագործվում է վերամշակված, ավելի համեղ է թթու դրած:

Յուղասունկ դեղին, իսկական

Suillus luteus
Масленок желтый, настоящий

Գլխարկն ունի 40-120 մմ տրամագիծ: Այն սկզբում կիսագնդաձև է, հետո՝ ուռուցիկ, հասունանալիս՝ բարձանման: Մակերեսը շոկոլադադարչնագույն է կամ դեղնագորշ՝ մանուշակագույն երանգով, պտղամսից հեշտությամբ անջատվող շատ լորձոտ կեղևով: Ոտիկն ունի 35-110 մմ բարձրություն, գլանաձև է, հոծ, գլխարկը ոտիկի հետ միացնող սպիտակ թաղանթային ծածկոցի սևադարչնագույն կամ մանուշակագույն օղակաձև մնացորդներով: Պտղամիսը փափուկ է, հյութալի թեթևակի թելանման, սկզբում սպիտակ, ապա լիմոնի դեղին:

Աճում է փշատերև անտառներում, ավազոտ հողերի վրա, մայիսից մինչև նոյեմբեր, հաճախ մեծ խմբերով: Շատ տարածված սունկ է:

Ուտելի, շատ համեղ, դյուրամարս և օգտակար սունկ է: Օգտագործվում է վերամշակված, իսկ ավելի հաճախ՝ աղ և թթու դրած:

Յուղասունկ հատիկավոր

Suillus granulatus
Масленок зернистый

Գլխարկն ունի 50-100 մմ տրամագիծ: Այն կիսագնդաձև է, հետո՝ ուռուցիկ, կարմրագորշ, հասունանալիս՝ դեղնավուն, մերկ, լորձոտ մակերեսով և պտղամսից հեշտությամբ անջատվող կեղևով: Ոտիկը 40-60 մմ է, գլանաձև, բաց դեղնավուն: Պտղամիսը սկզբում սպիտակավուն է, հետագայում դեղնավուն երանգով, հաճելի համով, գրեթե անհոտ:

Աճում է հիմնականում սոճուտներում, ինչպես նաև անտառեզրերին, հատատեղերում, անտառային ճանապարհների մոտ՝ հունիսից մինչև նոյեմբեր: Հանդիպում է հաճախ:

Հաճելի համով, ուտելի սունկ է: Օգտագործվում է վերամշակված, աղ և թթու դրած:

◀ Յուղասունկ այծային
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Յուղասունկ դեղին
© Boris Assyov (boletales.com)

◀ Յուղասունկ հատիկավոր
© Ivelina Assyova (boletales.com)

Շամպինիոն դաշտային

Agaricus arvensis
Шампиньон полевой

Գլխարկն ունի 50-150 մմ տրամագիծ, ամբողջությամբ սպիտակ է կամ կրեմագույն, մետաքսափայլ, սկզբում ձվաձև է, հետո՝ ուռուցիկ, հասունանալիս՝ հարթ: Երիտասարդ սնկերի մոտ գլխարկի եզրը և ոտիկը պատված են ընդհանուր ծածկոցով: Հետագայում ծածկոցը պատռվելիս երևում են սկզբում վարդագույն, հասունանալիս՝ մինչև սևադարչնագույն թիթեղները: Ոտիկը 40-80 սմ է, գլանաձև, ներքևում՝ հաստացած, վերին մասում՝ ծածկոցի օղակաձև մնացորդով: Պտղամիսը սպիտակ է, հասունանալիս՝ դեղնավուն, խիտ, պինդ, յուրահատուկ անիսոնի հոտով:

Աճում է ամենուրեք, մեծ խմբերով, մայիսից մինչև նոյեմբեր, բացատներում, մարգագետիններում: Շատ լավ է աճում ամառային արոտավայրերում, արածեցված զոմաղբակիր տեղերում: Կարելի է չփոթել թունավոր դեղնակաշի շամպինիոնի հետ, որի պտղամիսը վառ դեղին է, անդուր կարբոլային թթվի հոտով:

Բարձր որակի, հաճելի համով, սննդարար, ուտելի սունկ է: Սնկի արտադրության բնագավառում գրավում է առաջին տեղը: Արդյունաբերական նպատակով աճեցվում է նաև Հայաստանում:

Շարքասունկ մոխրագույն

Tricholoma portentosum
Рядовка серая

Գլխարկն ունի 40-100 մմ տրամագիծ, բաց կամ մուգ մոխրագույն է, սկզբում՝ բրգաձև ուռուցիկ, հետո՝ տափակ, կենտրոնում փոքրիկ թմբիկով, թեթևակի ալիքավոր եզրերով: Ոտիկը 50-100 մմ է, հոծ, սկզբում՝ սպիտակ, հետո՝ մոխրագույն: Պտղամիսը մսալի է, սպիտակ կամ դեղնամոխրագույն, ալրային հոտով:

Աճում է փշատերև, հիմնականում սոճու անտառներում, հողի վրա, հոկտեմբերից մինչև դեկտեմբեր, ամենուրեք:

Ուտելի համեղ սունկ է: Օգտագործվում է վերամշակված և աղ ու թթու դրած:

Հեկլիկ դելիկատեսային

Lactarius deliciosus
Рыжик деликатесный

Գլխարկն ունի 50-150 մմ տրամագիծ: Այն դեղնա- կամ աղյուսա-մարմջագույն է, մուգ ժանգոտ համակենտրոն շրջաններով, սկզբում՝ ուռուցիկ ներս թեքված եզրերով, թավշյա մակերեսով, հետագայում՝ կենտրոնում սեղմված, թեթևակի ձագարաձև, հարթ մակերեսով: Ոտիկը գլանաձև է 30-70 սմ բարձրության: Պտղամիսը փխրուն է, սպիտակ կամ մուրբ դեղնավուն, պարունակում է կաթնահյութ:

Աճում է փշատերև անտառներում, հողի վրա, հուլիսից մինչև նոյեմբեր: Հաղիպում է հաճախ:

Ուտելի, բարձրորակ հատկանիշներով օժտված, հաճելի համով և մրգային հոտով սունկ է: Օգտագործվում է թարմ, վերամշակված, աղ և թթու դրած:

◀ Շամպինիոն դաշտային
© WWF-Հայաստան/
Սիրանուշ Գալստյան

◀ Շեկլիկ դեղիկատեսային
© Vyacheslav Stepanov
(mycoweb.narod.ru)

Սպիտակ սունկ, թնջուկ

Boletus edulis

Белый гриб, боровик

Գլխարկը 60-250 մմ տրամագծով է, վերևից՝ հարթ կամ կնճռոտ, սպիտակ, հետագայում դարչնագույն կամ մուգ գորշ, ներքևից՝ սպիտակ, հետագայում բաց դեղնավուն, ավելի ուշ՝ ծիթապտղագույն կանաչ: Ոտիկը 70-120 մմ երկարության, տակառաձև, հետագայում՝ գուրգանման: Պտղամիսը սպիտակ է, պինդ, հաճելի համով և սնկային հոտով:

Աճում է հողի վրա, ամռանից մինչև նոյեմբեր, հիմնականում փշատերև անտառներում, նաև լայնատերև և խառը անտառներում: Ունի բազմաթիվ ձևեր, որոնցից տարածված են մի քանիսը: Հանդիպում է հազվադեպ: Հնարավոր է շփոթել լեղասնկի հետ, որն ունի դառը համ և պիտանի չէ ուտելու համար:

Ուտելի համեղ և սննդային բարձրարժեք սունկ է: Ընդհանրապես համարվում է ամենալավ ուտելի սունկը: Օգտագործվում է վերամշակված, աղ և թթու դրած, ինչպես նաև չորացված: Ունի բուժիչ հատկություն:

Գրանցված է Հայաստանի Կարմիր գրքում որպես «խոցելի տեսակ» (VU կատեգորիա):

▲
Սպիտակ սուճն
© Vyacheslav Stepanov (mycoweb.narod.ru)

Գրականություն

1. «Անտառի օգտագործման այլընտրանքային ձևերը, մասնավոր սեկտորի և տեղական բնակչության համար անտառային պաշարների հասանելիությունը, պիլոտային ծրագրեր ուղղված անտառների կայուն օգտագործմանը և համայնքների կենսամիջոցների բարելավմանը» հաշվետվություն: 2010 թ.: WWW հայաստանյան մասնաճյուղ:
2. Ասլանյան Ա., Գրգեարյան Յ. Հայկական ՍՍՀ աշխարհագրական անունների բառարան: Երևան, 1981:
3. Գաբրիելյան Վ. և ուրիշներ. Անտառը և նրա նշանակությունը Հայաստանի լեռնային պայմաններում: Երևան, 2001:
4. Հայաստանի բնաշխարհ: Հանրագիտարան: 2006:
5. Հայաստանի Հանրապետության Կարմիր գիրք (բարձրակարգ բույսեր և սնկեր): Երկրորդ հրատարակություն: Երևան, 2010:
6. ՀՀ Անտառային օրենսգիրք, 2005:
7. Ղազարյան Ռ. Բուսանունների բառարան. հայերեն – լատիներեն – ռուսերեն - անգլերեն- ֆրանսերեն - գերմաներեն: Երկրորդ հրատարակություն: Երևան, 2002:
8. Թորոսյան Ա. Հայաստանի դեղաբույսերը: Երևան, 1983:
9. Варданян Ж. А. Деревья и кустарники Армении в природе и культуре. Ереван 2003.
10. Гринкевич Н. И. (ред.). Лекарственные растения, Справочное пособие. Москва, 1991.
11. Галстян С. Р. Памятник природы “ Мшистая скала Гетаовита. Флора, растительность, растительные ресурсы Армении. 2009. Вып. 17. с. 93-94.
12. Горленко М. В. (ред.). Жизнь растений. Грибы. 2. Москва, 1976.
13. Гроссгейм А. А. Определитель растений Кавказа. Москва, 1949.
14. Гроссгейм А. А. Растительные ресурсы Кавказа. Баку, 1946.
15. Дермек. А. Грибы. Братислава, 1989.
16. Мулкиджанян Я. И., Арборифлора Армянской ССР (деревья и кустарники). Автореф. докт. дис., Ереван, 1969.
17. Тахтаджян А. Л., Флора Армении, 1. Ереван, 1954.
18. Тахтаджян А. Л. (ред.), Флора Армении, 2-8. Ереван, 1956-1987.
19. Тахтаджян А. Л. (ред.), Флора Армении. 9, 10. Koeltz Scientific Books. Liechtenstein, 1995, 2001.
20. Тахтаджян А. Л. (ред.), Флора Армении. 11. Liechtenstein, 2010.
21. Тахтаджян А. Л. (ред.), Жизнь растений. Цветковые растения. 5(1), 5(2), 6. Москва, 1980, 1981, 1982.
22. Ханджян Н. С., Шарбатян М. И., Флора Дилижанского заповедника. Ереван 1999
23. Черепанов С. К. Сосудистые растения России и сопредельных государств. С.-Петербург, 1995.
24. Шретер А. И. и др., Лекарственная флора Кавказа. Москва, 1979.
25. Khanjyan N.S., Specially Protected Nature Areas of Armenia. Yerevan, 2004.
26. <http://www.hayantar.am>

ՀԱՎԵԼՎԱԾՆԵՐ

Հավելված 1.

«Հայանտառ» ՊՈԱԿ-ի անտառտնտեսությունները

	Անտառ- տնտեսության անվանումը	Ընդհանուր տարածք (հա)	Անտառա- ծածկ տա- րածք (հա)	Մարզ	Հասցե/հեռախոս
1	Գուգարքի	30221	22323,7	Լոռի	Լոռու մարզ, ք. Վանաձոր, Բուսաբանական 1 փ. Հեռ. 0-322 2 21 50
2	Դսեղի	15330	14505,2	Լոռի	Լոռու մարզ, գ. Դսեղ Հեռ. 0-253 5 96 89
3	Լալվարի	26837	24339,5	Լոռի	Լոռու մարզ, ք. Ախթալա Հեռ. 0-253 2 20 46
4	Ջիլիգայի	15292	13851,1	Լոռի	Լոռու մարզ, ք. Շամլուղ
5	Ստեփանավանի	6665	5674,9	Լոռի	Լոռու մարզ, ք. Ստեփանավան Հեռ. 0-256 2 22 89
6	Տաշիրի	6860	5105,2	Լոռի	Լոռու մարզ, ք. Տաշիր Հեռ. 0-254 2 15 87
7	Արծվաբերդի	42837	38664,2	Տավուշ	Տավուշի մարզ, ք. Բերդ Հեռ. 0-267 2 12 83
8	Իջևանի	25512	20955,8	Տավուշ	Տավուշի մարզ, գ. Այգեհովիտ Հեռ. 0-267 2 12 83
9	Նոյեմբերյանի	29254	27001,1	Տավուշ	Տավուշի մարզ, գ. Կողբ Հեռ. 0-266 2 39 20
10	Սևքարի	20484	18236,5	Տավուշ	Տավուշի մարզ, գ. Աճարկուտ Հեռ. 0-263 6 13 13
11	Ճամբարակի	9022	6547,2	Գեղարքունիք	Գեղարքունիքի մարզ, ք. Ճամբարակ, Տիգրան Մեծի 8 Հեռ. 0-265 2 20 64
12	Արագածոտնի	12629	5215	Արագածոտն	Արագածոտնի մարզ, ք. Ապարան Հեռ. 0-252 2 46 93
13	Գյումրիի	12629	5215	Շիրակ	Շիրակի մարզ, ք. Գյումրի, Վ. Սարգսյան 16 Հեռ. 0-312 5 50 45
14	Կապանի	38459	35082	Սյունիք	Սյունիքի մարզ, գ. Սյունիք Հեռ. 0-285 6 09 38
15	Սյունիքի	16530	12845,1	Սյունիք	Սյունիքի մարզ, ք. Գորիս, Նոր Կյանք փող., 2-րդ նրբանցք Հեռ. 0-284 2 21 20
16	Սիսիանի	5420	2063,4	Սյունիք	Սյունիքի մարզ, ք. Սիսիան Հեռ. 0-2830 65 00
17	Հրազդանի	22618,42	15068	Կոտայք	Կոտայքի մարզ, գ. Զրառատ Հեռ. 0-223 6 08 58
18	Վայոց ձորի	15050,96	7656,2	Վայոց ձոր	Վայոց ձորի մարզ ք. Եղեգնաձոր, Անդրանիկի 41 Հեռ. 0-281 2 43 94
19	Երևանի	619,9	-	Երևան	Երևան, Ա. Արմենակյան 129 Հեռ. 65 37 24

Բույսեր

Ագռավագի հասկանման 66	Գյուլուլ 110
Ադիանտազգիներ 66	Գնարբուկ խոշորաբաժակ 74
Ադիանտում վեներայի վարս 17, 66	Գնարբուկազգիներ 70, 74
Ազնվամորի 12, 50	Գոճմակազգիներ 30
Ալոճենի 56	Գորտնուկազգիներ 48, 66, 94
Ալպիական վարդ 52	Դաղձ երկարատերև 74
Ակքանազգիներ 82	Դամբուլ 56
Աղտորազգիներ 30, 56, 58	Դանդուռ բանջարանոցային 76
Այծատերևազգիներ 28, 32, 62	Դանդուռազգիներ 76
Այծուղի 12, 62	Դաշտավուկ կաղնուտային 76
Անանուխ 74	Դաշտավուկազգիներ 76
Առյուծագի սովորական 66	Դափնյակ սովորական 30
Առյուծատունկ 66	Դժնիկ 13
Առվույտ 80	Դժնիկ լուծողական 30
Ասպիրակ 13	Դժնիկազգիներ 26, 30, 62
Ասպիրակ աղեղնաեզր 24	Դիոսկորեազգիներ 90
Ասպլեն կովալեզվային 68	Դրախտածառ սովորական 13, 30
Ասպլենազգիներ 68	Եզան լեզու 104
Աստղաբույս ամենամեծ 68	Եղեսպակ կաչուն 76
Աստղագազար արևելյան 68	Եղերդակ սովորական 40, 78
Աստղածաղկազգիներ 78, 80, 84, 88, 90, 92, 102, 104, 110, 112, 116	Եղինջ երկտուն 78
Ավելուկ գանգուր 70	Եղինջազգիներ 78
Ավելուկ թթվաշանման 70	Եղջերառվույտ 80
Արալիազգիներ 26	Եղջերափուլ 30
Արյունխմիկ դեղատու 70	Երեկորմիկ 78
Արոսենի սովորական 24	Երեքնուկ մարգագետնային 80
Արջատիսլենի 15, 60	Երիցուկ դեղատու 80
Արջտակ գարնանային 70	Երիցուկ երիցուկանման 80
Արևքուրիկ 108	Զգայնուկ սովորական 80
Բազմոտիկ սովորական 72	Զիվան հսկայական 82
Բազմոտիկազգիներ 72, 108	Զկռենի 13
Բալենի մահալեբի 24	Զկռենի գերմանական 32
Բալզամիկազգիներ 80	Զղրենի 32
Բակլազգիներ 80, 82, 110, 112	Զվիրակ 84
Բաղեղ սովորական 26	Էբենազգիներ 38
Բասբայջ 72	Ընկուզազգիներ 32
Բարդի դողդոջուն 26	Ընկուզենի 12
Բարձվենյակ 116	Ընկուզենի սովորական 32
Բեկտենի լաստենիանման 26	Թագուհի մարգագ 24
Բզենի 40	Թանթրվենի սև 32
Բոխի 12, 13, 30	Թեղազգիներ 34
Բոխի արևելյան 12, 28	Թեղի 12, 13
Բոխի սովորական 12, 28	Թեղի էլիպսաձև 34
Գալլուկ սովորական 72	Թզազգիներ 34
Գետնաբաղեղ բաղեղանման 72	Թզենի 13
Գետնամորի անտառային 74	Թզենի սովորական 34
Գերիմաստի 28	Թիթեռնիկախտկործ կանաչածաղիկ 82
Գիհի բազմապտուղ 12, 28	Թխենի 12
Գիհի գարշահոտ 12, 13, 16, 28	Թխենի սովորական 34
Գիշերային մանուշակ 78	Թխկազգիներ 36
Գիսակ աստղկավարս 17, 66	Թխկի 12, 13
	Թխկի դաշտային 36
	Թխկի Տրաուտվետերի 36
	Թոփփուլ 102

Թունաթափազգիներ 52
 Թրթնջուկ 70
 Ժանտափուշ 62
Իլենազգիներ 36
 Իլենի լայնատերև 36
 Իծամորի 74
 Իշառվույտ դեղատու 82
 Լերկաբշտիկ մոծակային 84
Լորենազգիներ 36
 Լորենի 12
 Լորենի կովկասյան 36
 Լորենի սրտաձև 36
 Խաղող անտառային 38
Խաղողազգիներ 38
 Խատուտիկ դեղատու 84
Խլածաղկազգիներ 98
 Խնդակ 102
 Խնկածաղիկ սովորական 84
 Խնկենի 56
 Խնձորենի 12, 50
 Խնձորենի արևելյան 38
 Խոլորձ արական 86
Խոլորձազգիներ 82, 84, 86
 Խոճկորիկ 110
 Խոռն 64
Խուլեղինջազգիներ 64, 66, 72, 74, 76, 84, 90, 102

 Խուրենի 36
 Խուրմա 13
 Խուրմա արևելյան 38
 Խուրմա ճապոնական 38
 Խուրմա սովորական 38
 Ծիծեռնախոտ 86
 Ծնեբեկ 86
 Ծնեփակ դեղատու 86
Ծնեփակազգիներ 86
Ծորենազգիներ 40
 Ծորենի սովորական 40
 Ծորթին 90
 Ծտապաշար 94
 Ծտի խնձոր 24
 Ծփի 34
Կակաչազգիներ 86
 Կաղամախի 12, 26
Կաղամբազգիներ 78, 94
 Կաղնի 12, 13, 16, 17, 30, 70, 78
 Կաղնի խոշորառեջ 40
 Կաղնի վրացական 28, 40
Կանեփազգիներ 72
 Կանթեղախոտ մեծ 86
 Կատվալեզու եռաբաժան 88
 Կատվախոտ դեղատու 88
Կատվախոտազգիներ 88
 Կարմրածառ 15, 40
Կենազգիներ 40
 Կենի հատապտղային 14, 15, 40
Կեչազգիներ 42
 Կեչի 12

 Կեչի Լիտվինովի 42
Կիպարիսազգիներ 28
 Կծոխուր 40
 Կղմուղ բարձր 88
 Կնքաբույս սովորական 90
 Կոծոծ 90
Կոկոռազգիներ 42, 44
 Կոկոռենի 12
 Կոկոռենի թեքված 42
 Կորթին պարտեզային 90
 Կորնգան 80
 Կռատուկ երեսնակ 90
Կռոնազգիներ 42
 Կռոնի փետրավոր 42
 Կտավատ 110
Կտավատազգիներ 110
 Կտտկենի 32
 Կույսարմատ 90
 Կուսածաղիկ խոտային 92
 Հագարատերևուկ սովորական 92
Հակինթազգիներ 98, 104
 Հաղարջենի 12
 Հաղարջենի Բիբերշտեյնի 44
Հաճարազգիներ 40, 44
 Հաճարենի 12
 Հաճարենի արևելյան 44
 Հայչաման 114
Հապալասազգիներ 44
 Հապալասենի մրտենական 44
 Հասմիկ 13
 Հասմիկ թփուտային 46
 Հավածաղիկ 80
Հավամրգազգիներ 52
 Հավկտենի 98
 Հարսնախոտ 92
 Հացենի 12
 Հացենի բարձր 46
 Հինածաղիկ 80
 Հիրիկ ցանցավոր 94
Հիրիկազգիներ 94, 114
 Հողմածաղիկ կովկասյան 94
Հոնազգիներ 46, 48
 Հոնի սովորական 46
 Հովվամախաղ սովորական 94
Հովտաշուշանազգիներ 106
 Հոտոտ 48
 Հումուլ 72
 Հուրանախոտ 76
 Ձիածետ դաշտային 96
Ձիածետազգիներ 96
Ձիթենազգիներ 46, 58
 Ձմեռնածաղիկ անդրկովկասյան 96
 Ղաժի 28
 Ղանթափար 82
 Ղանձիլ 108
 Ղմի 100
 Ճագոմ 50
 Ճապկի հարավային 48
 Ճապուռ 114

ճարձատուկ 78
 Մահամորմ բելլադոննա 96
 Մամխի 56
 Մամրիչ խաղողատերև 48
 Մամրիչ հարավային 48
 Մանդակ 68
 Մասրենի շնային 48
 Մատիտեղ ճնճղուկի 98
Մատիտեղազգիներ 70, 98
 Մատնածաղիկ 98
 Մատնոցախոտ 76
 Մատնոցուկ ժանգոտ 98
Մելանթազգիներ 106
 Մկնաստի սիբիրյան 98
 Մղամուծ սպիտակ 50
 Մոլոշ 114
 Մոշենի թխակապույտ 12, 50
Մորմազգիներ 92, 96
 Մոռենի ազնիվ 50
 Մրվան 88
 Մրտավարդ կովկասյան 16, 17, 52
 Նարնջափայտ 30
Նեխուրազգիներ 68, 100, 106, 114
Նոնազգիներ 52
 Նոնենի 13
 Նոնենի սովորական 52
 Նվիկ արևելյան 100
Նվիկազգիներ 100
 Շամի 58
 Շիկատակ 96
 Շլորենի 56
Շնմեռուկազգիներ 92
 Շրջափյուս հունական 52
 Շուշան հայկական 100
Շուշանազգիներ 100
 Շուշանբանջար ոսկեգօծ 100
 Շուշանբանջար սոխուկավոր 100
Շքանարգիզազգիներ 96
 Ողկուզակ կովկասյան 102
 Ոգնագլխիկ գնդագլուխ 102
 Որթ 38
 Ործարմատ 86
 Չիչխան դժնիկանման 13, 54
 Չմենի 13
 Չմենի ամբողջանգր 54
 Պատրինջ դեղատու 102
 Պարիլյակ բարձր 54
Պարիլյակազգիներ 54
 Պետասիտես հիբրիդային 104
 Պիստակենի բթատերև 13, 56
 Պուշկինիա մկնաստխանման 104
 Ջղախոտ մեծ 104
Ջղախոտազգիներ 104
 Ջոնջուլենի 42
 Ջոք սպիտակ 106
 Սալորենի 12
 Սալորենի փռված 56
 Սալորենի տնային 56
 Սալորենի փշոտ 56
Սապատազգիներ 102

Սզնի 13
 Սզնի հնգասունակ 56
 Սիբեխ սովորական 106
 Սինդրիկ արևելյան 106
 Սխտոր 108
 Սմախ դաբաղային 58
 Սոխ հաղթության 108
 Սոխ սովորական 108
Սոխազգիներ 108
 Սողոմոնի կնիք 106
Սոճազգիներ 58
 Սոճի 13, 16
 Սոճի Բանքսի 15
 Սոճի Կոխի 58
 Սոսի արևելյան 17
 Սրնգենի սովորական 58
 Սրոհունդ խոցված 108
Սրոհունդազգիներ 108
 Վահանապետեր արական 108
Վարդազգիներ 24, 32, 34, 38, 48,
 50, 54, 56, 60, 70, 74
 Վիկ ցանկապատի 110
 Վուշ սովորական 110
 Վուշ սրոհունդատերև 110
Վուշազգիներ 110
 Տանձենի 12, 50
 Տանձենի կովկասյան 60
 Տանձենի սովորական 60
 Տատրակ սովորական 40, 110
 Տարկավան մուգ կարմիր 112
 Տափուլոռ վարդագույն 112
 Տելեկիա հրաշալի 112
 Տերևատ 30
Տխիլազգիներ 28, 60
 Տխլենի ծառային 15, 60
 Տխլենի սովորական 12, 60
 Տկողին 60
 Ցախակեռաս բուրավետ 62
 Ցախակեռաս կովկասյան 62
 Ցախակեռաս վրացական 62
 Ցաքի 13
 Ցաքի փշոտ 62
 Ցրպտկի 54
 Ցրտենի 28
Ուռազգիներ 26, 62
 Ուռենի այծի 62
 Ուրց անդրկովկասյան 64
 Փաթթուկ 52
 Փիփերթ արհամարհված 114
Փիփերթազգիներ 114
Փշատազգիներ 54, 64
 Փշատենի նեղատերև 64
 Փշարմավ 54
Փոկածաղկազգիներ 50
 Փռնի կովկասյան 13, 64
Փռնիազգիներ 64
 Քարառվույտ 80
 Քեմոն սովորական 114
 Քրքում հրաշալի 114
 Օշինդր դառը 116

ՍՈՒՆԵՐ

Ալիքասունկ վարդագույն	118	Կեչասունկ սովորական	122
Ականջասունկ սովորական	118	Կոճղասունկ իսկական, աշնանային	124
Աղվեսասունկ սովորական	118	Հովանոցասունկ մեծ	124
Անձրևասունկ իսկական, մարգարտային	120	Ճանճասպան կարմիր	124
Բոխեսունկ մոխրագույն	120	Յուղասունկ այծային	126
Դառնամատիտեղ անտառային	120	Յուղասունկ դեղին, իսկական	126
Թնջուկ	130	Յուղասունկ հատիկավոր	126
Իծասունկ	126	Շամպինիոն դաշտային	128
Խոզուկասունկ բարակ	122	Շարքասունկ մոխրագույն	128
Կաղնեսունկ սովորական	122	Շեկլիկ դեղիկատեսային	128
Կապտուկ	122	Սպիտակ սունկ	130

Բույսեր

Acer 12	Cerasus mahaleb 24
Acer campestre 36	Chaerophyllum aureum 100
Acer trautvetteri 36	Chaerophyllum bulbosum 100
Aceraceae 36	Chelidonium majus 86
Achillea millefolium 92	Cichorium intybus 40, 78
Actaea spicata 66	Clematis orientalis 48
Adiantaceae 66	Clematis vitalba 48
Adiantum capillus-veneris 17, 66	Convallariaceae 106
Alliaceae 108	Cornaceae 46, 48
Allium cepa 108	Cornus mas 46
Allium sativum 108	Coronilla 80
Allium victorialis 108	Corylaceae 28, 60
Amaryllidaceae 96	Corylus avellana 12, 60
Anacardiaceae 30, 56, 58	Corylus column 15, 60
Anemone caucasica 94	Cotinus coggygria 13, 30
Apiaceae 68, 100, 106, 114	Cotoneaster 13
Apocynaceae 92	Cotoneaster integerrimus 54
Araceae 100	Crataegus 13
Araliaceae 26	Crataegus pentagyna 56
Arctium lappa 90	Crocus speciosus 114
Artemisia absinthium 116	Cupressaceae 28
Arum orientale 100	Cyclamen vernal 70
Asclepiadaceae 52	Daphne mezereum 30
Asparagaceae 86	Dictamnus caucasicus 102
Asparagus officinalis 86	Digitalis ferruginea 98
Aspleniaceae 68	Dioscoreaceae 90
Asplenium scolopendrium 68	Diospyros kaki 38
Astrantia maxima 68	Diospyros lotus 13, 38
Asteraceae 78, 80, 84, 88, 90, 92, 102, 104, 110, 112, 116	Dipsacaceae 82
Astrodaucus orientalis 68	Driopteris filix-mas 108
Atropa bella-donna 96	Ebenaceae 38
Balsaminaceae 80	Echinops sphaerocephalus 102
Berberidaceae 40	Elaeagnaceae 54, 64
Berberis vulgaris 40	Elaeagnus angustifolia 64
Betula 12	Equisetaceae 96
Betula litwinowii 42	Equisetum arvense 96
Betulaceae 42	Ericaceae 52
Bidens tripartita 88	Euonymus latifolia 36
Brassicaceae 78, 94	Fabaceae 80, 82, 110, 112
Canabaceae 72	Fagaceae 40, 44
Caprifoliaceae 28, 32, 62	Fagus 12
Capsella bursa-pastoris 94	Fagus orientalis 44
Caricaceae 34	Falcaria vulgaris 106
Carum carvi 114	Ficus carica 13, 34
Carpinus 12, 28	Fragaria vesca 74
Carpinus betulus 12, 28	Frangula alnus 26
Carpinus orientalis 12, 28	Fraxinus 12
Celastraceae 36, 64	Fraxinus excelsior 46
Celtidaceae 64	Galanthus transcaucasicus 96
Celtis caucasica 13, 64	Glechoma hederacea 72
Cephalaria gigantea 82	Grossularia 12
	Grossularia reclinata 42
	Grossulariaceae 42, 44

Gymnadenia conopsea 84
 Hedera helix 26
 Hesperis matronalis 78
 Hippophae rhamnoides 13, 54
 Humulus lupulus 72
Hyacinthaceae 98, 104
Hypericaceae 108
 Hypericum perforatum 108
 Impatiens noli-tangere 80
 Inula helenium 88
Iridaceae 94, 114
 Iris reticulata 94
 Jasminum 13
 Jasminum fruticans 46
Juglandaceae 32
 Juglans 12
 Juglans regia 32
 Juniperus foetidissima 12, 28
 Juniperus polycarpus 12, 28
Lamiaceae 64, 66, 72, 74, 76, 84, 90, 102
 Lathyrus roseus 112
 Leonurus cardiaca 66
 Ligustrum vulgare 58
Liliaceae 100
 Lilium armenum 100
Linaceae 110
 Linum hypericifolium 110
 Linum usitatissimum 110
 Lonicera caprifolium 62
 Lonicera caucasica 62
 Lonicera iberica 62
 Lotus 80
 Malus 12
 Malus orientalis 38
Malvaceae 114
 Malva neglecta 114
 Matricaria matricarioides 80
 Matricaria recutita 80
 Medicago 80
Melanthaceae 106
 Melilotus officinalis 82
 Melissa officinalis 102
 Mentha longifolia 74
 Mespilus germanica 13, 32
Oleaceae 46, 58
 Onobrychis 80
Orchidaceae 82, 84, 86
 Orchis mascula 86
 Origanum vulgare 84
 Padus 12
 Padus avium 34
 Paliurus 13
 Paliurus spina-christi 62
Papaveraceae 86
 Petasites hybridus 104
 Periploca graeca 52
 Physalis alkekengi 92
Pinaceae 58
 Pinus 13
 Pinus banksiana 15
 Pinus kochiana 58
 Pistacia mutica 13, 56
Plantaginaceae 104
 Plantago major 104
 Platanthera chlorantha 82
 Platanus orientalis 17
 Poa nemoralis 76
Poaceae 76
Polygonaceae 70, 98
 Polygonatum orientale 106
 Polygonum aviculare 98
Polypodiaceae 72, 108
 Polypodium vulgare 72
 Portulaca oleracea 76
Portulacaceae 76
 Populus tremula 12, 26
Primulaceae 70, 74
 Primula macrocalyx 74
 Prunus 12
 Prunus divaricata 56
 Prunus domestica 56
 Prunus spinosa 56
 Punica granatum 13, 52
Punicaceae 52
 Puschkinia scilloides 104
 Pyrus 12
 Pyrus caucasica 60
 Pyrus communis 60
 Quercus 12
 Quercus iberica 28, 40
 Quercus macranthera 40
Ranunculaceae 48, 66, 94
Rhamnaceae 26, 30, 62
 Rhamnus 13
 Rhamnus catartica 30
 Rhododendron caucasicum 16, 52
 Rhus coriaria 58
 Ribes 12
 Ribes biebersteinii 44
 Rosa canina 48
Rosaceae 24, 32, 34, 38, 48, 50, 54, 56, 60, 70, 74
 Rubus caesius 12, 50
 Rubus idaeus 12, 50
 Rumex acetoselloides 70
 Rumex crispus 70
Rutaceae 102
Salicaceae 26, 62
 Salix caprea 12, 62
 Salvia glutinosa 76
 Sambucus nigra 32
 Sanguisorba officinalis 70
 Satureja hortensis 90
 Scilla siberica 98

Scrophulariaceae	98
Smilacacea	54
Smilax excelsa	54
Solanaceae	92, 96
Sorbus aucuparia	24
Spiraea	13
Spiraea crenata	24
Staphylea pinnata	42
Staphyleaceae	42
Swida australis	48
Tamus communis	90
Tanacetum coccineum	112
Taraxacum officinale	84
Taxaceae	40
Taxus baccata	14, 40
Telekia speciosa	112
Thymelaeaceae	30
Thymus transcaucasicus	64
Tilia	12
Tilia caucasica	36
Tilia cordata	36
Tiliaceae	36
Trifolium pretense	80
Tussilago farfara	40, 110
Ulmaceae	34
Ulmus	12
Ulmus eliptica	34
Urtica dioica	78
Urticaceae	78
Vacciniaceae	44
Vaccinium myrtillus	44
Valeriana officinalis	88
Valerianaceae	88
Veratrum album	106
Viburnum lantana	28
Vicia sepium	110
Vinca herbacea	92
Viscaceae	50
Viscum album	50
Vitaceae	38
Vitis sylvestris	38

Սնկեր

Agaricus arvensis	128	Lycoperdon perlatum	120
Amanita muscaria	124	Macrolepiota procera	124
Armillariella mellea	124	Paxillus involutus	122
Boletus edulis	130	Pleurotus ostreatus	118
Boletus luridus	122	Russula vesca	120
Cantharellus cibarius	118	Suillus bovinus	126
Lactarius deliciosus	128	Suillus granulatus	126
Lactarius torminosus	118	Suillus luteus	126
Leccinum pseudoscabrum	120	Tricholoma portentosum	128
Leccinum scabrum	122		

Բույսեր

Адиантум венерин волос 66	Кизил обыкновенный 46
Алыча 56	Кизильник цельнокрайный 54
Аройник восточный 100	Клевер луговой 80
Бальзамин 80	Клекачка перистая 42
Барбарис обыкновенный 40	Клен полевой 36
Барвинок травянистый 92	Козья ножка 62
Белокопытник гибридный 104	Кокушник комарниковый 84
Береза Литвинова 42	Костенец сколопендровый 68
Бересклет широколистный 36	Крапива двудомная 78
Бирючина обыкновенная 58	Красавка белладонна 96
Боярышник пятистолбиковый 56	Кровохлебка лекарственная 70
Будра плющевидная 72	Крушина ольховидная 26
Бузина черная 32	Крыжовник отклоненный 42
Бук восточный 44	Купена восточная 106
Бутень золотистый 100	Кучина 24
Валериана лекарственная 88	Лещина древесная 60
Ветреница кавказская 94	Лещина обыкновенная 60
Вика 110	Лен зверобоелистный 110
Винная ягода 34	Лилия армянская 100
Виноград лесной 38	Липа сердцевидная 36
Вишня антипка 24	Ломонос восточный 18
Волчье лыко 30	Лопух репейник 90
Волчегонник обыкновенный 30	Лох узколистный 64
Воронец колосовидный 66	Лук победный 108
Вязь эллиптический 34	Любка зеленоцветковая 82
Головчатка гигантская 82	Малина обыкновенная 50
Горец птичий 98	Магалебка 24
Горошек заборный 110	Мать-и-мачеха 110
Граб восточный 28	Медвежий орех 60
Грабинник 28	Мелисса лекарственная 102
Гранат обыкновенный 52	Многоножка обыкновенная 72
Груша кавказская 60	Можжевельник вонючий 28
Девясил высокий 88	Мордовник шароголовый 102
Держи-дерево 62	Морковница восточная 68
Донник лекарственный 82	Мохунка 92
Дряква весенняя 70	Мушмула немецкая (обыкновенная) 32
Дуб крупнопыльниковый 40	Мята длиннолистная 74
Душица обыкновенная 84	Мятлик дубравный 76
Ежевика сизая 50	Наперстянка ржавая 98
Жасмин кустарниковый 46	Недотрога обыкновенная 80
Желтинник 30	Ночная фиалка 78
Жимолость душистая 62	Облепиха крушиновидная 54
Жостер слабительный 30	Обвойник греческий 52
Звездовка наибольшая 68	Одуванчик лекарственный 84
Зверобой продырявленный 108	Ожина 50
Земляника лесная 74	Омела белая 50
Ива козья 62	Орех грецкий 32
Инжир обыкновенный 34	Осина 26
Калина гордовина 28	Пастушья сумка обыкновенная 94
Каркас кавказский 64	Первоцвет крупночашечный 74
Касатик сетчатый 94	Пижма багряная 112

Плющ обыкновенный 26
Подорожник большой 104
Подснежник закавказский 96
Полынь горькая 116
Портулак огородный 76
Пролеска сибирская 98
Просвирник пренебреженный 114
Пустырник обыкновенный 66
Пушкиния пролесковидная 104
Резак обыкновенный 106
Рододендрон кавказский 52
Роза собачья 48
Ромашка ромашковидная 80
Рябина обыкновенная 24
Свидина южная 48
Скупия обыкновенная 30
Слива растопыренная 56
Смилак высокий 54
Смородина Биберштейна 44
Сосна Коха 58
Спаржа лекарственная 86
Сумах дубильный 58
Таволга городчатая 24
Тамус обыкновенный 90
Телекия прекрасная 112
Тимьян закавказский 64

Тисс ягодный 40
Тмин обыкновенный 114
Тополь дрожащий 26
Тысячелистник обыкновенный 92
Фисташка туполистная 56
Хвощ полевой 96
Хмель обыкновенный 72
Хурма обыкновенная 38
Цикорий обыкновенный 78
Чабер садовый 90
Чемерица белая 106
Черёда трехраздельная 88
Черемуха обыкновенная 34
Черемша 108
Черника 44
Чина розовая 112
Чистотел большой 86
Шалфей клейкий 76
Шафран прекрасный 114
Щавель курчавый 70
Щитовник мужской 108
Яблоня восточная 38
Ясенец кавказский 102
Ясень высокий 46
Ятрышник мужской 86

ҮҮЦҮР

Белый гриб 130
Боровик 130
Вешенка обыкновенная 118
Волнушка розовая 118
Волнянка 118
Гриб-зонтик большой 124
Дождевик настоящий, жемчужный 120
Дубовик обыкновенный 122
Козляк 126
Лисичка обыкновенная 118
Масленок желтый, настоящий 126

Масленок зернистый 126
Мухомор красный 124
Обабок серый 120
Опенок настоящий, осенний 124
Подберезовик обыкновенный 122
Решетник 126
Рыжик деликатесный 128
Рядовка серая 128
Свинушка тонкая 122
Сыроежка съедобная 120
Шампиньон полевой 128

Non-Wood Forest Products of Northern Armenia

The UN declared 2011 as International Year of Forests. In this regard it should be remembered that forest is one of the most important ecosystems, without which it would be very difficult to imagine human life. Since centuries forest has been used by human beings as the source of timber and food, as shelter and means of protection, as the place to take rest and rehabilitate as well as to get esthetic pleasure. Nowadays, forests did not lose their multifunctional significance.

Forest is a big value for any nation. Besides timber it provides a variety of non-wood forest products (NWFP) important for human livelihood and well-being. For targeted and efficient use of NWFP it is necessary to know those products. Thus, the main aim of this publication is to provide the reader with an opportunity to recognize, acknowledge, protect and efficiently use NWFPs.

The focus of the book is the Northern Armenia, where the main part of forests of Armenia is concentrated, there are numerous forest adjacent resort areas and communities as well as forested protected areas of various categories. Therefore, familiarization with the NWFPs - forest trees, plants and mushrooms - should contribute to their appropriate use and protection by local people and visitors.

The book consists of general sections, which briefly describe physical-geographic conditions of Northern Armenia, the forests and their significance, specially protected nature areas, legal and institutional bases for use of NWFPs, as well as the sections on forest plants (139 species) and mushrooms (19 species) growing in Ijevan, Lori, Aparan and Sevan floristic regions of Armenia (the territory defined as Northern Armenia for the purpose of this book). The criteria for selection of species included the followings: they grow in the forest or adjacent to timberline or forest related communities. As it was not possible to embrace all species, the ones being most important and frequently used by human beings as well as the most common and typical for the area species were selected. For each species the articles include Armenian, Latin and Russian names, brief description, growing altitude and ecological conditions, distribution (on the whole territory of Armenia) and information on useful properties and use of the species. There are annexes with the lists of Armenian, Latin and Russian names of species.

The book was prepared and published in the frames of the EU and ADC financed regional project Improving Forest Law Enforcement and Governance in the European Neighborhood Policy East Countries and Russia (ENPI-FLEG) as one of WWF-Armenia activities.

The author of the book – Nazik Khanjyan, Doctor of Biological Sciences, expresses her special acknowledgements to WWF-Armenia for making the development and publication of this book possible as well as for providing actual support and assistance during its development.

WWF-Armenia and the author express their gratitude to all those, who kindly provided photos used in the book.

About ENPI FLEG Program

The ENPI FLEG Program supports governments of participating countries, civil society and the private sector in the development of sound and sustainable forest management practices, including the prevention of illegal forestry activities. Participating countries include Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova, Russia and Ukraine. This Program is funded by the European Union with a contribution from the Austrian Development Cooperation.

www.enpi-fleg.org

Project Partners

European Commission

The European Union is the world's largest donor of official development assistance. EuropeAid Development and Cooperation, a Directorate General of the European Commission, is responsible for designing European development policy and delivering aid throughout the world. EuropeAid delivers aid through a set of financial instruments with a focus on ensuring the quality of EU aid and its effectiveness. An active and proactive player in the development field, we promote good governance, human and economic development and tackle universal issues, such as fighting hunger and preserving natural resources.

www.ec.europa.eu

Austrian Development Cooperation

The Austrian Development Cooperation (ADC) supports countries in Africa, Asia and Central America as well as in South Eastern and Eastern Europe in their sustainable social, economic and democratic development. The Foreign Ministry (FMEIA) plans ADC strategies and programmes. The Austrian Development Agency (ADA), the operational unit of ADC, implements these together with public institutions, non-governmental organisations and enterprises.

www.entwicklung.at

World Bank

The World Bank is a vital source of financial and technical assistance to developing countries around the world. Our mission is to fight poverty with passion and professionalism for lasting results and to help people help themselves and their environment by providing resources, sharing knowledge, building capacity and forging partnerships in the public and private sectors.

www.worldbank.org

IUCN

IUCN, International Union for Conservation of Nature, helps the world find pragmatic solutions to our most pressing environment and development challenges. IUCN is the world's oldest and largest global environmental organization, with more than 1,200 government and NGO members and almost 11,000 volunteer experts in some 160 countries. IUCN's work is supported by over 1,000 staff in 45 offices and hundreds of partners in public, NGO and private sectors around the world.

www.iucn.org

WWF

WWF is one of the world's largest and most respected independent conservation organizations, with almost 5 million supporters and a global network active in over 100 countries. WWF's mission is to stop the degradation of the earth's natural environment and to build a future in which humans live in harmony with nature, by conserving the world's biological diversity, ensuring that the use of renewable natural resources is sustainable, and promoting the reduction of pollution and wasteful consumption.

www.panda.org

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՊՈՒՄՆԱՆ

ԿՐԻՏԻԿԱԿԱՆ ԳԵՊՈՒՄՆԱՆ